

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Н. М. ФІЛІПОВА

**ЗНАК – ІНФОРМАЦІЯ – МОВА:
СЕМІОТИКА ТА КОМУНІКАЦІЯ**

**Навчальний посібник
для самостійної роботи студентів
спеціальності 035 «Філологія»**

Видання друге, доповнене і перероблене

Рекомендовано Вченою радою НУК

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМ. АДМІРАЛА МАКАРОВА

2023

УДК 81'33(075.8)

Ф53

Автор

Н. М. Філіппова, кандидат філологічних наук, професор НУК, Національний університет кораблебудування імені адм. Макарова

Рецензенти:

О. А. Дубова, доктор філологічних наук, професор, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова;

Р. О. Гришкова, доктор педагогічних наук, професор, Чорноморський національний університет імені П. Могили;

Т. Ю. Ковалевська, доктор філологічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. Мечнікова

*Рекомендовано Вченою радою НУК як навчальний посібник
(протокол № 4 від 27.04.2022 р.)*

Філіппова Н. М.

Ф53 Знак – інформація – мова: семіотика та комунікація : навчальний посібник для самостійної роботи студентів спеціальності 035 «Філологія». – Вид. 2-ге, доп. і перероб. / Н. М. Філіппова. – Миколаїв : НУК, 2023. – 188 с.

ISBN 978-966-321-444-3

Навчальний посібник «Знак – інформація – мова: семіотика та комунікація» – це хрестоматія та система завдань для самостійної роботи студентів з дисципліни «Семіотична концептологія». Він складається з чотирьох розділів, які представляють основні поняття семіотики, мову як особливу знакову систему, семіотику літератури, прикладну семіотику.

Призначено для студентів філологічних спеціальностей.

УДК 81'33(075.8)

© Філіппова Н. М., 2023

© Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 2023

ISBN 978-966-321-444-3

ВСТУП

Семіотика – це наукова дисципліна, яка вивчає природу знаків з точки зору їх комунікативної взаємодії. Людина генерує смисли для пізнання і спілкування, а знак їх закріплює, перетворює у значення і починає виконувати функцію інструменту розуміння. Таким чином, засоби означування або семіозису, засоби переходу смислів у значення різних знакових систем, взаємодії мов культури і вивчає семіотика.

Модель пізнання мовної дійсності зараз представляється у вигляді такої схеми: мова – середовище (соціум) – досвід – пізнання – знання – мова, тобто мова являється природним, цілісним об'єктом, основна функція якого полягає у тому, щоб представляти знання в ментальному просторі.

Відомо, що мова – це надзвичайно складна знакова система, яка відрізняється від усіх інших знакових систем у людському суспільстві своєю можливістю змінюватися у часі та просторі й адаптуватися до різних умов соціального середовища: вона – водночас і продукт (результат процесу), і процес з його можливістю самоорганізуватися.

Складні співвідношення між мовою, її природою і суттю з точки зору аналізу когнітивної сфери людини як соціальної істоти, знаннями, значеннями та знаками особливо важливі для вирішення великої кількості прикладних лінгвістичних задач, оскільки їх особливістю є орієнтація на конкретні потреби суспільства, діяльність людини

в соціумі (мова і значення), з одного боку, і використання мови як основного носія інформації (інформація – мова – знак), з другого.

Сьогодні все частіше можна почути заклики до більш глибокого, міждисциплінарного підходу до інтерпретації мови як специфічного феномену, через посередництво якого можна зрозуміти природу особистості, її місце у соціумі, а питання про значення мовного знака формулюється як питання про те, яке концептуальне або когнітивне значення підводиться під «дах» знака (квант інформації за О. Кубряковою).

Прикладна лінгвістика у її сучасному розумінні має тенденцію до зв'язку з різними науками (сферами знання), взагалі, і з проблемами соціуму, зокрема. Тому спеціалісту у галузі прикладної лінгвістики треба добре розуміти загальну семіотичну проблематику, пов'язану зі структурою мови та її функціонуванням у суспільстві.

Існує велика кількість різноманітних знакових систем; будь-яка мова тільки одна з них. Але всі системи мають багато спільного, оскільки вони складаються із знаків, які об'єднані різними відношеннями, які виконують функцію передачі інформації в межах своєї сфери використання. Наука, яка вивчає загальні риси всіх знакових систем і пояснює їх функціонування, називається семіотика. Мова вважається універсальною і найскладнішою знаковою системою, тому що за допомогою мови ми можемо описати будь-яку іншу знакову систему.

Свідомість людини теж має знакову форму, а її зміст – це об'єктивний світ; знаком може бути все, що пов'язано з практичною діяльністю людини. Існує визначення семіотики як науки про смисли людської свідомості, про закони смислопородження. Класифікація культурологічних смислів показує їх багатомірність: 1) персональні

і соціальні смисли, тобто ті, що інтерпретує індивідуум, і ті, що є загально визнаними соціальними нормами, матеріальними і духовними цінностями, природними і штучними мовами, які зберігає соціальна пам'ять (наприклад, артефакти, документи, знання); 2) раціональні та ірраціональні, за способом їх отримання – або шляхом абстрактних висновків, суджень, наукових знань, або шляхом творчого натхнення. Таким чином, семіотика як інженерна дисципліна намагається побудувати мову для комунікативних взаємообмінів у різнобарвному знаковому середовищі [7].

Розділ 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СЕМІОТИКИ

Semiotics is both a science with its own corpus of findings and its theories, and a technique for studying anything that produces signs.

T. Sebeok

Теми для обговорення

1. Семіотика – наука про знаки та знакові системи.
2. Види семіотичних систем.
3. Класифікація знаків.
4. Роль знакових систем у життєдіяльності людини.

Ключові слова: *семіотика, знак, символи, ікони, індекси, означуване, означник, коди, значення, смисл, синтактика, семантика, прагматика, мотивованість знака, конвенціональність знака, семіозис, знакова система, семіосфера, семіотичний континуум.*

Семіотика – це наука про структуру і функціонування знакових систем і аналізу об'єктів у кожній з них.

Предмет семіотики – це інформаційна система, ядром якої є знакові системи, що виконують функцію посередника між людиною і світом, в якому вона існує і який вона уявляє. Це не тільки механізм передачі інформації, але і простір нашої свідомості.

Семіотика вивчає явища розуму людини, які мають загальні структурні принципи, що дозволяє аналізувати ког-

нітивні структури, якими оперує людина, тобто аналізувати структуровану дійсність з суто людської точки зору.

Семіотика – це міждисциплінарна наука, що дає можливість використовувати семіотичний універсальний метод як дослідницький інструмент для аналізу різних об'єктів і комунікативних практик. Учений У. Еко наполягав, що це універсальна методологія для будь-якого дослідження: вона вивчає відносини між людиною, мовами, світом і алгоритми мовної репрезентації / інтерпретації світу.

З розвитком людства збільшується ступінь семіотичності (символізації) навколишнього світу, оскільки людина оточує себе віртуальним світом, який носить знаковий характер, а збільшення ролі знаковості для глобального світу призводить до збільшення значення семіотики.

Семіотика виникла на перетині декількох наук: логіки, психології, лінгвістики, літературознавства, психології. Її історія пов'язана з іменами видатних науковців, які є представниками цих наук: логіками – Г. В. Лейбніцом (Gottfried Wilhelm Vonleibniz: 1646–1716), Ч. С. Пірсом (Charles Sanders Pierce: 1839–1914), Ч. Моррісом (Charles William Morris: 1901–1979), лінгвістами – Ф. Де Сосюром (Ferdinand de Saussure: 1857–1913), Р. Якобсоном (R. Jakobson: 1896–1982), філософами – Е. Кассіроном (Ernest Cassirer: 1874–1945), психологами – Ж. Піаже (Jean Piaget: 1896–1980), літературознавцями – В. Проппом (1895–1970), У. Еко (Umberto Eco: 1932–2016), Ю. Лотманом (1922–1993), Р. Бартом (Roland Barthes: 1915–1980), Ц. Тодоровим (Tsvetan Todorov: 1939–2017) та багатьма іншими.

Семіотика вивчає світ з позиції елементарної одиниці, яка називається «знак».

Існує два підходи до розуміння поняття «знак»:

1) Ч. Пірс, з позицій семіотики, вважав, що знак вказує на те, що знаходиться поза ним, а об'єкт того, на що він

вказує, відсутній в безпосередній комунікативній ситуації; природа не знає знаків; знак матеріально сприймається органами чуття людини. Модель знака за Ч. Пірсом – це трикомпонентна структура (знак вказує = refer to – заміщує = substitute – інтерпретує = interpret), тобто «тіло» знака – це об'єкт, який він заміщує;

2) Ф. де Сосюр, з позицій семіології, вважав, що знаком є мовний знак, який існує в системі мови і не пов'язаний з об'єктами зовнішнього світу. Модель знака за Ф. де Сосюром – це двоконпонентна структура, де позначуване (предмет позначення) визначається через посередництво означника: їх єдність нерозривна.

Різниця між моделями залежить від розуміння, що є мова: для Ч. Пірса – це система у динамічній єдності з інтерпретатором і світом, а для Ф. Де Сосюра вербальний знак – це статична система мовних знаків, яка не пов'язана із зовнішнім світом.

У сучасних гуманітарних дослідженнях використовують ці дві структурні моделі знака: триаду Ч. Пірса і біном Ф. де Сосюра. Основними характеристиками знака вважають: 1) матеріальність, тобто чуттєве сприйняття; 2) позначення чогось, що перебуває поза ним (об'єкт, позначений знаком, називається денотатом або референтом); 3) необов'язкову пов'язаність з позначуванним природним (причинним) зв'язком; 4) інформативність (здатність одержувати, зберігати, перетворювати, передавати інформацію з визначеною комунікативною метою); 5) системність (приналежність до певної знакової системи).

Знакові системи представляють окремі моделі світу, що дозволяє людині, яка їх розуміє, реалізувати більш ефективну поведінку, оскільки вони упорядковують світ навколо нас і роблять його більш передбачуваним.

Знак – це «згорнутий» текст, а текст завжди адресований до когось, адже його хтось має інтерпретувати, і він

є елементом інтерактивної діяльності людини (дискурс – діалог), яка відбувається у суспільстві (М. Бахтін).

Послідовний перехід знаків у символи, а потім у тексти називається семіотичним континуумом. Класичний приклад семіотичного континуума – це спектр кольорів. У суспільстві одночасно співіснує величезна кількість знакових систем: системи функціонують і розвиваються тільки тоді, коли вони знаходяться у семіотичному континуумі, в якому всі семіотичні системи знаходяться на різному рівні організації.

Ю. Лотман запропонував термін «семіосфера», «семіотичний простір», який є необхідною умовою для реалізації комунікації, існування мов, їх функціонування. Мова визначається як функція семіосфери, простору, в якому існують усі учасники комунікації і який забезпечує роботу пристрою (адреси та адресата, канала, який їх зв'язує).

Набір окремих знаків перетворюється на систему за допомогою кодів. Код – це сума переходів між формою і змістом знака, що робить можливим упорядкування значення. Не може бути просто однієї форми без змісту, не може бути змісту без форми – таку неструктуровану масу неможливо було б зрозуміти. Щоб адекватно функціонувати в суспільстві, людині необхідно знати багато кодів (код однієї або декількох мов – це тільки частина необхідного масиву кодів).

Ч. Пірс, фундатор семіотики як окремої науки, розробив найбільш органічну для семіотики класифікацію знаків: знаки-індекси, знаки-копії (знаки-ікони), знаки-символи. Вони означають три етапи семіозису – три процеси означування, тобто становлення знака. Ч. Пірс розумів семіозис як динамічний процес інтерпретації знака, єдиний засіб його функціонування, суть відношень між знаком і зовнішнім світом.

Ч. Морріс визначив семіозис як «процес, в якому щось існує як знак» і виділив три виміри семіозису: синтактику,

яка регулює відношення знаків між собою (упорядкованість знаків у певній знаковій системі, узгодження знаків у ній, правила побудови системи), семантику, яка визначає відношення знака до свого об'єкта (смысл повідомлення, яке передається за допомогою знаків), прагматику, яка визначає відношення між знаками і тими, хто ними користується та інтерпретує (практичне використання знаків, оцінка їх корисності).

Таким чином, семіозис (знаковий процес) – це процес інтерпретації знака, процес породження значення, динамічна ситуація, яка включає такий обов'язковий набір компонентів: відправник інформації, його намір передати повідомлення, отримувач цієї інформації, канал передачі інформації і відповідний код, який зрозумілий і відправнику, і отримувачу.

Типологія знаків. Щоб побачити безкінечно різний світ знаків і знакових систем як континуум, необхідно розуміти їх таксономію, тобто знати класи знакових систем і взаємовідносини між цими класами. У величезній кількості природних і культурних семіотик виділяють три основні класи: 1) біологічні знакові системи (у світі тварин переважно знаки-симптоми); 2) природні культурні знакові системи, які розвиваються в процесі соціальної історії людства (ризуали, магічні практики, етикет, мови мистецтва); 3) штучні знакові системи (математичні символи, нотні знаки, географічна семіотика, піктограми, знаки дорожнього руху).

Для систематизації знакових систем велике значення мають три групи якостей: 1) фізична природа плану вираження знака (сенсорний канал сприйняття: слуховий, оптичний, нюховий, тактильний, смаковий); 2) генезис знакових систем: біологічні (мови), небіологічні (одяг), штучні (математичні знаки); 3) структура знакових систем (однорівнева: дорожні знаки; багаторівнева: мистецтво).

Існує декілька класифікацій знаків. Найпоширенішими вважаються наступні:

1) класифікація знаків за типом відношення між матеріальною формою знака і позначуваним об'єктом (класифікація Ч. Пірса: знаки-індекси, знаки-ікони, знаки-символи);

2) класифікація знаків за типом сприйняття (акустичні, оптичні, тактильні, смакові, нюхові);

3) класифікація знаків за тривалістю їх існування (короткочасові, тривалі);

4) класифікація знаків за типологією їх структури (прості, складні);

5) класифікація знаків за співвідношенням між їх формою і структурою (класифікація Т. Мілевського);

6) класифікація знаків за співвідношеннями між знаками, які спостерігаються людьми або використовуються ними (класифікація А. Шаффа);

7) класифікація знаків за характером їх приналежності до мовних чи немовних знаків;

8) класифікація знаків за інформаційними можливостями системи знаків (образні, природні, конвенціональні).

Завдання 1. Порівняйте три визначення поняття «семіотика».

1. «Семіотика (от греч. semeion – знак, признак) (семиология) – 1) научная дисциплина, изучающая общее в строении и функционировании различных знаковых (семиотических) систем, хранящих и передающих информацию, будь то системы, действующие в человеческом обществе (гл. обр. язык, а также некоторые явления культуры, обычаи и обряды, кино и т. д.), в природе (коммуникация в мире животных) или в самом человеке (напр., зрительное и слуховое восприятие предметов; логическое

рассуждение); 2) система того или иного объекта, рассматриваемая с точки зрения С. в 1-м значении (напр., С. данного фильма; С. лирики А. А. Блока).

Из всей обширной группы объектов С. наибольшая общность обнаруживается между языком и худож. литературой, т. е. искусством, использующим язык в качестве своего средства; поэтому С. языка и литературы образует центр гуманитарной С. Др. ветвью С. является формальная, или логико-математическая, С.» [6, с. 440].

2. «*Семіотика* – наука про знак, текст і механізми – генерування значень – тривалий час розвивалася в універсалістському культурному ключі – у ролі основоположної філософії інтерпретативної діяльності. Вона парадигмально перепрограмувала низку дисциплін вужчої, а то й прикладної спрямованості – літературознавство, театрознавство, кінокритику, аналіз комунікативного дискурсу. Своєрідним поп-культурним відлунням семіологічної моди став перехід окремих понять семіотичного аналізу у поверхнево активний прошарок публіцистичних клішованих формул: зокрема, українські журналісти з готовністю підхопили ідеї «символічної мови» і «знаковості» («знакова подія», «знакові опозиціонери» тощо)» [10, с. 4].

3. «Семиотике противостоит в качестве объекта изучения смысловая структура сознания. Эта структура задана не только языком, но и многими другими знаковыми системами, шире – культурой как знаковым образованием. Семиотика, как инженерная дисциплина, пытается сконструировать язык для коммуникативных взаимообменов в гетерогенной знаковой среде культуры. Отсюда интерес семиотики к тексту как к одному из знаковых воплощений смысла в коммуникации.

Семиотика – научная дисциплина, которая занимается знаками в аспекте их коммуникативного взаимодействия.

Знак в семиотическом понимании закрепляет смысловые единицы, производимые самим человеком в целях общения и познания. Смысл, как конструкт понимающего/непонимающего сознания, возникает в коммуникативном акте. Закрепляясь знаком, смысл может превратиться в значение, стать социальным достоянием и отложиться в памяти. Смыслы спрессовываются в значения, чтобы становиться орудиями (схемами) понимания. Семиотику как раз и интересуют механизмы переходов от предметного значения к инструментальному смыслу, а также способы означивания или семиозиса.

Занимаясь семиозисом сознания, взаимодействием языков культуры, семиотик не может ограничиваться только формальной стороной знака, но обязательно вступает в зону смысла. Здесь он выявляет единицы анализа и понимания смысла в процессе коммуникативного взаимодействия, а также способы перехода смысла в значения различных знаковых систем» [8, с. 18, 281].

Завдання 2. Спробуйте пояснити роль семиотики для різних гуманітарних наук.
Место семиотики в кругу гуманитарных наук

Гуманітарне знання										
Исследования гуманитарных объектов (современного состояния и истории)	Зоопсихология, этология	Социальная психология, этнография, этика, исследование массовой коммуникации	Психология личности и межличностных отношений, антропология, этнология	Лингвистика (теория языка; общее и частное синхроническое и диахроническое языкознание)	Теория и история искусства, включая теорию и историю литературы; эстетика	Религиоведение	Когнитивные науки, лингвистические семиотические аспекты автомагической переработки информации	Конкретные гуманитарные исследования (современного состояния и его истории)	Конкретные гуманитарные исследования (современного состояния и его истории)	
										(3)
Теоретико-методологические основания исследований	(1) Семиотика							(2)	(3)	
	Семиотика биологической коммуникации	Семиотика социальной коммуникации и управления	Семиотика поведения и социальной репрезентации	Семиотика языка	Семиотика искусства	Семиотика религии	Семиотические аспекты познания и представления знаний			Философия, теория познания, логика
	Психология, лингвистика, семиотика, философия, теория познания, логика, юнгианство и др.)									

Пояснения. В таблице представлены только три типа теоретико-методологических оснований гуманитарных исследований, хотя их может быть больше (например, некоторая религиозная доктрина или теория эволюции). Представленные типы имеют (в скобках) указатели 1, 2 и 3, при этом внутренняя структура областей 2 и 3 не детализируется [7, с. 19].

Завдання 3. Що стало передумовою універсальності семіологічного аналізу? Чому Л. Павлюк, автор книги «Знак, символ, міф у масовій комунікації» називає перший розділ своєї роботи «Семіотика: дисципліна, рух, філософія, культ»?

«Семіотику вважають похідною від двох концепцій – логічної теорії знака Ч. Пірса, відомої під назвою «прагматизм», і лінгво-центричної теорії знакових систем Ф. де Сосюра. Наука про знаки має двох батьків і, відповідно, дві назви:

– представлена Ч. Пірсом традиція з переважанням логіко-прагматичних інтересів найпоспідовніше ототожнюється із назвою «семіотика»;

– європейська лінія аналізу знаків і значень, ближча до літературознавчо-риторичної традиції і пов'язана з іменем Ф. де Сосюра, частіше позначає свою ідентичність терміном «семіологія».

До найвідоміших авторських семіологій і семіотик, окрім концепцій Пірса і Сосюра, належать: концепція представників Празького гуртка, російський формально-семіологічний напрям (В. Пропп); політична семіологія Р. Барта; семіологічна критика У. Еко.

Дослідники семіології/семіотики одностайні, втім, у визнанні її радикального впливу не лише на лінгвістику, літературознавство, театро- та кінознавство, а й на сфери досить далекі, за стандартними мірками, від класичних гуманітарних напрямів – медицину, архітектуру, зоологію. Семіологія утвердилася як універсальна стратегія дослідження сенсів і аналізу «чину знака».

Передумовою універсальності семіологічного аналізу стало розширювальне трактування її об'єкта – знака і тексту. Семіологія вивчає текст, постулюючи симетричність, а навіть і еквівалентність світу та тексту. Семіологічні

максими Ч. Пірса та його популяризаторів пов'язують поняття знака і думки, знака і всесвіту, а врешті-решт – знака й людини: «у нас немає здатності мислити без посередництва знаків»; універсум «заселений знаками і навіть складається зі знаків»; «слово (або знак), використовувані людиною, – це сама людина».

Теперішнє розширювальне використання семіотичних ідей можна вважати реалізацією програми, яку Ф. де Сосюр задав ще на початку двадцятого сторіччя. Засновник лінгвістичної школи усвідомлював, що наслідком послідовного вживання поняття знака може стати виникнення нової дисципліни, обриси інтересів якої найдоцільніше залишити відкритими через можливу інтегративну міждисциплінарну перспективу» [9, с. 5–6].

Завдання 4. Яке місце займає людина в семіосфері?

«В обществе одновременно сосуществуют множество знаковых систем, ни одна из которых, взятая в отдельности, фактически не может выступать в роли смыслового генератора. Только в ситуации семиотического многоязычия возможен диалог как механизм смыслопорождения. Любое сознание моделирует себе «другого» собеседника, включенного в систему понимания-непонимания, коммуникативного сотрудничества – борьбы. И сами системы функционируют и развиваются, лишь будучи погружены в некий семиотический континуум, заполненный разнотипными и находящимися на разном уровне организации семиотическими образованиями. Такой континуум и называется семіосферой. «Пространство семіосферы» – понятие, которое употребляется отнюдь не в метафорическом смысле, но есть определенная сфера, обладающая рядом характерных признаков. Только внутри такого пространства оказываются возможными реализация коммуникативных процессов

и порождение новых смыслов. Человек в таком пространстве является функцией семиосферы, иначе – элементом целостной системы, реализующим ее цели и задачи, к тому же не всегда ему самому понятные. «Можно рассматривать семиотический универсум как совокупность отдельных текстов и замкнутых по отношению друг к другу языков», – пишет Ю. М. Лотман. Тогда все здание будет выглядеть как составленное из отдельных кирпичиков. Однако более плодотворным представляется противоположный подход: все семиотическое пространство может рассматриваться как единый механизм (если не организм). Тогда первичным окажется не тот или иной кирпичик, а «большая система», именуемая семиосферой. Семиосфера есть то семиотическое пространство, вне которого невозможно само существование семиозиса» [9, с. 103–104].

Завдання 5. Що визначає виділення трьох розділів семиотики – синтактики, семантики, прагматики?

«Для логічної традиції у семиотиці, яку після Ч. Пірса розвивав Ч. Морріс, було важливо надати чіткості уявленням про відношення між компонентами знака. Враховуючи різні аспекти функціонування семиотичного контексту: зв'язок знаків між собою, зв'язок концептів і матеріальних носіїв інформації, взаємодію знака і користувача – Ч. Морріс поділив дослідницькі повноваження семиотики між різними її розділами – синтактикою, семантикою і прагматикою: синтактика вивчає відношення між знаками, правила їх поєднання; семантика зосереджена на відношеннях між означником (актуальною формою знака) і денотатом (поняттям про предмет); прагматика – розділ семиотики, що у центр уваги ставить стосунки між знаком і користувачем (інтерпретатором). Розмежування повноважень семантики, прагматики і синтактики на основі

моделі знак-об'єкт-інтерпретатор дозволяє пройти повний цикл уявлень про основні компоненти механізму породження значень. Але утримування під єдиною теоретичною «парасолькою» різних напрямів науки про знак не завжди добре вдавалося семіотиці: семантика і прагматика не часто зв'язували себе обов'язками і свідомістю «субдисциплін» і протягом усього двадцятого сторіччя торували окремішні шляхи» [9, с. 8].

Завдання 6. Як автор пояснює поняття «семіотичний континуум»?

«Всякий знак – это свернутый текст, скрытый в его значении, а всякий текст – элемент смыслового диалога, дискурса, постоянно ведущегося в обществе и между обществами, включая прошлые поколения.

Таким образом, вырисовывается семиотический континуум – последовательность плавно переходящих друг в друга знаков, символов, текстов. Классическим примером континуума является цветовой спектр, где один цвет незаметно переходит в другой и невозможно установить границу между голубым и зеленым, красным и оранжевым цветами. Точно также не очевидны границы между знаком и текстом, словом и предложением (устойчивые словосочетания, идиомы, поговорки – это слова, фразы или предложения? Лингвистика до сих пор не может дать однозначного ответа на этот вопрос). Спаянность семиотического континуума (смысловая его спрессованность) затрудняет выявление единиц анализа и классифицирования знаков в семиотических системах. Тем не менее мы не можем отказаться от препарирования семиотического континуума, ибо только таким путем возможно его познание» [8, с. 51].

Завдання 7. Порівняйте визначення поняття «знак».

1. «У прагматичній концепції Ч. Пірса знаковий принцип проголошено основним логічним принципом будь-якого культурного самовираження. Умовно-субститутивна щодо реальності функція елементів репрезентативного ряду дозволяє сягати речей, віддалених у просторі й часі. Нейрофізіологічний апарат людини пристосований до опрацювання знакової інформації – слів, цифр, символічних позначень. Усе, що ми знаємо, має знакову природу. Все, що можна пізнати, передбачає «укладання» його у знакову форму. Людина об'єктивно, онтологічно узалежнена від знакових форм самовираження та спілкування зі світом. Знак лежить в основі будь-яких суб'єктно-об'єктних і міжсуб'єктних стосунків, тобто в основі комунікації.

Знак закріпив за собою статус універсального посередника між усією множиною реальних і потенційних значень і тими, хто ці значення хотів би досягнути...

Основна логічна характеристика знака – здатність бути тим, чим він не є» [9, с. 8].

2. «Дефиниция и строение знака. Со времен стоиков (III–II вв. до н. э.) все определения знака указывают на его двусторонний – материально-идеальный – характер. Знак (лат. *signum*) – это материальный, чувственно воспринимаемый предмет (вещь, явление, действие, признак), выступающий в качестве представителя (заместителя, репрезентанта) другого предмета, свойства или отношения и используемый для получения, хранения, переработки и передачи информации. Каждый знак имеет, во-первых, материальную сторону – это его означающее (лат. *signans*), или план выражения, и, во-вторых, идеальную сторону – это значение знака, или содержание, в терминах семиотики – означаемое (лат. *signatum*), или план содержания. Древнегреческие прототипы терминов «знак», «означающее» и «означаемое»

впервые появляются у ранних стоиков (III в. до н. э.) в сочинениях по «логике», которую они понимали как учение о речи» [7, с. 23].

Завдання 8. Що таке триада «означуване – означник – об’єкт»? [7, с. 26]

Метагермино-логические инвариантные перифразы	Три класса явлений, взаимоотношения которых образуют знак		
	а) чувственно воспринимаемая форма знака (звуки, буквы, изображения)	б) принадлежащее сознанию человека представление (понятие) о предмете	в) материальный предмет внешнего мира (с которым соотносится знак)
Школы и концепции	Терминологические варианты представления триады «знак – понятие – вещь»		
Стоики (III – I вв. до н. э.)	означающее	означаемое	вещь
Концепция Г. Фреге (1892)	термин, имя, выражение	смысл (das Sinn)	денотат (die Bedeutung), вещь
Ф. де Соссюр (1916)	означающее как название и как акустический образ	понятие	вещь
Лингвистическая семантика	слово, лексема в чисто формальном аспекте – как оболочка, создаваемая средствами плана выражения языка; слово, лексема в аспекте своей внутренней формы; десигнатор	понятие, представление, лексическое значение, денотат (в отличие от значения, создаваемого внутренней формой слова); десигнатор; интенционал («смысловое ядро значения»); экстенционал («периферия + ядро значения»)	вещь
Логическая семантика	имя, слово, выражение, пропозиция	сигнификат	денотат
		значение, смысл, концепт, сигнификат	референт
		интенционал	экстенционал
		десигнат	денотат
		концепт, концепт денотата	денотат

Завдання 9. Основні об'єкти семіотичної таксономії (класифікації) – це знакові системи, а не окремі знаки. Які групи ознак мають найбільше значення для систематизації знакових систем?

А. Физическая (материальная) природа плана выражения знаков, что определяет также и сенсорный канал (сенсорную модальность) их восприятия. По данному основанию различаются пять видов знаков и знаковых систем (по числу основных органов чувств):

- а) оптические (воспринимаемые зрением);
- б) слуховые (воспринимаемые слухом);
- в) знаки, связанные с восприятием запахов (воспринимаемые органом обоняния);
- г) тактильные знаки (воспринимаемые осязанием);
- д) знаки, связанные со вкусовыми ощущениями (воспринимаемые органом вкуса).

Б. Генезис знаковых систем. По данному основанию различают три главных рода семиотик:

а) природные (биологические, или врожденные) семиотики (это прежде всего «языки» животных, но не только они);

б) небиологические (культурные) и при этом естественные семиотики (это этнические языки; поведение, одежда, этикет; религии; искусства);

в) искусственные семиотики, т. е. сознательно и целенаправленно созданные людьми (например, математическая символика, географическая карта, дорожные знаки и многое другое).

В. Структура (структура) знаковых систем. По данному основанию, в зависимости от того, сколько иерархических подсистем образуют конкретную семиотику, различают два больших класса семиотик:

а) одноуровневые семиотики (например, крики обезьян, дорожные знаки и др.)

б) уровневые (или многоуровневые) семиотики (этнические языки, арабские цифры, большинство искусств и др.)» [7, с. 96].

Завдання 10. Яким чином класифікація знаків за Ч.С. Пірсом пов'язана з трьома вимірами знака (синтактикою, семантикою, прагматикою)?

«Типология знаков Ч. Пирса соотносится с тремя способами восприятия времени субъектом и, следовательно, с построением высказывания. В одной из лучших работ Ч. Пирса (изданной посмертно) «Экзистенциальные графы», имеющей подзаголовок «Мой шедевр», описано такое соотнесение. «Бытие иконического знака принадлежит прошлому опыту. Он существует только как образ памяти. Индекс существует в настоящем опыте. Бытие символа состоит в том реальном факте, что нечто определенно будет воспринято, если будут удовлетворены некоторые условия, а именно если символ окажет влияние на мысль и поведение его интерпретатора. Каждое слово есть символ. Каждое предложение – символ. Каждая книга – символ... Ценность символа в том, что он служит для придания рациональности мысли и поведению и позволяет нам предсказывать будущее».

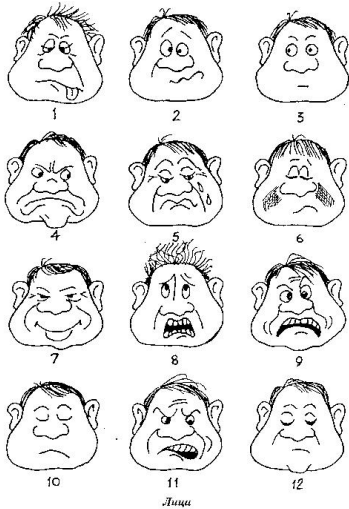
Последняя фраза Ч. Пирса чрезвычайно важна для уяснения различий между языком человека и языком животных. Животные, как и люди, достаточно хорошо усваивают иконические и индексальные знаки и оперируют ими. Но ни одно животное принципиально не может освоить систему знаков-символов, поскольку оно не способно к рационализации будущего. Возможность предсказывать будущее, знание о конце земной жизни и предчувствие посмертного бытия – вероятно, являются главными свойствами человеческого языка.

Классификация Пирса выводит знак в мир речи, позволяя анализировать отношение знака к пользователю (интерпретатору). Поэтому у Ч. Пирса выделено три измерения семиозиса в отличие от Соссюра с его двумя осями измерения знака. Но об этом в следующей лекции» [8, с. 48–49].

Завдання 11. За своїм походженням (генезисом) виділяють три класи знакових систем: біологічні, природні, штучні. Спробуйте пояснити дані, які показані у таблиці [8, с. 99].

Сенсорные каналы, по которым воспринимается план выражения знаков		Основные классы знаковых систем, различающиеся по своему генезису									
		Биологические (врожденные) семиотики		Культурные семиотики (являются плодом социальной истории человечества)						Примеры искусственных семиотик	
				Естественные (но не врожденные) семиотики							
		Языки животных	Жесты, мимика, пантомимика, интонация	Поведение, одежда, этикет	Религии	Искусства	Естественные (этнические) языки	Математическая символика	Семіотика географічної карти	Знаки дорожнього руху	
		A	B	C	D	E	F	G	H	I	
1	Зрение	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2	Слух	+	+	+	+	+	+	-	-	+	
3	Обоняние	+	-	+	+	-	-	-	-	-	
4	Осязание	+	-	+	+	-	-	-	-	-	
5	Вкус	+	-	+	-	-	-	-	-	-	

Завдання 12. Чому поняття «мотивованість» та «конвенціональність» відіграють таку значну роль для класифікації Ч. Пирса, яка демонструє три етапи семиозису та три типи знаків у залежності від характеру зв'язків між означуваним і означником?

«Чарльз Пірс вважав, що будь-який знак детермінований своїм об'єктом, і в основу класифікації знаків поклав міру і спосіб вияву у формі знака «характеру об'єкта». Три види знаків – ікони, індекси і символи – передбачають різні способи абстрагування від зовнішньої форми предметів.

Іконічний знак – це зображення, що зберігає подібність до реального об'єкта. Візуальні зображення є найбільш очевидними прикладами іконічних

знаків. Вони піддаються операціям зменшення, збільшення, спрощення, стилізації. Зокрема, фотографії, малюнки, скульптури, пам'ятники, карти (достатньо деталізовані) належать до іконічних знаків. Когнітивні психологи відносять до іконічних зображень форми закріплення у пам'яті зорової сенсорної інформації.

Індексальний знак – характеристика об'єкта через вказівку на спосіб його прояву. Наприклад, дим може «означати» вогонь, біль – це симптом хвороби, сльози – вияв туги і страждання, мамина усмішка для дитини – знак комфорту, захищеності. Семіотичний зміст индексального знака полягає у його причетності до стратегій каузальної репрезентації – розкриття внутрішньої сутності через зображення результату, наслідку, деталі. Через индексальні знаки ведуть діалог тіло і душа, зовнішність і характер. Зокрема, тілесне, поведінкове стає «дзеркалом душі». Поширена й узвичаєна в українській мові метафора «це говорить...» («її одяг, постава, жести говорять про...»), «її зачіска вказує

на...») несе важливе епістемологічне навантаження – передає суть динамічних зв'язків явищ – як правило, залежності між внутрішніми станами і їх зовнішнім виявом.

Символ – «немотивований знак», репрезентація об'єкта на основі матеріальної форми, яка є довільною щодо зображуваного. Знак-символ не зберігає прямого предметного зв'язку із об'єктом чи концептом, які репрезентує, і тому слугує узагальненню, відкриває логічний простір для метафізики у пірсеанському сенсі – думок про думки, мислення про мислення. Символи – це найчисленніша група знаків: цифри, власні імена, назви предметів і понять, їх значення вважають результатом суспільної згоди, конвенції» [9, с. 9–10].

Завдання 13. Чому до знаків індексів відноситься міміка?

«Сопоставьте различные выражения с лицами названий эмоций и состояний, перечисленных не по порядку: яростный, надеющийся, вредный, сердитый, скучающий, ревнивый, застенчивый, самодовольный, истеричный, подозрительный, уверенный, подавленный, измученный, смущенный, ошеломленный, довольный жизнью, осторожный, озадаченный, испытывающий отвращение, пришедший в ужас, перепуганный, тревожащийся, грустный, чрезмерно возбужденный, пристыженный, виноватый, разочарованный, удивленный, влюбленный, одинокий (к каждому изображению возможно несколько определений)» [3, с. 91–92].

Завдання 14. Через символи-особи, символи-події, символи-явища визначаються символи національної культури. Про що свідчать наступні соціологічні дослідження?

«Наприклад, за підсумками опитування, проведеного 2003 року на замовлення журналу «Кореспондент», яке

мало на меті дізнатися думку суспільства щодо «великих українців», виявилася серйозна орієнтація громадян на гідні історичні імена, значення яких не знівельовані ні сучасним поп-культурним цинізмом, ні політичним фаст-фудом. Найбільш обнадійливо з погляду наявності у суспільстві культурних традицій виглядала масова референція до імені Тараса Шевченка як прикладу «великого українця». Загалом розподіл імен у «топ-десятці» «великих» показав таке уявлення українців про свої символи: Тарас Шевченко – 58,3; Богдан Хмельницький – 26,5; брати Клички – 22,3; Леся Українка – 17,8; Михайло Грушевський – 13,8; Іван Мазепа – 12,0; Андрій Шевченко – 9,8; Іван Франко – 9,0; Леонід Кучма – 8,3; Леонід Кравчук – 4,5 [14]. Зрозуміло, що співжиття «ситуативних» героїв з «історичними» у цьому рейтингу зумовлене психологічними особливостями часу, тому перелік знакових імен відкритий для історичних корекцій.

Аналітики зауважують, що результати аналогічних досліджень, проведених у зарубіжних країнах, свідчать про більшу історичну «відфільтрованість» знаків колективної самоідентифікації, загальносуспільну погодженість щодо героїв і меншу кількість випадкових постатей. Це дозволяло оглядачам побачити доволі виразні домінанти символічних рядів: *Польща* – «свято гуманізму»: 1. Юзеф Пілсудський, полководець; 2. Кароль Войтила, понтифік; 3. Фредерік Шопен, композитор; 4. Марія Склодовська-Кюрі, учений; 5. Адам Міцкевич, поет; 6. Ніколай Коперник, учений; 7. Лех Валенса, політик; 8. Генрік Сенкевич, письменник; 9. Ян Кохановський, поет; 10. Януш Корчак, педагог, письменник; *Великобританія* – «соціальний баланс»: 1. Вінстон Черчилль, прем'єр-міністр; 2. Ісамбард Кінгдом Брунелль, інженер; 3. Діана, принцеса Уельська; 4. Чарльз Дарвін, учений; 5. Вільям Шекспір, поет і драматург; 6. Ісаак Ньютон, учений; 7. Єлизавета I, королева; 8. Джон Леннон, му-

зикант; 9. Горацио Нельсон, адмірал; 10. Олівер Кромвель, лорд-протектор; *Росія* – «парад вожнів»: 1. Петро I, імператор; 2. Олександр Пушкін, поет; 3. Йосип Сталін, генсек ЦК КПРС; 4. Володимир Путін, президент; 5. Володимир Ленін, вождь пролетаріату; 6. Михайло Ломоносов, учений; 7. Катерина II, імператриця; 8. Олександр Суворов, полководець; 9. Михайло Горбачов, генсек ЦК КПРС, президент СРСР; 10. Георгій Жуков, полководець» [9, с. 76–77].

Завдання 15. Що таке ідеографічні знаки?

«На еще более специальном уровне могут исследоваться различные идеографические знаки языка живописного изображения, изучение которых особенно актуально именно при исследовании иконописи, так, в иконах могут быть выделены дифференциальные признаки различных святых, подробно сообщаемые в иконописных руководствах («подлинниках» и др.). Здесь существует достаточно строгая регламентация: можно указать, например, что «доличное» в изображении святого, в частности, его одежда, представляет обычно признаки, характеризующие не его индивидуальность, а тот чин («лик»), к которому он относится (т. е. разряд праотцев, мучеников, преподобных, святителей, священномучеников и т. п.): в то же время «личные» признаки и, в первую очередь, форма бороды, строго регламентированная для различных ликов, – являются уже индивидуальными признаками, служащими для опознания того или иного святого. При этом святые в русских иконах почти никогда (если не считать очень редких исключений) не расстаются с присущей им одеждой – в точности так же, как герои в былинах ни при каких обстоятельствах не лишаются характеризующих их «постоянных эпитетов»; тем самым, по своей знаковой функции одежды аналогичны нимбам или идентифицирующим надписям («титлам»), сопровождающим изображение.

С другой стороны, и такие, казалось бы, индивидуальные признаки, как смуглость кожи, изможденность форм, строгость выражения лица (в том числе и при изображении младенца, который писался как маленький взрослый), представляют собой необходимый атрибут святости, т. е., по существу, такой же общий признак святого, каким является, опять-таки, нимб» [12, с. 233–234].

Завдання 16. Як можна пояснити зв'язок концептів, які культурно обумовлені, та символів?

1. «Символ як такий виходить з образу, який, у свою чергу, ґрунтується на порівнянні. Це означає, що символ як знак поняття, ідеї «ніколи не є цілком довільним, він не «порожній», у ньому є залишок природного зв'язку між позначеним і позначенням». Наприклад, одвічна віра людини в магічну силу вогню, що дає світло й тепло, два головні джерела життя, породила його культ у всіх народів. Він стає символом Божої сили. Зокрема, й наші предки вірили, що вогонь є виявом сонячного бога на землі, послом неба на землю. Його вважали другим сином бога неба Сварога, тому й у давніх пам'ятках вогонь іменують Сварожичем. Не випадково в народі кажуть: «Вогонь – цар, а водиця – цариця», бо вірили: «Коли Бог не годить, то й вогонь не горить». Вогонь святий, чистий, а отже очищувальний, тому здавна за його допомогою чинили Суд Божий – вірили, що невинного вогонь не спалить, а «на злодієві шапка горить». Відомий у народі також спосіб проби вогнем – давати в руки підозрюваній людині піддержати розжарене залізо: коли попікся – винен, бо невинного залізо не пектиме. Крилатий вислів *вогнем і мечем* (пор. польське «ogniem i mieczem») походить від авторського афоризму, приписуваного давньогрецькому лікареві Гіппократу: «Чого не лікують ліки, те виліковує залізо, чого не лікує залізо, те виліковує вогонь». Пізніше у римських поетів початку на-

шої ери вислів набув символічного значення: знищувати ворога зброєю і пожежами, вогнем і мечем.

Символіка вогню прямо впливає з образу вогнища (домашнього, домового, родинного, сімейного), тобто рідної домівки, оселі, родини, з якими кожна людина так чи інакше пов'язана міцними узами. Домашнє вогнище здавна шановане в усіх народів, з повагою до нього ставиться і церква. Як оберіг щасливого буття, дому, родини і всіх її членів, воно постало з давніх часів, коли домовою святинєю був *очаг*, де горів негасимий вогонь, в ім'я якого виконувалися всі родинні обряди. Здійснював їх батько, голова родини. Божеством (отже, покровителем, охоронцем) домового вогнища, найбільшої святості господи, був домовик. Оскільки вогонь у хаті пов'язаний з піччю і комином, останні також стали ритуальними предметами. Під піччю нібито жив домовик, який разом з нею оберігав домашнє вогнище. Вогонь з родинного вогнища нікуди не можна було виносити, оберігаючи його непорушність. Зберігали жар під комином, додаючи до нього сіль і збираючи його до купи спеціальним помелом» [2, с. 139].

2. «Серед основних чинників формування національної специфіки соціумів традиційно називають такі: географічний, історичний, культурний, релігійний. Міфологемні (стереотипні) уявлення про національні особливості того або іншого народу дослідники намагалися обґрунтувати за допомогою антропологічних даних або особистих, суб'єктивних спостережень... М. Бердяєв, на якого часто посилаються під час таких досліджень, власне географічними умовами пояснює наявність багатьох суперечностей у російському національному характері. Дійсно, географічний «аспект» зумовлює психологічні особливості соціуму в цілому, а також просторову семантику, конотованість і символіку кольору. Міфологічний простір структурований,

Його елементи певним чином марковані. Збігається загалом у досліджуваних мовних картинах світу і структура міфологічного простору, і географічна структура – типовий пейзаж України й Росії горизонтальний. Дослідники вважають, що «тема просторової безмежності – один із структуротвірних елементів російської культури», і намагаються пояснити лінгвоспецифічність концепту *рос. ПРОСТОР* і неперекладність слова, що виводиться з цього факту. Дійсно, в *українській мові простір* – це *рос. пространство і простор*. Проте в *українській мові* існує великий синонімічний ряд для вираження цього поняття: **простір, просторінь, широчінь, обшир, шир, дозвілля, просторище, привілля, безмежжя, безмежність, безбережжя, безкінечність, безкрайність, безмір, безмір'я, безмірність, неоглядність, неозорість, неосяжність, безкрай** тощо, а також **роздолля**. Як аргумент на користь специфічності концепту ПРОСТОР у *російській* культурі притягується факт існування прикметників **безграничный, бесконечный, беспредельный, необъятный** – «їх велика кількість у російській мові сама по собі показова». В *українській* мові: **безмежний; безкінечний, безкрайній, безкрайї, нескінченний, безбережний, безмірний, незміряний, неоглядний, неозорий, неозорний, неосяжний** тощо. На думку вже неодноразово раніше цитованих дослідників, слова *рос. даль* (дали) і **ширь** «...містять ідею милування або насолоди великими відстанями, а слова **привольє** й **роздолье** передбачають, що людина відчуває себе вільно і добре...». Наведемо синонімічний ряд українських відповідників до вказаних слів: *рос. даль* – *укр. далечінь, далечина, далеч, далина, даль, далекість*, *рос. ширь* – *укр. шир, широчінь, ширина*; *рос. привольє* – *укр. привілля [призвілля], роздолля*. Спробуємо знайти аналогію в українській картині світу до твердження про любов росіян до невеликих замкнутих просто-

рів (*рос.* уют). В українській мові існують слова: **вигода** (те, що полегшує життя, побут; сприятливі умови), **догода**, **придоба**, **затишок** (сприятливі побутові умови) тощо, **зручний** (добре пристосований для користування), **вигідний**, **догідний**, **придобний**; **похватний** (перев. про предмети, які можна взяти в руки)... З погляду лінгвокультурологічного аналізу зацікавлюють концепти *укр.* САД, САДОК / *рос.* САД, САДИК. Слово сад, безумовно, символічне в світовій культурі, але концепт набуває національної специфіки. Словосполучення **садок вишневий** можна вважати культурно значимим в українській концептосфері. Символічне значення в російській концептосфері має назва драми А. Чехова «Вишневий сад». Символіка цих словосполучень у досліджуваних мовах не має нічого спільного. Український садок вишневий асоціюється із втіленням «української мрії»: «І ставок, і млинок, і вишневенький садок...» (І. Котляревський «Наталка Полтавка»), «Садок вишневий коло хати...» (Т. Шевченко), «Вишневий сад, з ліщини пліт, Біжить полем доріжка до гаю. Ах, як я рад В оцей мій світ Вернути...» (Б. Лепкий) тощо. У зв'язку з цим можна було б говорити про український концепт ЗАТИШОК» [4, с. 117].

3. «Світобачення, світорозуміння народу – це те, що ми сьогодні називаємо мовною картиною світу. «Проникнути» у світ прадавньої людини ми можемо тільки через специфічний світ образів, притаманний окремому культурному докільню. Особливості ж культури залежать, насамперед, від особливостей використання символів. Тож через мову символів, які дійшли до нас у фольклорних текстах, методом деконструкції (термін Жака Деріди, означає процес розгадування метафор, символів, викриття їх прихованої логіки) ми створюємо прадавні словесно-мозаїчну картину світу, символічну дійсність прадавніх людей. Пошук процесу символізації включає в себе розгадку людської психіки,

її свідомих і підсвідомих структур, а, можливо, і будову самої душі. Це може пояснити, яким чином те чи інше значення передавалось із покоління в покоління через посередництво символів. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу. Ось чому знання символіки допоможе нам усвідомити картину світу, спосіб мислення наших пращурів, їх естетичні і моральні ідеали.

Отже, можна зробити такі висновки. По-перше, жоден образ-символ у світогляді народу не був однозначним. Наш матеріал про еволюцію символу *калини* повністю підтверджує цю тезу. Ми спробували схематично відтворити етапи розвитку символу калини. Це, на нашу думку, мають бути ієрархічні сходи, тому що кожне наступне покоління і кожна територіальна єдність на старі символи накладали нові смисли, додавали нові значення. Це можна відтворити у схемі *символічного сприйняття КАЛИНИ*:

6. співуча українська мова
5. символ України
4. символ здоров'я, дівочої вроди
3. вічність життя, плодючість, жіноче начало
2. символ світового дерева
1. символ сонця, вогню (окалина, раскалённый)

Саме тому, що будь-який символ зберігає і свою найдавнішу суть, і всі попередні значення, він є універсальним і унікальним» [13, с. 116–117].

4. «История язычества – это история культовых действий, каждое из которых было знаковым. История культов, в свою очередь, – это не только история становления образного восприятия мира на уровне движений, действий, звуков и чувств, но и история зарождения символичес-

ских фигур и метафорических переосмыслений – самой древней формы общественного сознания, которая не могла не отразиться на «картине мира» древнего человека, на его восприятии действительности. Диалектика мифа состоит именно в том, что человек как бы «растворяет» себя в природе, сливается с ней и овладевает силами природы лишь в воображении; вместе с тем такое овладение силами природы (пусть в фантазии) было началом истории «духа» и концом чисто животного бытия, что не могло не наложить неизгладимый след на зарождающуюся культуру, в частности на язык [Фрейденберг 2001; Толстая 1987; Will 1925–1935; Mannhardt 1904–1905; Jensen 1960; Peuckert 1951; Hermann 1958 – 1975].

Наиболее распространенным и массовым культом в большинстве доисторических культур был Культ Предков. Души умерших рассматривались язычниками, с одной стороны, как хранители рода, как неотъемлемые звенья в непрерывной линии рода, как тотемы, но с другой стороны, души умерших (особенно души убитых врагов) олицетворяли Зло, от которого стремились всячески избавиться: и в том, и в другом случае душам умерших давались жертвоприношения, в их честь устраивались сакральные трапезы, на которые «приглашались» души умерших. Цель таких трапез – не только «задобрить» души умерших врагов, способных нанести вред всему роду или отдельным его членам, помешать охоте, рыбалке, вызвать засуху (ср. нем. *Ahn* «предок», но хет. *inas* «болезнь», др.-инд. *enas* «Unheil»), но и связать души соплеменников с живущими людьми, позволить живущим «слиться» с душами умерших (тем более, что по поверьям древних, души умерших могли пребывать в живущих), проявить заботу о душах близких по крови людей, облегчить их существование, не «гневить» души умерших. Души умерших часто принимали вполне зримые очертания, поскольку

в культових обрядах вони символізувались різноманітними масками, котрі, в частині, могли зображати пташку, бабочку, змію і др. Считалося, що саме в цих масках перебуває дух померлих. Маска в давності служила предметом поклонення, але також оберегом від злих сил і ворогів, вона олицетворяла боротьбу між Добром і Злом; крім того, маска мала і продуцируючу символіку [Buraud 1961; Lommel 1970; Kaus 1972; Sorel 1973; Krause 1929; Н. Jansen, R. Jansen 1978]. Одночасно з цим маска могла бути символом Смерті. С іншої сторони, душі померлих олицетворялись різними явленнями природи – снігом, дощем, бурей, а також сонцем, луною, зірками, каменями або рослинами, деревами, тваринами, а також мінералами (тох. А *апси* «залізо»). Ритуал культу предків нерідко супроводжувався звуками, музикою» [7, с. 55–56].

Завдання 17. Коди дозволяють упорядкувати систему знаків. Знаки перетворюються з окремих елементів у систему за допомогою системних кодів. Чим відрізняються генетичні, психофізіологічні і соціальні коди?

«За кожною сукупністю знаків стоїть, власне, перетворює простий набір елементів у систему – спільна свідомість системних законів, або кодів. Коди – це спосіб поєднання знаків, правила, які впорядковують їх рух і взаємозв'язок.

Носіями інформації про будову матеріального тіла людини, запрограмованого на участь у духовній еволюції, виступають генетичні коди – об'єднання первинних одиниць інформації – генів. Зв'язок тіла із матеріальним довкіллям забезпечують психофізіологічні коди – спосіб передачі і трансформації зовнішніх сигналів у внутрішні відчуття і ментальні образи.

Мережа соціальних кодів-правил співжиття людей у соціумі вибудована на глибинному пласті інстинктів самозбереження і взаємодопомоги, автор яких найчастіше висту-

пає під псевдонімом Природа. Є у системі соціальних кодів і такі рівні, які людина впевнено приписує своїй раціональній діяльності і виборові. До важливих регулятивних систем співжиття, контрольованих колективним розумом, належать законодавчі норми, правила організаційної діяльності, правила етикету. Подібні норми соціальної взаємодії теоретик комунікації Дж. Фіске називає поведінковими кодами і протиставляє їх сигніфікативним кодам, які регулюють відношення у системі знаків. Суспільство як кодифікована структура і його сигніфікативні практики тісно взаємопов'язані, тому жоден сигніфікативний код не може бути розглянутий поза контекстом тих його відповідників, які стосуються поведінки» [9, с. 139].

Завдання 18. Визначте, чому У. Еко (Генеральний секретар Міжнародної асоціації семіотичних досліджень, автор інтелектуальних бестселерів, голова першої у світі кафедри семіотики) і Р. Якобсон (в 70-х роках Президент Міжнародної асоціації семіотичних досліджень, один з найвидатніших лінгвістів, головний доповідач на Першому Міжнародному конгресі з семіотики у Мілані, у 1976 році) вважаються видатними «розвідниками» семіотики?

Завдання 19. Поясніть, як ви розумієте слова Ч. Пірса «Ніщо не є знаком доти, поки його хтось не інтерпретує як знак, і він не заміщує те, що поза ним»?

Завдання 20. Знайдіть в інтернеті інсталяцію Джозефа Кошута «Один і три стільці. Поясніть, що в цій знаковій ситуації референт для того, що зображено на стіні (фото стула, словникова стаття «chair»)?

Контрольні питання

1. Які визначення терміна «семіотика» ви знаєте?
2. Хто вважається засновником семіотики як окремої науки?
3. Що ви знаєте про історію цієї міждисциплінарної галузі знань?
4. Які класифікації знаків ви знаєте?
5. Які вчені сприяли розвитку семіотичних досліджень у різних галузях знань?

ТЕСТ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ № 1

Завдання. Визначте, які твердження вірні (В), а які – ні (Н):

1. Семіотика – наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем і мов, створених на їх основі. Людина не є об'єктом семіотики.
2. Семасіологія – розділ мовознавства, який вивчає лексичну семантику (значення слів і словосполучень, які використовуються для номінації).
3. Семантика – інформація, яка передається мовою або будь-якою її одиницею, або наука, яка вивчає значення.
4. Основними ознаками знака є: 1) нематеріальність, тобто чуттєва сприйманість; 2) позначення чогось, що перебуває поза ним; 3) непов'язаність з позначуваними природними (причинами) будь-яким зв'язком; 4) інформативність (здатність нести інформацію з комунікативною метою); 5) системність (знак отримує своє значення тільки за умови входження в певну знакову систему).
5. Першу класифікацію знаків запропонував Ч. Пірс, один із засновників семіотики.
6. Ч. Пірс вважав, що всі класи знаків зводяться до трьох типів: 1) знаки-копії (іконічні знаки); 2) знаки-індекси (знаки-прикмети); 3) знаки-символи.

7. Фотографія, муляж, скелет у кабінеті біології, відбитки, зліпки – це знаки-символи.

8. Дим від вогнища – це знаки-індекси.

9. Мови, тризуб як символ України, хімічна, математична, географічна символіка, символіка кольорів, квітів, дерев, птахів – це знаки-копії.

10. Знаки-сигнали і знаки-символи – штучні, умовні знаки спілкування, які виконують комунікативно-прагматичну функцію.

11. Знаки-індекси і знаки-копії можуть стати сигналами чи символами тільки тоді, коли відправник і отримувач домовляться про їх значення, тобто тоді, коли вони стають комунікативними знаками.

12. Симптоми – це знаки, які виконують апелятивну функцію.

13. Сигнали – це знаки, які виконують експресивну функцію.

14. Символи – це знаки, які виконують репрезентативну функцію.

15. Класифікація знаків за А. Шаффом виділяє природні і штучні знаки.

16. Т. Мілевський запропонував бінарну класифікацію знаків на основі їх функції і структури.

17. З погляду фізичної природи (за способами сприйняття) знаки поділяються на: акустичні, оптичні, дотикові, нюхові, смакові.

18. В залежності від терміну існування знаки можуть бути короткочасними й тривалими.

19. Сучасна класифікація знаків виділяє образні, конвенціальні та природні системи знаків, які використовує людина у процесі спілкування.

20. Оскільки знак є носієм інформації, семіотика має велике прикладне значення при створенні і вивченні

знакових систем, які використовуються у процесах передачі й обробки інформації: 1) створення природних мов, які дозволяють алгоритмізувати процеси обробки інформації (мови програмування); 2) створення алгоритмів обробки текстів на штучних мовах (машинний переклад, переклад з природної мови на формальну).

21. Оскільки знак бере участь у спілкуванні, він є обов'язковим компонентом комунікативної діяльності людини і бере участь у трьох взаємопов'язаних процесах: комунікативному, інтерактивному, перцентивному.

22. Семіотика складається з синтактики (значення знаків), семантики (корисність, цінність знака для його інтерпретатора), прагматики (внутрішні, структурні якості знакових систем).

23. Знакова система – це сукупність знаків, які впорядковані набором синтаксичних, семантичних і прагматичних правил.

24. Вивчати різні аспекти суспільного життя людини на основі семіотичного підходу означає виявляти знакову природу даного явища, тобто виводити правила побудови знаків та їх комбінацій (семантика), встановлювати смисловий зміст знаків (синтактика), знаходити умови, при яких виникли знакові ситуації (прагматика).

25. Загальна семіотична теорія єдиного інформаційного світу була створена у кінці 20 сторіччя.

Рекомендована література

1. Агеев В. Н. Семіотика. М. : Весь мир, 2002. 256 с.
2. Жайворонок В. В. Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу // Мовознавство : наук.-теор. журнал. 2005. № 3–4. С. 138–147.
3. Крейдлин Г. Е. Семіотика, или Азбука общения. 3-е изд., испр. М. : Флинта; Наука, 2006. 260 с.

4. Левченко О. П. Культурно значимі концепти та символи: міфологеми і реальність // Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства. 2004. Вип. 9: Проблеми прикладної лінгвістики. С. 115–119.

5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд., доп. М. : Большая Российская энциклопедия, 2002.

6. Маковский М. М. Семиотика языческих культов (мифопоэтические этюды) // Вопросы языкознания. 2002. № 6. С. 9–68.

7. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций : учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений. М. : Изд. центр «Академия», 2004. 432 с.

8. Никитина Е. С. Семиотика. Курс лекций : учебное пособие для вузов. М. : Академический Проект; Трикста, 2006. 528 с.

9. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Л. : ПАІС, 2006. 120 с.

10. Почепцов Г. Г. Семиотика. К. : Ваклер, 2002. 432 с.

11. Степанов Ю. С. Семиотика: антология : 2-е изд., испр. и доп. М. : Академический Проект, 2001. 704 с.

12. Успенский Б. А. Семиотика искусства. М. : Языки русской культуры, 1995. С. 233–234.

13. Яковлева О. В. Символіка слова «калина» в мовній картині світу українців // Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства. 2004. Вип. 9: Проблеми прикладної лінгвістики. О. : Астропринт, С. 115–119.

Розділ 2. МОВА ЯК ОСОБЛИВА ЗНАКОВА СИСТЕМА

Практично мова є семіотикою, в яку можуть бути переведені всі інші семіотики – як всі мови, так і всі інші можливі семіотичні системи.

Л. Ельмслев

Кожна мова є деяке сукупне мистецтво вираження. В ній ховається сукупність спеціальних естетичних факторів – фонетичних, ритмічних, символічних, морфологічних, які не повністю співпадають з тим, що мається в будь-якій іншій мові.

Е. Сепір

Теми для обговорення

1. Лінгвістика і семіотика.
2. Специфіка знаків мовної системи.
3. Специфіка мовної знакової системи.

Ключові слова: семантика, синтаксис, прагматика, комунікативний процес, унілатеральна та білатеральна теорії мовного знака, фонема, слово, речення, текст, потенційна безкінечність мовних множин, нечіткість границь мовних множин, умовність знакової системи.

Семіотика – це наукова дисципліна, яка вивчає знаки з точки зору їх комунікативної взаємодії. Знак у семіотичному розумінні закріплює смислові одиниці, які людина генерує для спілкування та пізнання. Смысл завжди виникає в комунікативному акті. Смысл закріплюється знаком і перетворюється у значення, тобто стає соціальним надбанням. Семіотика вивчає: а) механізми переходів від предметного значення до інструментального смислу; б) засоби означування, або семіозису.

Знаковий характер природньої мови представляє одну з її універсальних рис, тому не дивно, що представники різних наукових напрямів зверталися до поняття знака, щоб зрозуміти суть мови.

У творах римлянина Аврелія Августина (354–430 після р. х.), у середньовічному вченні «Тривія» (циклу з трьох наук: граматики, логіки, риторики), у логіко-лінгвістичних вченнях схоластики 12–14 сторіччя, у вченні Дж. Локка про розум і мову (17–18 сторіччя), ідеях Г. Лейбніца про особливу штучну мову (*characteristic universalis*), у працях мовознавців-філософів 19–20 сторіччя О. Потебні, К. Болера, І. Бодуена де Куртене можна побачити, що розуміння суті мови безпосередньо пов'язане з поняттям «знак».

Основи лінгвосеміотики були закладені Ф. де Сосюром і представниками європейського структуралізму 20–30 років ХХ сторіччя (М. Трубецьким, Р. Якобсоном, Я. Мукаржовським, Л. Ельмелевим, В. Брендалем, Ю. Тиньяновим, В. Проппом).

Одні лінгвісти вважали, що мовний знак має психічну природу (Ф. де Сосюр), інші – матеріальну (Ф. Ф. Фортунатов), треті наполягали на тому, що знак має подвійну природу (А. Потебня).

У процесі осмислення проблеми співвідношення знака та значення виникли дві теорії: 1) *унілатеральна*, яка

визнає тільки акустичний образ, а значення розуміє як мисленнєвий образ, який є означуванним знака, хоча не входить до його складу, оскільки значення – це відображення об'єктів і явищ у мозку людини (О. С. Мельничук); 2) *білатеральна*, яка розуміє знак як матеріально-ідеальну суттєвість, тобто знаком вважається будь-який об'єкт, будь-яке явище, яке репрезентує інші об'єкти шляхом їх заміщення (А. А. Уфімцева).

Мовна знакова система характеризується такими особливостями: а) багатомірністю, оскільки її складові визначаються найбільшою різноманітністю форм і функцій; серед форм одиниць мовної знакової системи називають фонемами, морфемами, лексемами, синтаксичні схеми, які, виконуючи кожна свою функцію, одночасно виконують загальну комунікативну функцію; б) первинністю, оскільки інші знакові системи, якими користуються люди для збереження, передачі інформації і базуються на тому, що вже збережено та передається за допомогою мовних знаків; в) динамічністю, оскільки вона у процесі свого поступового розвитку зберігає своє минуле: діахронія присутня у кожному синхроніальному зрізі, а синхронія – це один момент у неперервному розвитку мови; г) елементи мовної знакової системи можуть утворювати нові сполучення з новим значенням; д) значення мовного знака може змінюватися і розвиватися; е) темпи розвитку та змін мовних підсистем нерівномірні, що призводить до появи проміжних елементів (дієприкметник, герундій); є) моделювання мовної знакової системи обмежене, оскільки вона представляє потенційну безкінечність мовних множин і нечіткість границь мовних одиниць.

Отже, знаки мови подібні до знаків інших знакових систем, які штучно, свідомо створені людьми. Разом з тим мова – це така знакова система, яка відрізняється від штучних знакових систем:

1. Мова – універсальна знакова система, яка обслуговує людину в усіх сферах її життєдіяльності. Тому мова може виразити будь-який зміст.

2. Тільки мова являється засобом формування думки, яка не існує, поки вона не оформлена за допомогою мови. Мовний знак не є породженням знакової ситуації. Він сам створює знакову ситуацію.

3. Мова виявляється ширше за будь-яку іншу знакову систему. Основна її одиниця – слово – є не просто умовним знаком-сигналом. Це найважливіший засіб вираження думки, відображення об'єктивної реальності.

4. Мова є засобом передачі та збереження не тільки інформації, а й оформлення і психічних, емоціональних відношень, актів волевиявлення.

5. Будь-який знак є породженням знакової ситуації. Мовний знак сам створює знакову ситуацію, яка характерна для тієї чи іншої мови.

Завдання 1. Як пояснити походження мови з точки зору семіотики?

«С семиотической точки зрения проблема происхождения языка – это проблема включения индивида в общее социальное пространство. Найти в нем своё место, быть услышанным – и есть мотив порождения языка. Через посредство языка, одежды и празднеств, члены социальной общности вдыхают порядок союза. С семиотической точки зрения язык включает в себя общество, дает обществу возможность существования. В отличие от социологического отношения «включения», которое, объективируя внешние зависимости, овеществляет и язык, и общество, семиотическое отношение «интерпретирования» устанавливает их взаимозависимость на основе их способности к семиотизации» [9, с. 211–212].

Завдання 2. Що таке мовний знак?

«Языковой знак – это «единство обобщения и общения, коммуникации и мышления». Формула Выготского указывает на принципиальное своеобразие языка, составляющее его главное отличие от биологических семиотик: языковое общение людей в отличие от коммуникации животных тесно связано с познавательными процессами, в то же время ни у одного вида животных коммуникация не была и не является орудием познания. Языковая семантика и механизмы речи участвуют в формировании мысли. «Речь по своему строению не представляет простого зеркального отражения строения мысли. Поэтому она не может надеваться на мысль, как готовое платье. Речь не служит выражением готовой мысли. Мысль, превращаясь в речь, перестраивается и видоизменяется. Мысль не выражается, но совершается в слове» [7, с. 59].

«СЕМАСІОЛОГІЯ (від гр. *sēmasía* – значення) – розділ лінгвістичної семантики, об'єктом якого є значення та зміст номінативних одиниць різних рівнів мови. Термін уведений німецьким лінгвістом Х. Рейзігом у 1839 р. Як самостійна лінгвістична дисципліна С. сформувалася наприкінці ХІХ ст. і перебувала під впливом компаративізму й порівняльно-історичного методу. Російський лінгвіст М. Покровський зробив спробу подібно до законів історичних змін сформулювати головні закони семасіологічних перетворень, які, на його думку, поширюються на групи слів, а не на окремі слова й керуються внутрішніми психологічними чинниками й зовнішніми чинниками змін у соціально-історичному житті суспільства. У 1903 р. німецький дослідник А. Цаунер виокремив два напрями лінгвістичної семантики: С. й ономасіологію. С. фактично стає дублетом лінгвістичної семантики, однак згодом набуває більш вузь-

кого значення її галузі, що вивчає зв'язок значення з формою номінативних одиниць і репрезентує слово відносно інших одиниць у лінійному ряді або парадигматичних групах. Корені С. сягають давньогрецької філософії: у діалогах Платона, працях софістів й Аристотеля наявні положення про природу змісту знаків мови. Автор нарисів з історії семантики Х. Кронассер початок лінгвістичного розгляду значення пов'язує із працями англійського філософа XVII ст. Дж. Локка, в яких увага зосереджується на способах наділення мовних знаків змістом і на їхньому зв'язку із процесами пізнання дійсності (чуттєво емпіричним і внутрішньо рефлексивним).

Сучасна С. має певне коло завдань: 1) розкриття семіотичної, психологічної, логічної, етнокультурної, когнітивної природи значення; 2) розмежування значення та смислу; 3) установлення типології значення; 4) визначення семантичної структури лексеми й лексико-семантичного варіанта; 5) пояснення природи метонімії й метафори, динаміки значень у мовленні й тексті; 6) розмежування валентності та сполучуваності; 7) опис польової організації семантики; 8) дослідження семантики як результату когнітивних процесів категоризації й концептуалізації досвіду; 9) вияв референційної природи значення; 10) аналіз особливостей індивідуальних смислів й їхнього функціонування; 11) установлення комунікативних смислів і їхніх функцій у дискурсі; 12) розробка методик аналізу семантики, її числення й репрезентації у системах штучного інтелекту тощо. «Semasiology» [12, с. 531–533].

Завдання 3. Яку одиницю слід вважати основним мовним знаком?

«Основним мовним знаком слід вважати слово. Слово несе в собі інформацію про позамовну об'єктивну реаль-

ність. Воно являє собою складну єдність звучання і значення, що називає предмет чи явище об'єктивної дійсності і таким чином формує і представляє поняття. Щодо речення, то воно є не просто знаком, а сполученням знаків, з яких будуються інформативні знакові тексти, використовувані у мовному спілкуванні.

Ситуація дещо змінюється, якщо підійти до мовних одиниць з погляду їх участі в комунікативному акті. З цієї точки зору повним знаком слід вважати речення, а слово – лише частковим знаком, і морфему – напівзнаком, що бере участь у структурній організації мовних знаків.

Представники «лінгвістики тексту» вважають цілий текст одиницею мовної системи знаків, первинним мовним знаком, що складається із упорядкованої множини часткових знаків (фонем, морфем, слів, речень). Однак одиницею в мові слід вважати лише такий сегмент мовлення, який регулярно відтворюється як певна єдність вираження і смислу. Тому текст навряд чи можна вважати одиницею мови» [14, с. 126–127].

Завдання 4. У чому полягає специфіка знаків мовної системи?

«Крім фонетичної вмотивованості, в мові існує ще морфемна вмотивованість слів: значення слова *роззброєння* вмотивоване значеннями його складників: префікса *роз-*, кореня *зброй-* та суфікса *-(е)ння*. Подібною вмотивованістю відзначаються всі похідні слова. Будь-яке слово при своєму виникненні є певним чином умотивованим. Вмотивованість може бути зовнішньою і внутрішньою, або абсолютною і відносною. Прикладом зовнішньої (абсолютної) вмотивованості можуть бути оноματοпоетичні утворення. Внутрішня (відносна) вмотивованість ілюструється різноманітними похідними словами...

Якщо говорити про специфічність мовних знаків, то по-перше, передусім слід відзначити матеріальну природу їх – звукове вираження, що полягає в утворюваних мовними органами людини різноманітних коливаннях такого пружного середовища, як повітря.

По-друге, мовні знаки є не індивідуальними, а соціальними явищами, що призначені для спілкування людей і спроможні передавати одночасно як логічну, так і естетичну інформацію.

По-третє, мовні знаки відзначаються поліфункціональністю. Промовлені кимось слова не лише інформують про явища об'єктивної дійсності, а й характеризують самого мовця, його стан і ставлення до повідомлюваного, вони можуть вплинути на стан і поведінку адресата.

Серед інших рис мовних знаків треба назвати їх легку відтворюваність, замінність, їх структурність і здатність сполучатися один з одним, а також неоднорідність (багато-класовість) і, нарешті, відносну дифузність. Відтворюваність мовних знаків полягає в тому, що їх можна повторювати, не витрачаючи на це значних зусиль. Замінність мовних знаків полягає не лише в тому, що один і той самий зміст можна виразити різними словами, а й у тому, що акустичні мовні знаки можна замінювати оптичними графічними знаками (письмо). Структурність мовного знака передбачає виділення в ньому його складових елементів. Завдяки сполучуваності мовних знаків із простих можна утворити складні знаки. Мовна знакова система складається з неоднорідних знаків, які функціонують у межах її внутрішніх систем і підсистем. Під дифузністю мовних знаків розуміється така їх властивість, завдяки якій їх не завжди можна чітко розмежувати. Окремі мовні знаки відзначаються властивістю при їх класифікації належати одночасно до різних класів. Знаки мовних систем

відзначаються специфічністю в кожному окремому мовному колективі.

Усі інші знакові системи, якими користуються люди в своєму спілкуванні, по суті є похідними від мовної знакової системи, бо мова – це найважливіший засіб спілкування і формування думки.

Одною з найважливіших властивостей мовного знака є те, що він пов'язаний або співвіднесений з іншими мовними знаками, разом з якими утворює мовну знакову систему, і нерозривно поєднаний з людською свідомістю. Мовні знаки спроможні розвиватися в межах системи, до якої вони входять, отже, в них відбивається і розвиток людського мислення. Мислення є вищою формою відображення реальної дійсності, отожд на розвиткові мовних знаків відбивається і сама об'єктивна дійсність, і процес її пізнання людиною.

Мовні знаки використовуються для спілкування і для формування думки, отже, всі вони виконують комунікативну і пізнавальну функції. Але, крім того, окремі мовні знаки можуть виконувати номінативну, дейктичну, експресивну та імпресивну функції. *Номінативна* функція полягає в називанні об'єктів фізичної та психічної дійсності, *дейктична* – у вказівці на об'єкт, *експресивна* – в передачі емоційного стану і ставленні до повідомлюваного адресата, *імпресивна* – у можливості впливу на поведінку адресата. Іменник *квітка*, дієслово *орати*, прикметник *синій*, числівник *п'ять*, прислівник *швидко* називають об'єкти навколишньої дійсності або їх властивості чи ознаки, займенник *цей*, прислівник *там* вказують на певні об'єкти дійсності або на їх орієнтацію в часі і просторі, слово *ника* не просто називає потворне обличчя, а й виражає зневажливе ставлення мовця до такого обличчя, словоформа *учітеся* має на меті спонукати тих, до кого вона звернена, виконати певну дію.

Надзвичайно істотною особливістю мовного знака є відносна автономія кожної з двох сторін, яка була названа «асиметричним дуалізмом мовного знака». Асиметрія між сторонами мовного знака полягає в тому, що одне позначення може виражати декілька значень, а одне й те саме значення може бути виражене кількома позначеннями. Саме звідси випливає принцип варіювання значення і позначення, який знаходить свій вияв у явищах полісемії, синонімії та дублетних форм» [14, с. 128–131].

Завдання 5. Що визначає мовна знакова система існування знань?

«Людська мова – це:

- етнічно поділена (на 2,5 тис. етномов різних народів),
- соціально розшарована (на мільйони групових діалектів і субмов),
- індивідуально інтерпретована (у 6 млрд ідіолектів і вжитку окремих людей),
- синтактично організована (в кількох тисячах граматичних категорій),
- фонічна (і графічна) за вираженням (у сотнях звукотипів і десятках графічних систем),
- універсально змісторозрізняльна (через кількасот базових значень),
- знакова (сигнальна) системна форма існування знань (що визначають поведінку людей),
- яка вживана для непримусової сугестії та пізнання (що разом зі своїм матеріальним втіленням складають зміст 40 тисячоліть людської передісторії та історії),

– і сама розвивається
разом з людством

(внаслідок його нових
потреб та взаємовпливу
власних компонентів)»
[16, с. 292]

Завдання 6. Чому звуконаслідувальні слова (ідіофони) відносяться до знаків-ікон (ква-ква, кря-кря, ку-ку, мур-мур)?

Завдання 7. Чим відрізняється лінгвістична семантика від семіотичної семантики?

«Семиозис определяется как некая динамическая ситуация, включающая определенный набор компонентов. В основе семиозиса лежит намерение лица А передать лицу Б сообщение В. Лицо А называется отправителем сообщения, лицо Б – его получателем, или адресатом. Отправитель выбирает среду Г (или канал связи), по которой будет передаваться сообщение, и код Д. Код Д, в частности, задает соответствие означаемых и означающих, т. е. набор знаков. Код должен быть выбран таким образом, чтобы с помощью соответствующих означающих можно было составить требуемое сообщение. Должны также подходить друг к другу среда и означающие кода. Код должен быть известен получателю, а среда и означающие доступны его восприятию. Таким образом, воспринимая означающие, посланные отправителем, получатель с помощью кода переводит их в означаемые и тем самым принимает сообщение.

Частным случаем семиозиса является речевое общение (или речевой акт), а частным случаем кода – естественный язык. Тогда отправитель называется говорящим, получатель – слушающим, или также адресатом, а знаки – языко-

выми знаками. Код (и язык в том числе) представляет собой систему, которая состоит из структуры знаков и правил ее функционирования. Структура, в свою очередь, состоит из знаков и отношений между ними (иногда говорят также о правилах комбинирования).

Семиотика разделяется на три основные области: синтактику (или синтаксис), семантику и прагматику. Синтактика изучает отношения между знаками и их составляющими (речь идет в первую очередь об означающих). Семантика изучает отношение между означающим и означаемым. Прагматика изучает отношение между знаками и его пользователями.

Такое понимание семантики не вполне соответствует определению и задачам лингвистической семантики. Лингвистическая семантика изучает прежде всего отношения между различными означаемыми, но включает в себя также и прагматические задачи, и некоторые другие, которые трудно сформулировать в классических терминах семиотики (например, задачи теории речевых актов и т. д.). Тем не менее лингвистический семантический анализ основывается именно на базовых семиотических понятиях – знак и семиозис (или речевое общение). Лингвистическое значение в традиционном понимании – это именно означаемое знака, то, что сообщается при речевом общении» [5, с. 30–31].

Завдання 8. Яку роль відіграють коди у мовній знаковій системі?

«За Ф. де Сосюром, знак становить собою поєднання концепта і звукообразу. Ці два елементи умовної будови він назвав означуваним (signified) і означником (signifier)...

Структуру й обсяг означуваного (концепту) визначають через ситуацію, контекст. Взаємодія означника й означуваного в дискурсі властива і породжує знак. Процес

встановлення взаємозалежності між двома компонентами знака у семіології називається сигніфікацією. Це поняття характеризує знак як динамічну мовленнєву сутність.

Стосунки між означником і означуваним – і це засаднича теза семіологічної теорії – є довільними, строго не фіксованими і раціонально не мотивованими. Неможливо логічно обґрунтувати зв'язок між словом і концептом. Найнезаперечніша ілюстрація цієї тези – різні назви одного й того ж поняття у різних мовах. У межах кожної системи мови альтернативні можливості розширюються завдяки синонімії, а також можливостям вибору між номінативом чи описовою конструкцією («Київ» – «столиця України»), буквальною й образною назвами («Львів» – «місто Лева»), зрештою, вербальним чи візуальним знаком. Не варто абсолютизувати принцип відносності: у мові існують «зони мотивованості», позначені, наприклад, явищами оноματοпоетичного (звуконаслідувального) ряду. Але, великою мірою, означник і означуване не лише нетотожні, а й не симетричні, тому їх стосунки не позбавлені конфліктності. Найгостріші форми сигніфікативного конфлікту дослідник психоаналітичного спрямування Ж. Лакан побачив як «репресію» означуваного його формою. Популяризатор Лакана С. Жижек свою теорію ідеологічного фантазму вивів із тези про «плаваючі стосунки» між означником і означуваним.

Асиметрія плану вираження та плану змісту робить актуальною тему множинності інтерпретацій і проблему розкриття змісту. Якщо означуване не тотожне означникові, то як читач розуміє значення? Шукаючи відповідь на це запитання, центральне у семіологічному аналізі, семіологи говорять про соціальні мережі фіксації значень, освоєння їх через системи структурованих асоціацій, або кодів. Немає фіксованих значень, але є відносно стабільні правила їх розуміння...

Значення окремого знака стає відносно фіксованим, а отже, зрозумілим на тлі стосунків цього знака із усією текстуально-сигніфікативною системою. Основоположним для розуміння процесів генерування змісту семіологи вважають стосунки опозиційних знаків. Скажімо, слово «провінція» нічого б не означало, якби не підштовхувалося своїми значеннями від протилежного смислового полюсу – концептів «центр», «мегаполіс», «місто». І означники-слова, і означники-тексти набувають сенсу, тільки-но стає зрозумілим їх стосунок до інших означників, мережу яких формують синонімічні, антонімічні, гіпонімічні та інші зв'язки. Отже, визначальними для семіозису є не «зміст», а «стосунки» [10, с. 30].

Завдання 9. Що таке етноконсолідуєчий символізм мови?

«Нередко в числе символов, консолидирующих народ, называют также и язык. Если люди говорят на одном языке, то это создает важнейшую предпосылку для культурно-психологической общности и близости. Язык – это настолько сильный объединяющий фактор, что выступает не как знак консолидации, а как реальная языковая общность и близость людей.

Однако в действительности язык не является условием, необходимым и достаточным для объединения группы людей в народ. Во-первых, есть языки, на которых говорят разные, иногда многие народы в суверенных и нередко не соседних государствах, например, английский, испанский, арабский, французский, китайский, немецкий. В последнее время к таким полинациональным (или полигосударственным) языкам добавился русский, на котором говорят многие миллионы людей за пределами России – в Беларуси, Украине, Казахстане, Кыргызстане и (в разной мере) в других

странах СНГ, в странах Балтии, а также в странах дальнего зарубежья (больше всего в Израиле и США). Во-вторых, есть народы (государства, нации), которые в силу разных ареально-этнических и культурных факторов используют несколько языков: например, четыре государственных языка в Швейцарии (немецкий, французский, итальянский, ретороманский); пять языков, из них два государственных, в Израиле (государственные – иврит и арабский, точнее сиро-палестинский, диалект арабского языка, кроме того, английский, русский и идиш); два государственных (или официальных) языка в Беларуси (белорусский и русский); Кыргызстане (киргизский и русский); Бельгии (фламандский и французский); Финляндии (финский и шведский). В-третьих, у некоторых наций (народов, государств) отсутствует свой «отдельный» язык – только в Европе это Австрия, Ирландия, Швейцария, Бельгия, Босния, Черногория.

Приведенные факты говорят о том, что не язык создает народ/нацию. Главное для формирования нации – это этническое самосознание людей (самоопределение, самоидентификация), т. е. представление некоторой группы людей о себе как о народе, отдельном от других народов.

Важную роль в укоренении такого рода представлений играет национальная символика. Язык, безусловно, входит в число высокочтимых символов народа. В обществе с высокой культурой воспитывается уважение к языку как к духовной святыни народа и объединяющему началу. В этом смысле можно говорить об этнической, или этноконсолидирующей, функции языка.

В условиях борьбы за независимость или национального возрождения этноконсолидирующая семиотика этнического языка может резко возрасть – настолько, что его символическое, подчеркнуто национально ангажированное использование (в публицистике, литературе, об-

разования) может превышать повседневное употребление» [7, с. 257, 258].

Завдання 10. Як можна пояснити зв'язок концептів, які обумовлені культурно, та символів у мові?

«Серед численних етносимволів, які фіксує національна культура взагалі і через відповідні мовні одиниці, національна мова, як важливий складник першої, вирізняється величезним колом етнокультурних концептів на позначення констант народної культури. Серед останніх – передусім ті, які відтворюють українські реалії, український національний колорит, українську ментальність. Скажімо, концепт *козак* на означення представника Запорозької Січі, вояка-січовика, запорожця (саме про нього народ каже: «Не втекти козаку від Січі») постає як ідеальний образ української душі, носій та обранець найвищих суспільних і духовних якостей людини. Наділений найкращими рисами, у народній творчості козак оспіваний як сміливий захисник рідної землі, України, який завжди вміє знайти несподіваний, сміливий, часто неймовірний вихід із найскрутнішої ситуації.

Мова значною мірою консервативна, тому вона в своїй структурі зберігає й до сьогодні продукти ще міфічного світогляду пранароду. Скажімо, давні (здебільшого «стерті») персоніфікації в мові нині сприймаємо як її усталену норму – *сонце встає, сідає, пригріває, іде на літо, сходить, заходить; вода біжить, греблю рве, стоїть, береги рие, камінь довбає; вітер дме, гуде, свище; грім ударив, б'є в дерево, гуркотить; мороз кріпне, пішов поза шкірою, аж скрипить, з очима, припікає, тріщить*. Важливою основою персоніфікації є антропоморфізм, що має глибоку традицію, бо закорінений у народному міфічному світосприйманні. Він позначений народною ментальні-

стю, з погляду якої все в природі є живим, як і людина. Звідси в українській міфології постають персоніфіковані природні духи, дохристиянські божества – *Мати Сира Земля, Цариця Вода, Великий Грім Гримучий, Сонце (соненько, сонечко), Місяць (місячик, місяченько), Небо (небонько), Вітер-Вітрило*. Поширеним є коло злих (нечистих) духів, що повсякчас шкодять людині – *дідько, русалка, мавка, тряся, хвороба, злидні, лісовик, болотяник, криничник, потороча, біда, нічниці*. Слово ототожнюється з реалією, і віра в реалію породжує віру в магію слова, яким, за народними віруваннями, лікували, причаровували, відвертали, накликали, проклинали, здійснювали бажане. Так постають у мові формули замовляння, побажання, нашіптування, насилання, звернення до Бога, а також розмаїті ритуальні дискурсивні одиниці. Водночас постає характерне для мови явище табування на слова, зокрема на наймення різних злих духів (відгомоном віри є те, що називання вголос небажаних реалій може накликати появу їх самих, – «про вовка промовка, а вовк у хату»). Яскравим прикладом народного табу на слова є численний ряд евфемізмів на позначення табуйованого слова *чорт (біс)* – від старішого *враг* до пізніших *лихий, нечистий, куцак, клятий, кат, лукавий, рогатий, щезник, той*. За повір'ями, заміна прямої назви евфемістичною, а також мовні формули на зразок «не при хаті згадуючи» відводять нечисту силу.

Природу багатьох слів і значень мовних одиниць можна пізнати лише з огляду на етнокультурні контексти. Скажімо, *маланкування* – це старовинний обряд у канун Нового року, що збігається з днем Преподобної Меланії, так званий *Щедрий вечір*» [2, с. 142].

Завдання 11. Ознайомтеся із статтю Т. А. Коць і визначте, у чому полягає знакова роль фразеологізмів у сучасних україномовних журналістських дискурсах.

«Спираючись на прецедентні феномени, засоби масової інформації засуджують або схвалюють певні зразки поведінки, і таким чином формують певну систему цінностей, регулюють соціальну поведінку всієї лінгвокультурної спільноти.

Основними джерелами прецедентних феноменів у сучасній пресі є національний фразеологічний словник, твори класичної літератури, Біблія, висловлювання видатних політиків чи громадських діячів, кінофільми, популярні пісні тощо. Сутність прецедентного феномену полягає у забезпеченні культурної континуальності як у синхронії (між окремими субкультурами), так і в діахронії (між різними етапами розвитку національної культури) [Гришаєва: 3.0]. Вибір того чи іншого джерела або прецедентного феномену залежить від прагматичного наміру автора, теми та ідеї статті, перлюкутивного впливу, який автор намагається справити на читача. Завдяки використанню прецедентних феноменів автор, застосовуючи мінімальні мовні засоби, одразу створює для реципієнта мисленнєвий образ, крізь призму якого сприйматиметься зміст статті.

Найпоширенішими прецедентними висловами в сучасних медійних текстах є трансформовані фразеологізми – національно-прецедентні, змінені в лексичному складі або синтаксичному оформленні традиційні сталі сполучення слів. Компоненти таких змінених одиниць можуть вільно вживатися в інших словосполученнях, що дозволяє простежити синонімічні, антонімічні зв'язки та надати їм нового актуального змісту.

Оцінну семантику мови преси увиразнюють змінені фразеологізми з семантикою життєствердності, духовності. Такі вислови контрастують у контексті з негативнооцінними словосполученнями на позначення сучасних реалій життя і посилюють позитивну конотацію основної думки

газетної статті: «Перспективи невеселі, але світло в кінці тунелю бачу» (Молодь України, 11 січ. 1994), «Як любити Україну «до глибини кишені – Мирослав Івасиків знає, але йшов він до цього чину спочатку через любов до «глибини серця» (За вільну Україну, 10 листоп. 2000).

Диференційною ознакою сучасних публіцистичних текстів є вживання біблійних висловів, які розкривають сучасні українські реалії і передають виразну стверджувальну позитивну оцінку майбутнього України: «Можна погрозувати волхам розірвати дипломатичні відносини. Але не можна загасити зірку над державністю України. Дайте строк. Немовляті виповниться 33 роки. Він навчиться ходити по воді, перетворювати воду на вино і воскрешати мертвих <...> Чекайте! Він сам знайде навіть без вірчих грамот. Бо гніт Його благо, а тягар Його легкий...» (Час Time, 17 січ. 1997).

Процеси державотворення часто мають негативно-оцінне висвітлення у мові сучасної преси. Трансформовані поширені фразеологізми передають критичні суспільні настрої доби й засвідчують очікування необхідності змін у своїй державі: «На Сході України ще є ті самі граблі, що й в Криму, тільки краще заточені» (Україна молода, 15 квіт. 2014), «Кажуть же, що найсерйозніший урок історії (також нашої української – з її невмирущим отаманством і одночасним скиглінням про «єдність») якраз у тому, що вона ще нікого нічому не навчила» (Час Time, 13–19 берез. 1997).

Уточнені фразеологізми привертають увагу до трагічних явищ, негараздів народу сучасної України, напр.: «Мистецтво жити з гранатою. Центр столиці України – заміноване коло» (Україна молода, 05 квіт. 2001) – пор. зачароване коло.

Поширені традиційні фразеологізми актуалізують семантичний потенціал контексту. Значення залишається тим

самим, змінюється тільки частина інформації, яка потрібна авторові для відтворення образу чи характеру українських реалій, напр.: «Тож ходаки з Херсона оббивають урядові пороги: виділіть гроші для лізингового викупу шести десятків комбайнів, дайте змогу розвинути сільське господарство в Україні» (Сільські вісті, 18 верес. 2001) – пор. оббивати пороги. «Це значить, що латають чергові бюджетні діри за рахунок наших сімейних бюджетів» (Перець, 2000, № 6) – пор. латати дірки. Уведені компоненти допомагають уточнити, розширити інформацію про процеси державотворення: «Зараз біжимо в Європу. Мчимо на всіх парах» (Сільські вісті, 06 груд. 2002) – на всіх парах» [4, с. 61–62].

Завдання 12. Космоніми (астроніми) – одні з найдавніших власних імен. Вони відтворюють етнічну своєрідність світосприйняття. Яка знаковість репрезентована у назвах сузір'їв: Волосожар – народне найменування Плеяд; Віз – українська назва Великої Ведмедиці; Кочка – назва зіркового скупчення у сузір'ї Тельця?

Які висновки робить дослідниця назв сузір'їв в українських перекладах Старого Завіту?

«Розглянувши еквіваленти астрономічних назв, зокрема сузір'їв, у восьми українських перекладах Біблійних книг, ми дійшли таких висновків.

1. Головним пріоритетом усіх перекладачів була установка на доступність, зрозумілість біблійної космонімії православному читачеві цієї мудрої Книги. Але реалізація поставленої мети досягалася по-різному. Якщо для ХІХ ст. (Кулішева Біблія) такими зрозумілими були народні назви: Віз, Косарі, Квочка, то в ХХ і ХХІ ст. вони забуваються і більш знайомими стають грецькі за походженням і широковідомі Велика Ведмедиця, Оріон, Плеяди

(переклади о. Рафаїла та О. Гижі). Це стосується також перекладу Острозької Біблії, астрономічні назви якої створювалися ще за часів діяльності перших слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, і, звичайно, для сучасного реципієнта стали надто застарілими.

2. Кулішева Біблія як авторитетне джерело створила певну традицію в цій царині, маючи на увазі довести повноцінність та самобутність української мови, і наступні перекладачі І. Огієнко та І. Хоменко йшли за цим взірцем.

3. Другою важливою метою українських перекладачів було відтворення наявних у оригіналі назв. Переклад пропріативів завжди становить проблему, і космоніми не є винятками. Складність атрибуції, пошук відповідності між назвою і об'єктом зоряного неба, численність інтерпретацій були підґрунтям для прямого перекладу – збереження наявних у текстах позначень, зокрема давньоєврейських Аги (Ас), Кіма, Кесіль.

4. Космоніми – етноспецифічні мовні одиниці, які репрезентують різні картини світу, різні способи світобачення: юдейська космонімія більшою мірою є антропоморфною. Тут знаходимо образ похоронного обряду, сімейну групу, міфічного велетня Німрода, а слов'янська, у тому числі українська, відтворює побутовий, селянський погляд на світ і зоряне небо.

5. Усі перекладачі, виконуючи титанічну роботу з перекладу Вічної Книги – Біблії, за всіма правилами перекладацького мистецтва, зробили значний внесок у розвиток української православної культури і донесли до простого мирянина величне Слово Боже рідною мовою» [18, с. 58–59].

Завдання 13. Емпіричний матеріал дослідження відібрано із етимологічних баз даних, історичних, тлу-

мачних і двомовних словників, текстів історичних і сучасних творів. До аналізу залучені факти з-понад двохсот мов, що охоплюють усі групи індоєвропейських мов.

Чому саме такий матеріал був необхідний автору дослідження «важливої інструментальної функції іконічності у лексиці індоєвропейської прамови, яка полягає у полегшенні оволодіння правилами створення й застосування системи абстрактного (символічного) коду на пізніших етапах розвитку семіотичних систем»?

«У результаті аналізу деяких особливостей цих систем спілкування авторка робить висновок щодо «важливої інструментальної функції іконічності, яка полягає в полегшенні оволодіння правилами створення й застосування системи абстрактного (символічного) коду на пізніших етапах розвитку семіотичних систем» [3, с. 79–80].

Завдання 14. Жива мова – це відкрита і динамічна система, яка зазнає кількісних і якісних змін у процесі свого функціонування. Наприклад, активне зростання корпусу іменників на позначення осіб демонструє зв'язок мови із внутрішнім світом людини, її діяльністю, сприйманням довкілля, загальнолюдськими та етнічними цінностями.

Як репрезентується іконічність у назвах осіб у сучасній українській мові?

Значний науковий інтерес становлять тематичні групи, що об'єднують нові одиниці на позначення назв осіб. Вони неоднорідні за наповненням, кількісними і якісними параметрами, активністю функціонування, стильовими й стилістичними особливостями, нормативністю та кодифікацією. Чимало аналізованих неологізмів чітко відбиває виклики й особливості певної доби в житті українського співтовариства: *помаранчеві, донецькі, білосердечник, нашоукраїнець*,

майданівець, регіонал, опозиційник, привладник, інтернетник, мажор, феменка, клон «кандидат у депутати на виборах, зареєстрований із тим самим прізвищем», космотурист, мітингувальник та ін. Тому такі й подібні одиниці в мовознавстві вже прийнято кваліфікувати як ключові слова доби.

Тематичні групи неолексем на позначення осіб виділяємо за рівнем наповнення. Зібраний фактичний матеріал засвідчує, що найбільшу групу новотворів становлять назви осіб за їх участю в суспільно-політичній діяльності або причетністю до неї, ставленням чи оцінкою: *інтершовініст, денационалізатор, радівець, протестувальник, євроінтегратор, однофракційник, алькаїдівець* та ін. Її істотно доповнюють і розширюють номінативи, які в мовознавчій літературі позначають терміном «ефемеризми», тобто слова, широко вживані в певні періоди суспільного розвитку, тісно пов'язані з діяльністю окремих політичних діячів, але такі, що не мають перспективи ввійти до загального фонду мови і вживаються лише у зв'язку з конкретними подіями. Такі утворення відбивають пріоритети, симпатії й антипатії різних груп та окремих членів українського й зарубіжного соціуму: *ющенківець, тимошенківець, симоненківець, кличківець, баркашовець, обамівець* та ін. Окрему підгрупу становлять лексичні одиниці, що передають ставлення (переважно з пейоративним забарвленням) до комуністичних лідерів і до радянської доби й тодішньої системи: *прокомуніст* розм. «президент СРСР Михайло Горбачов», *комуноїд* «той, хто виступає жорстким прибічником комуністичних ідей», *комунавт, комуністократ, комуноімперець, комунореванишист, комсовдепівець* та ін.

Нині досить потужну підсистему, що бурхливо розвивається і постійно поповнюється, утворюють нові агенти-

ви, задіяні в науково-технічній і виробничій царині або так чи так пов'язані з нею: *соціонік*, *інноваційник*, *айтішник*, *наноконструктор*, *робототехнік* «фахівець із розроблення роботів та їх обслуговування», *логістик* та ін. Помічено, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. найактивніше зростає кількість номенів-інновацій у галузі інформатики та комп'ютеризації: *спамер* «той, хто масово розсилає електронною поштою кореспонденції рекламного чи іншого характеру людям, які не висловили бажання їх одержувати», *кіберджек* «злочинець, що займається викраданням новітніх комп'ютерних технологій», *відеоблогер*, *підкастер/подкастер* «той, хто займається створенням цифрових медіа-файлів, що розповсюджуються інтернетом для відтворення на портативних медіа-програвачах чи персональних комп'ютерах». Такі та інші назви осіб за найсучаснішою професією, певним видом діяльності нерідко спричинені як інтенсивним розвитком усього постіндустріального міжнародного співтовариства взагалі, так і науково-технічного прогресу зокрема.

Наступну групу формують соціально-економічні номенни, а також назви осіб, пов'язаних із комерційною, фінансовою, банківською справами: *зернотрейдер*, *агропродуцент*, *секонд-хендівець*, *валютодавець*, *конвертатор* «той, хто конвертує валюту», *ваучерник* розм. «скупник ваучерів або торговець ними», *приватизатор*, *бензоторговець*, *ресейлер* «перепродавець товарів, нерухомості чи послуг, який отримує прибуток на різниці в цінах», *банківець* «працівник банку» та ін.

Окрему групу неолексем становлять номінації на позначення спортсменів та осіб, пов'язаних зі спортом та фізичною культурою: *аквабайкер* «той, хто займається перегонами на водних мотоциклах», *жердинниця*, *нокаутер* розм. «спортсмен, який перемагає в боях достроково

внаслідок завдання суперникові сильного удару чи ударів», *райдер* «спортсмен (велосипедист, мотоцикліст та ін.), який спеціалізується на їзді з подоланням різноманітних природних і штучних перепон», *снукерист* «спортсмен, який професійно займається різновидом гри в більярд», *рафтингіст* «спортсмен, який займається спеціальним видом водного спорту – подорожжю гірською річкою на катамарані, надувному човні або на байдарці», *борчиня* та ін.

В останні роки помічено певне зростання назв осіб, пов'язаних із культурою і мистецтвом: *хедлайнер* «головний, найпопулярніший виконавець у програмі, на концерті, у шоу тощо, ім'я якого вказано на афішах великими літерами», *ремейкер/римейкер* «автор новішої версії або інтерпретації раніше виданого твору (фільму, пісні, будь-якої музичної композиції або драматургічної роботи) в сучасних кінематографі та музиці», *етномузикознавець*, *фітодизайнер*, *шоу-зірка*, *художник-дайвер*, *арт-директор* та ін.

Серед неологізмів виділяємо також назви осіб, задіяних у галузі медицини та охорони здоров'я: *нанохірург*, *біогеронтолог*, *кріолог*, *парамедж*, *біотерапевт*, *голкорексфлексотерапевт*, *іридодіагност*, *кріохірург*, *нетрадиційний мануолог* та ін.

Зафіксовано нові агентиви, які походять із конфесійної сфери: *сайєнтолог*, *гуру*, *неоязичник*, *рунвірівець*, *дайбожич*, *самосвят*, *автокефаліст* та ін. [15, с. 23–37].

Завдання 15. Поясніть, як ви розумієте зв'язок між розумінням мови як знакової системи і міжмовною комунікацією?

Узагальнену картину не лише поширеності мов у мережі, а й їхнього культурного потенціалу дає також статистика мовних розділів Вікіпедії – найбільшої інтернет-енциклопедії (див. табл.).

Таблиця

Кількісні показники мовних розділів Вікіпедії (2021)			
Мова розділу	Кількість статей (млн)	Кількість користувачів (млн)	Кількість щоденних відвідувань (млн)
англійська	6,2	41,0	257,4
німецька	2,5	3,6	31,1
іспанська	1,6	6,1	37,1
французька	2,3	4,0	24,5
японська	1,2	1,7	37,5
російська	1,7	2,9	26,3
італійська	1,6	2,0	19,0
китайська	1,2	3,0	13,6
португальська	1,0	2,5	11,4
арабська	1,1	2,0	7,4
польська	1,4	1,1	8,9
нідерландська	2,0	1,1	4,9
шведська	3,4	0,7	3,1
перська	0,7	1,0	5,9
індонезійська	0,5	1,2	5,2
в'єтнамська	1,2	0,8	2,3
українська	1,1	0,5	2,4
турецька	0,4	1,3	3,7
корейська	0,5	0,7	2,5
чеська	0,5	0,5	2,6

Унаслідок міжмовної конкуренції мови починають різнитися багатством словника, розпрацьованістю синтаксису, розвиненістю системи стилів, поширеністю, суспільним статусом. Однак головний результат – це функційна нерівність мов. Та мова, що має більше комунікативне навантаження, уживається в більшій кількості сфер (або в найпрестижніших сферах), виявляється функційно домінантною. Та, що побутує в меншій кількості сфер або

використовується з меншою інтенсивністю, виявляється функційно неповною. Точніше навіть – неповноцінною, бо стає нездатною задовольнити всі інформаційні запити своїх носіїв, вони змушені вдаватися до мов з більшою комунікативною потужністю.

Носії домінантної мови та країни, де вона поширена, опиняються в більш сприятливому становищі, причому не лише культурно-інформаційному, а й фінансовому. У той час як неанглійськомовні країни змушені вкладати чималі фінансові ресурси в навчання англійської мови, Велика Британія та США отримують колосальні прибутки від використання її як світової. Перед англійськомовними практично не стоїть потреба додатково вивчати ще якусь мову. Не випадково з усіх розвинених країн найменше цікавляться іноземними мовами саме в США. Як відзначають американські соціолінгвісти, у країні побутує уявлення, що англійська одномовність властива заможним і культурним людям, тоді як двомовність – людям бідним і відсталим. Хоч у США й існує політика захисту меншин, такій меншині, як неанглійськомовні, розраховувати на захист не доводиться [Алпатов 2017 : 315].

Те, що міжмовна конкуренція спричиняє або консервує функційну неповноту «слабших» мов, у кінцевому підсумку призводить до збіднення мовно-культурного розмаїття. Домінантна мова не тільки знижує суспільну вагу національних мов на їхній власній території, а й відбиває бажання опановувати інші іноземні мови. Так, за останні десятиліття значно поменшало охочих вивчати французьку, іспанську, німецьку та російську як мови міжнародного спілкування. У різних куточках світу їх замінює англійська.

Прогнози щодо майбуття національних мов загалом невтішні. Якщо нинішні глобалізаційні тенденції не зміняться, близько 90 % з них приречені на вимирання вже до кінця ХХІ ст. Виживуть ті, які пройдуть природний

відбір, витримають жорстку конкуренцію за присутність у суспільно важливих комунікативних сферах. На цьому міжмовна конкуренція не закінчиться – схоже, вона триватиме ще не одне століття. У цю боротьбу буде втягнута й українська мова. Оскільки ритми історії постійно прискорюються, доленосні для неї події можуть настати навіть раніше, ніж ми очікуємо [13, с. 3–15].

Завдання 16. Існує багато аспектів пізнання дійсності. Цим, до деякої міри, пояснюють різномайття семіотичних систем. Тому Н. Хомський вважав, що мови виникли і сформувалися для структуризації мислення, для адаптації людей до навколишнього середовища. А мови, взагалі, не дуже добре пристосовані до комунікації, тобто комунікативна функція мови не є головною, оскільки мови виникли як результат еволюційної адаптації.

Як тоді можна пояснити розуміння сутності мови як знакової системи?

Завдання 17. Усі знакові системи категоризують світ (напр., кольори, форми). Мовна категоризація як інструмент адаптації до світу – це ефективний засіб адаптації до хаосу безкінечних сигналів світу природи, ключ до розуміння повідомлення іншого комуніканта. Світ – це простір, який репрезентується різними мовами, і представляє результати багатоаспектного пізнання світу.

Поясніть, як ви розумієте назву монографії: N. Evans «Your Mind in Mine: Social Cognition in Grammar»?

Завдання 18. Простір мислення людини визначається кількістю мов, якими володіє кожна людина. Мови по-різному позначають об'єкти дійсності і згортають

інформацію. У процесі еволюційного розвитку вони віддаляються від світу і збільшують ступінь абстрактності.

Наведіть приклади того, як реалізуються принципи економії у різних мовах.

Контрольні питання

1. Які два підходи до розуміння «мовний знак» ви знаєте?
2. Які особливості знакової системи виділяють мовну систему серед інших знакових систем?
3. Що означають поняття «динамічність», «багато-мірність» для мовної знакової системи?
4. Чому мовна знакова система визначається як первинна знакова система?
5. Чому мовна знакова система визначається як універсальна знакова система?

ТЕСТ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ № 2

Завдання. Визначте, які твердження вірні (В), а які – ні (Н):

1. Мовні знаки продуктивні, оскільки мова постійно розвивається.
2. Специфіка мовної знакової системи полягає в тому, що вона має динамічний характер і здатна до саморегулювання.
3. Мовні знаки змінюють свої значення тільки під впливом інших мовних знаків, які пов'язані з ними.
4. Екстралінгвістичні чинники завжди впливають на змінність і динамізм розвитку мовної знакової системи.
5. Мовна знакова система – це штучна, конвенціональна, а тому динамічна знакова система.
6. Кожна мова – є творіння різних епох і багатьох поколінь, вона розвивається поступово, зберігає в собі своє минуле, теперішнє і майбутнє, яке проявляється у тенденціях дальшого розвитку.

7. Мовна знакова система існує у синхронії, оскільки синхронія – це окремий момент у динаміці існування мови.

8. Діахронія, як окремий аспект існування мовної системи, присутня у кожному синхронному зрізі і вона порушує синхронну рівновагу.

9. Оскільки мовна знакова система є штучною, мовні знаки можна сполучати між собою для створення нових знаків і нових значень.

10. Елементи мовної знакової системи завжди однозначні.

11. Наявність проміжних елементів у мовній знаковій системі (напр., дієприкметник) пов'язана з тим, що окремі внутрішні системи розвиваються нерівномірно.

12. У мовній знаковій системі завжди існує відповідність між формальною структурою знака і його функціональним типом.

13. Унілатералісти вважають, що значення не входить у мову, оскільки мовні знаки існують поза головою людини, а значення є відображенням предметів і явищ у мозку людини.

14. Білатералісти наполягають на тому, що мовний знак (слово) створюється не для назви готового поняття, а у процесі його формування, і тому мова виконує одну важливу функцію – комунікативну, але не виконує мислеформуючої функції.

15. Мовну знакову систему досить легко формалізувати, оскільки вона, як будь-яка інша штучна знакова система, легко моделюється за допомогою сучасного математичного апарата.

16. Мова нерозривно пов'язана з суспільством, яке вона обслуговує.

17. Мовна знакова система здатна представити будь-яку ділянку людського досвіду, і, таким чином, має необмежені виражальні можливості і необмежену сферу використання.

18. Мовна знакова система вторинна стосовно інших знакових систем.

19. Всі знакові системи (включаючи і мовну) виконують комунікативну функцію.

20. Мова може передавати інформацію про факти, явища, людей, події; виконує прагматичну функцію.

21. Окрім комунікативної і прагматичної мовна знакова система може виконувати й інші функції: мову називають поліфункціональною знаковою системою.

22. Мова може передавати знання про світ, вона є інструментом мислення; пізнання об'єктивного світу, але вона не може передавати ставлення мовця до цих знань.

23. Мовна знакова система відрізняється від інших знакових систем ще тим, що обидві сторони мовного знака розвиваються незалежно в процесі його використання.

24. Як і всі інші знакові системи, мовна знакова система характеризується толерантністю, потенційною безкінечністю мовних множин і їх нечіткістю.

25. Мовна знакова система є складною ієрархічною системою з парадигматичним і синтагматичним способом організації.

Рекомендована література

1. Агеев В. Н. Семиотика. М. : Весь мир, 2002. 256 с.
2. Жайворонок В. В. Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу // Мовознавство : наук.-теор. журнал. 2005. № 3–4. С. 138–147.
3. Козлова Т. О. Іконічність у лексиці індоєвропейської прамови. Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 640 с.
4. Коць Т. А. Комунікативно-прагматичні засади сучасного журналістського дискурсу в аспекті аксіології // Мовознавство. 2021. № 2. С. 55–66.

5. Кронгауз М. А. Семантика : учеб. для вузов. М. : РГГУ, 2001. 399 с.

6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд., доп. М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. С. 440–442.

7. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций : учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений. М. : Изд. центр «Академия», 2004. 432 с.

8. Назарова Т. Б. Семиотика и филология. Современный английский язык : учеб. пособие. 2-е изд., испр. М. : Высш. шк., 2003. 191 с.

9. Никитина Е. С. Семиотика. Курс лекций : учебное пособие для вузов. М. : Академический Проект; Трикста, 2006. 528 с.

10. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Л. : ПАІС, 2006. С. 76–77.

11. Почепцов Г. Г. Семіотика. К. : Ваклер, 2002. 432 с.

12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.

13. Селігей П. О. Міжмовна конкуренція та функційна неповнота мов // Мовознавство. 2021. № 2. С. 3–18.

14. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : підручник. К. : Вища шк., 1988. 328 с.

15. Стишов О. А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ) // Мовознавство. 2012. № 6. С. 23–37.

16. Степанов Ю. С. Семиотика: Антология. 2-е изд., испр. и доп. М. : Академический Проект, 2001. 704 с.

17. Тищенко К. Метатеорія мовознавства. К. : Основи, 2000. 350 с.

18. Фоміна Л. Ф. Назви сузір'їв в українських перекладах Старого Завіту // Мовознавство. 2020. № 4. С. 51–63.

Розділ 3. СЕМІОТИКА ЛІТЕРАТУРИ

*Гробниці, кості й мумії мовчать,
А слово вічне, ніби долина,
Із темряви віків, де цвинтаря печать,
Лиш чути письмена...*

І.О. Бунін

*Культура – це семіотично існуючий
в моделі «символічний Всесвіт».*

У. Еко

Теми для обговорення

1. Мета особливості і соціальної інформації.
2. Процес художньої комунікації.
3. Інтертекстуальність.
4. Типи літературної семіотики.
5. Семіосфера та мови культури.

Ключові слова: *соціальна інформація, контекст, текст, художня комунікація, структурно-семіотичне літературознавство, розповідна семіотика, описова семіотика, інтертекстуальність, герменевтика.*

Ще одне джерело семіотики – це герменевтика, тобто теорія розуміння смислів (Гермес передавав накази від олімпійських богів людям). У Древній Греції герменевтика представляла мистецтво тлумачення (інтерпретації) сим-

волів творів Гомера: в класичній античності, в діалогах Платона й праці Арістотеля «Про тлумачення» (*hermeneias*). У християнстві герменевтика пов'язана з тлумаченням Біблії (екзегетика). У розвитку літературної герменевтики важлива роль належить гуманістам Відродження. Батьком сучасної герменевтики вважається протестанський теолог, філолог Фрідріх Шлеєрмахер (1768–1834). Найбільший вплив на сучасну герменевтику мали ідеї Ганса-Георга Гадамера («Істина та метод, Основи філософської герменевтики»).

У процесі соціально-практичної діяльності людини інформація, яка об'єктивно існує у природі, трансформується у нову форму – інформаційно-соціальну.

Соціальна інформація – інформація, яка свідомо організована у процесі соціального відображення. Узагальнена семантична модель соціальної інформації, яка організована засобами суспільно-практичної діяльності, базується на таких основних принципах:

1) суспільну свідомість як соціальну форму процесу відображення неможливо відірвати від суспільно-практичної діяльності і комунікації;

2) рух соціальної інформації реалізується засобами комунікаційних систем (мова, фольклор, писемність, література, музика, танок, образотворче мистецтво);

3) у процесі комунікації завжди присутні невербальні компоненти, які відіграють важливу роль у формуванні контексту;

4) в основі взаємозв'язків форм руху соціальної інформації – принцип діалогізму (принцип роботи свідомості М. Бахтіна).

У процесі художньої комунікації людина отримує інформацію не тільки з повідомлень, але і з мови мистецтва.

Художній текст передає інформацію, яку не можна віднести ні до вірної, ні до невірної – автор навіть історичного твору має право на художню вигадку.

Розуміння образності мови має дуже давню традицію, але естетична потреба ніколи не була основною (міф, епос, казка, загадка, пісня, заговор).

В архаїчних соціумах міфологія має колективний характер і є частиною свідомості всіх членів даного соціума.

Міф – це чуттєво-конкретні узагальнені знання про світ, в які вірують усі члени даного соціуму.

Епос – це розповідь про героїчне, важливе, достовірне (навіть реальне), тому він співвідноситься з якоюсь історичною епохою, реальним місцем, реальними героями.

Казка – це твір, в якому герої проходять через випробування, що важливо для процесу дорослішання. Мета, яка досягається персонажами казок – це їжа, чарівні, чудові об'єкти, які потрібні для досягнення благополуччя.

Унікальність літератури у порівнянні з іншими видами мистецтв полягає у тому, що: а) мова – це матеріальний носій семантики твору; б) це найбільш доступна масова семіотика; в) тільки літературу характеризує найбільша природна, матеріальна подібність між мистецтвом і життям; г) літературу характеризує більш інтелектуальна й інформаційна змістовність у порівнянні з іншими мистецтвами; д) літературна семіотика має рівневу структуру: література складається з трьох основних семіотичних систем (роди: лірика, епос, драма, жанри (напр., драма – це трагедія, комедія, водевіль і т.д.); види (напр., оповідання, новела); засоби розгортання оповідання; стилі).

Для підсилення виразності у художньому творі часто використовують образи й обороти, які основані на використанні слова у переносному значенні (поетика, риторика, стилістика).

Літературна семіотика вважається самостійним напрямом семіотичних досліджень (semiotics of literature, literary semiotics, narrative semiotics).

Серед основних підходів літературної семіотики називають **структурно-семіотичне літературознавство**, яке дозволило перенести структурний аналіз лінгвістичних моделей (мова) в літературу. Основна задача такого підходу – це «точний» та «об’єктивний» аналіз літературного твору як структурно-організованої єдності (a structured unity) та мінімальних одиниць аналізу (ultimate units).

Структурний метод – ідеальний, універсальний метод опису літературного твору як структурно-організованої єдності.

Вперше такий підхід на основі аналізу функцій як інваріант ста російських казок був запропонований В. Я. Проппом у його роботі «Морфология волшебной сказки». Функція – це дія персонажа, яка визначається з точки зору значення для розвитку сюжету казки.

Серед провідних літературознавців, що розвивали семіотичне літературознавство, називають Дж. Каллера, А. Греймаса, Ц. Барта, Ц. Тодорова, які дійшли таких висновків:

1. Наука про літературу повинна мати більш науковий характер.

2. Текст – це системокод. Література має свою мову: одиниці і правила їх поєднання, що дозволяє передавати деякі повідомлення (А. Греймас, Р. Барт – загальні правила породження художнього дискурсу; Ц. Тодоров – «повествовательные структуры»).

3. Художній твір – це реалізація апріорі існуючого інваріанта (від узагальнень до конкретних різновидів художнього тексту).

4. Художній текст представляється цікавим настільки, наскільки він виражає деякі загальні правила «породження» художніх дискурсів.

5. Існують універсальні сюжетні схеми як інваріанти естетично організованого мовлення.

6. Існує декілька підходів структурного вивчення літератури. Таким чином, стало традиційним використання при аналізі художніх текстів термінів «знак, знакова система, знак-символ, іконічність тексту».

Структурно-семіотичне літературознавство розглядає літературу як мовну, штучну кодову побудову структурних моделей літератури (narratology, narrative semiotics). Представниками цього напрямку є Б. Лотт, Т. Назарова, В. Я. Пропп.

Розповідна семіотика виділяє синтактичний аспект тексту. Це ще одна спроба зближення лінгвістики і літературознавства. Особливість цього методу полягає в існуванні обмеження аналізу тексту – його синтаксичним аспектом. Мінімальною одиницею розповіді є речення, яке є схематичним вираженням епізоду. Далі речення класифікуються за типами розповідних предикатів (запозичена система граматичних термінів) (Ц. Тодоров).

Описова семіотика – це опис окремого корпусу текстів на основі метамовної системи, тобто літературні твори розглядаються як узагальнені схеми. Літературознавство повинно рухатися від узагальнень до конкретних варіантів текстів (Р. Барт), описувати літературні твори на основі узагальнених і схематизованих положень.

Завдання 1. У чому полягає специфіка поняття «соціальна інформація»?

«Первоначально информация (от латинского *informio* – разъяснение) понималась как сведения о чем-либо, передаваемые устным, письменным или каким-нибудь другим способом, а также сам процесс передачи или получения этих сведений. В дальнейшем трактовка этого понятия была

расширена и включила обмен сведениями не только между людьми, но и между человеком и машиной, а также обмен сигналами в животном и растительном мире. Уточнения и ограничения этого интуитивного представления привели к естественно-научному пониманию информации как меры организации саморегулируемых систем, как фактора снятия неопределенности в результате получения сообщений, передаваемых по каналам связи.

Термин «информация» используется во многих специальных дисциплинах, но по-разному трактуется на прагматическом уровне. Если в теории связи во главу угла ставится знаковая природа информации, а содержание (смысл) передаваемых сообщений значения не имеет, то в социологии, например, важны именно аксиологические свойства информации, то есть свойства, связанные с ее ценностью, полезностью.

Особенность информации заключается в том, что она может объективироваться, передаваться и вообще участвовать в различных формах движения, которые реализуются в природе и обществе. В процессе общественно-практической деятельности информация, объективно существующая в природе, трансформируется в качественно новую форму – информацию социальную. Приняв за основу точку зрения на социальную информацию как информацию, сознательно организованную в процессе социального отражения, можно попытаться построить ее семантическую модель, выделяя в этой модели наиболее существенные, с точки зрения указанных выше научных дисциплин, признаки и свойства. Такая семантическая модель может содержать описания не только свойств, присущих тем или иным формам существования информации, но и тех, которые заведомо отсутствуют или изучены недостаточно.

Уровень развития человека и общества, выраженный в типах и формах организации жизни и деятельности

людей, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях, называется культурой. Рассматривая культуру с семиотических позиций, можно весь набор образующих ее материальных и духовных ценностей трактовать как некий текст, отражающий, с одной стороны, результаты общественно-практической деятельности, а с другой – отношение общества к этим результатам. Иначе говоря, культуру можно понимать как произведение, текстом которого является результат отражения общественным сознанием социальной информации, полученной как в процессе материального производства, так и средствами всех существующих знаковых систем, а контекстом – само общественное сознание во всех формах его проявления (наука, право, мораль, этика, искусство, религия и т. д.). На уровне индивидуального сознания каждое произведение также существует в диалектическом единстве текста и контекста, но в этом случае последний отражает отношение лишь самого индивидуума к окружающему миру. Выше отмечалось, что в духовной сфере средствами выражения контекста могут быть знаковые системы любой природы. В ходе общественного развития сформировались такие социальные коммуникационные системы, как, например, фольклор, словесность, музыка, танец, изобразительное искусство, литература. Сюда можно отнести возникшие сравнительно недавно социальные коммуникационные системы: радио, фотография, кино, телевидение.

Представляет интерес вопрос, что общего есть у этих систем и в чем их принципиальное различие. С точки зрения применяемого нами семиотического подхода ответ надо искать в анализе природы используемых в этих системах знаковых средств. Подробнее об этом пойдет речь в следующих разделах.

Вербальный механизм реализован в таких коммуникационных системах, как словесность, письменность, пись-

менная литература. Он позволяет реализовывать авторские произведения в виде текстов, состоящих из последовательности дискретных конвенциональных знаков – слов, символов, условных обозначений.

На чисто образных системах знаков построены такие коммуникационные системы, как музыка, танец, изобразительное искусство. Характерным для них является то, что создаваемые с их помощью «тексты» произведений обладают свойством протяженности, непрерывности либо во времени (музыка), либо в пространстве (изобразительное искусство), либо и во времени и в пространстве (танец). Отметим, что как невозможно исчерпывающе описать словами изображение (фотографию, произведение живописи) или звуки (например, пение соловья), точно так же нельзя отразить все нюансы мало-мальски сложного музыкального произведения дискретными знаками (нотами).

Существует много коммуникационных систем, в которых задействованы оба механизма – и вербальный, и образный. В качестве примера можно привести устное творчество, в котором сочетаются как вербальность (текст авторского произведения произносится на естественном языке), так и образность – мимика, жесты, нюансы голоса, которые невозможно зафиксировать в письменном виде. Интересным в связи с этим представляется тот факт, что в античных книгах – древнегреческих и древнеримских – основной, исходной формой литературного текста оставалась устная. Классическая греческая литература лишь условно фиксировалась в письменном виде, она требовала реализации в устном исполнении: книгу надо было читать вслух» [1, с. 95–97].

Завдання 2. Як пояснити поняття «художня комунікація»?

«В последнее время в семиотике, психологии, культурологии и многих других дисциплинах стали широко использоваться такие выражения, как «визуальное восприятие», «визуальные коммуникации», «визуальное мышление», «визуализация». Известный российский психолог В. П. Зинченко определяет визуальное мышление как человеческую деятельность, продуктом которой является порождение новых образов, создание новых визуальных форм, несущих определенную смысловую нагрузку, делающих значение видимым.

Особенно актуальны проблемы визуализации в сфере массовой культуры, где первостепенное значение имеет непосредственное общение, а вербально понятийные знания отходят на второй план.

Художественно-творческая деятельность человека характеризуется большим разнообразием форм. В зависимости от материальных средств, с помощью которых осуществляется отображение реальной действительности в художественной форме, можно выделить три группы видов искусств:

1) пространственные (живопись, скульптура, графика, художественная фотография, дизайн), то есть такие, которые развертывают свои образы в пространстве;

2) временные (декламация, музыка), в которых образы строятся во времени;

3) пространственно-временные (балет, театральные постановки, кино- и телеискусство), обладающие протяженностью во времени и пространстве.

В каждой из этих групп используются разные виды и типы знаков:

– натуральные, предполагающие сходство образов с чувственно воспринимаемой реальностью (живопись, скульптура, графика);

– образные, обращенные непосредственно к ассоциативным механизмам восприятия (музыка, танец);

– конвенциональные, используемые, как правило, совместно с другими типами знаков в так называемых синтетических формах творчества (песня, декламация, театр).

Создавая художественное произведение, автор выражает в знаковой форме свое понимание действительности, свой внутренний мир или мир своего сознания. Отображая явления действительности в условной форме, в форме художественного образа, автор осуществляет художественную рефлексию своего внутреннего мира, отражает этот мир, используя доступные ему выразительные средства. Зритель, «читая» художественное произведение, воспринимает его содержание на основе своего опыта и знаний, «строит» в своем сознании художественный образ в соответствии со своим пониманием окружающей действительности.

При художественной коммуникации (которую можно считать одной из форм коммуникации социальной) основную роль играет невербальная информация, связанная с чувственным восприятием реального мира. Естественные (разговорные) языки здесь отходят на второй план. Произведение живописи или музыкальное произведение не требует комментариев, так же как не требует пояснений, например, танец балерины. В процессе художественной коммуникации основную роль играют образные механизмы мышления.

Автор, создавая свое произведение, переходит от реальности к условности, используя для этого соответствующие изобразительные средства. При этом он решает массу проблем, связанных с выбором художественных средств для отображения того или иного явления действительности. Зритель или слушатель по-своему воспринимает

художественный образ. В этом процессе участвуют как вербально-логические (левополушарные), так и наглядно-образные (правополушарные) механизмы мышления.

Создавая произведение, художник «означает», выражает в знаковой форме мир своего сознания. Переводя явления действительности в условную форму, в форму художественного произведения, автор осуществляет художественную рефлексию своего собственного мира, мир художника выражается в виде текста, используя доступные ему выразительные средства. Зритель, «читая» текст художественного произведения, осмысливает его содержание и, руководствуясь своим опытом и знанием языка данного искусства, строит в своем сознании соответствующий художественный образ.

А вот что писал по этому поводу один из классиков отечественной семиотики А. А. Потебня: «Искусство есть язык художника, и как посредством слова нельзя передать другому своей мысли, а можно только пробудить в нем его собственную, так нельзя ее сообщить и в произведении искусства; поэтому содержание этого последнего (когда оно окончено) развивается уже не в художнике, а в понимающих. Слушающий может гораздо лучше говорящего понимать, что скрыто за словом, и читатель может лучше самого поэта постигать идею его произведения. Сущность, сила такого произведения не в том, что разумел под ним автор, а в том, как оно действует на читателя или зрителя, следовательно, в неисчерпаемом возможном его содержании. Это содержание, проецируемое нами, то есть влагаемое в самое произведение, действительно обусловлено его внутренней формой, но могло вовсе не входить в расчеты художника, который творит, удовлетворяя временным, нередко весьма узким потребностям своей жизни» [1, с. 106–109].

Завдання 3. Які функції вербальних дискурсів пов'язані з їх естетичним сприйняттям?

«Та древнейшая коммуникативно-семиотическая деятельность, из которой позже развились магия и обрядово-религиозные культы, познавательные и воспитательно-образовательные практики, искусства, науки, была синкретичной и функционально соответствовала названным направлениям в активности социального коллектива. Относительная хронология осознания (и, следовательно, формирования) отдельных функций разных семиотических дискурсов соответствовала намеченной выше последовательности: 1) магия (т. е. попытка знакового воздействия на мир); 2) культ (поклонение высшим силам); 3) сложение общей для социума картины мира и сплочение социума на этой основе; 4) переживание эстетического удовольствия, отдых, развлечение.

Представленная общесемиотическая функциональная эволюция дискурсов разной природы (танца, изображений, музыки) применительно к истории вербальных дискурсов конкретизируется следующим образом: 1) древнейшим жанром был заговор; 2) позже появились тексты, предназначенные для умилоствления и прославления божества, а также обращенные к божеству просьбы (хвалебные гимны, клятвы в верности, обещания и молитвы); 3) мифология как древнейшая картина мира, скорее всего, не «моложе» колдовства и жертвоприношений, но, превосходя их по своему содержательному богатству, она имеет иную природу – не материальную, а идеальную: если магии и обряд по своему генезису восходят к движению и действию, то мифология – это прежде всего знание о мире. В силу содержательного богатства мифологии ее эстетические модификации особенно разнообразны и значительны в истории культуры.

Создание художественного произведения знаменует качественно новый этап в усложнении структуры текста. Многослойный и семиотически неоднородный текст, способный вступать в сложные отношения как с окружающим культурным контекстом, так и с читательской аудиторией, перестает быть элементарным сообщением, направленным от адресанта к адресату. Обнаруживая способность конденсировать информацию, он приобретает память. Одновременно он обнаруживает качество, которое Гераклит определил, как «самовозрастающий логос». На такой стадии структурного усложнения текст обнаруживает свойства интеллектуального устройства: он не только передает вложенную в него извне информацию, но и трансформирует сообщения и вырабатывает новые. В этих условиях социально-коммуникативная функция текста значительно усложняется. Ее можно свести к следующим процессам.

1. Общение между адресантом и адресатом. Текст выполняет функцию сообщения, направленного от носителя информации к аудитории.

2. Общение между аудиторией и культурной традицией. Текст выполняет функцию коллективной культурной памяти. В качестве таковой он, с одной стороны, обнаруживает способность к непрерывному пополнению, а с другой, к актуализации одних аспектов вложенной в него информации и временному или полному забыванию других.

3. Общение читателя с самим собою. Текст – это особенно характерно для традиционных, древних, отличающихся высокой степенью каноничности текстов – актуализирует определенные стороны личности самого адресата. В ходе такого общения получателя информации с самим собою текст выступает в роли медиатора, помогающего перестройке личности читателя, изменению ее структурной самоориентации и степени ее связи с метакультурными конструкциями.

4. Общение читателя с текстом. Проявляя интеллектуальные свойства, высокоорганизованный текст перестает быть лишь посредником в акте коммуникации. Он становится равноправным собеседником, обладающим высокой степенью автономности. И для автора (адресанта), и для читателя (адресата) он может выступать как самостоятельное интеллектуальное образование, играющее активную и независимую роль в диалоге. В этом отношении древняя метафора «беседовать с книгой» оказывается исполненной глубокого смысла.

5. Общение между текстом и культурным контекстом. В данном случае текст выступает в коммуникативном акте не как сообщение, а в качестве его полноправного участника, субъекта – источника или получателя информации. Отношения текста к культурному контексту могут иметь метафорический характер, когда текст воспринимается как заменитель всего контекста, которому он в определенном отношении эквивалентен, или же метонимический, когда текст представляет контекст как некоторую часть – целое» [6, с. 87–89].

Завдання 4. Як пояснити цю хронологію формування окремих функцій різних семіотичних функцій?

«Та древнейшая коммуникативно-семиотическая деятельность, из которой позже развились магия и обрядово-религиозные культы, познавательные и воспитательно-образовательные практики, искусства, науки, была синкретичной и функционально соответствовала названным направлениям в активности социального коллектива. Относительная хронология осознания (и, следовательно, формирования) отдельных функций разных семиотических дискурсов соответствовала намеченной выше последовательности: 1) магия (т. е. попытка знакового воздействия

на мир); 2) культ (поклонение высшим силам); 3) сложение общей для социума картины мира и сплочение социума на этой основе; 4) переживание эстетического удовольствия, отдых, развлечение.

Представленная общесемиотическая функциональная эволюция дискурсов разной природы (танца, изображений, музыки) применительно к истории вербальных дискурсов конкретизируется следующим образом: 1) древнейшим жанром был заговор; 2) позже появились тексты, предназначенные для умилоствления и прославления божества, а также обращенные к божеству просьбы (хвалебные гимны, клятвы в верности, обещания и молитвы); 3) мифология как древнейшая картина мира, скорее всего, не «моложе» колдовства и жертвоприношений, но, превосходя их по своему содержательному богатству, она имеет иную природу – не материальную, а идеальную: если магии и обряд по своему генезису восходят к движению и действию, то мифология – это прежде всего знание о мире. В силу содержательного богатства мифологии ее эстетические модификации особенно разнообразны и значительны в истории культуры» [7, с. 359].

*Завдання 5. У давньогрецькій мові слово *mythos* мало нейтральне значення як процес: результат усного мовлення («слово», «оповідання», «промова», «звістка») і значення чогось нереального, недостовірного, вигаданого («чутка», «плітка», «казка»). Які визначення терміна «міф» пропонує Н. А. Лисюк?*

«Отже, міф аж ніяк не можна зводити до суми міфологічних! оповідань, що засвідчують також і матеріали етнографів та психологів. За К. Леві-Стросом, існує міфологія експліцитна, до якої якраз і відносяться міфологічні оповіді, та імпліцитна, якою він вважав уявлення, що отримують

прояв, зокрема в обрядах. До кола імпліцитних міфів слід віднести також певні психологічні установки, такі як, скажімо, схильність розмежовувати не тільки фізичний, але й соціальний простір на ділянки, марковані за допомогою суто міфологічних категорій як «своє» (дім, публічні місця, де людина почуває себе як удома, установа, в якій вона вчиться або працює) і «чуже» (установи, де відвідувач почуває себе сторонньою особою, яка вторглась у чужу царину). Відтак, за словами В. Топоркова, «поняття міф не слід ототожнювати з терміном міф», контекстуальними синонімами якого є уявлення, повір'я, вірування, забобони. Понад те, філософи, які вважають будь-яке соціокультурне явище глибоко міфологічним за своїми засадами, часто розглядають міф у надширокому сенсі, говорячи про тотальну міфологічність самої людської культури (О. Лобок).

Отже, поняття «міф» існує в широкому діапазоні значень. З огляду на ці міркування, вчені використовують широкі і вузькі визначення міфу (слід зауважити, що різних визначень міфу налічується понад тисячу!).

Найвужчі дефініції стосуються міфу як суто вербальної (нарративної) форми первісної творчості – *це дивні, фантастичні оповідання про діяння богів, демонів, котрі правлять світом, і героїв з надлюдськими властивостями, оповіді про вигаданий, нереальний, нелюдський світ*, які визначають духовне життя так званих «примітивних народів» і є предметом дослідження для історика культури. За цього визначальною ознакою міфів-оповідань про богів і надприродних істот є їх дотичність до «незвичайних подій або обставин в особливому часі, який, проте, існує поза буденним людським досвідом» (Е. Ленг).

Та вже в XIX ст. стало доконечно ясно, що міф може існувати в розмаїтті різних форм – від слова й оповіді до побуту і матеріальної речі, від мистецьких творів до невисловлюваних уявлень, тобто як парадигма особливих

уявлень про світ. Це розуміли вже представники міфологічної школи: «...міфологія охоплює в собі не тільки словесні вираження міфічного мислення, але й образотворчі, скульптурні, мимічні тощо» (О. Потебня). Відтак у східнослов'янських філологічних концепціях ХІХ ст. «смісловий простір теорії міфу задається категоріальними зв'язками: «міф – слово», «міф – мова», «міф – метафора», «міф – міфологічний пантеон», «міф – епос», «міф – поезія», «міф – форми людського мислення», «міф – історичні епохи в розвитку людства» (О. Топорков). Тож залежно від того, з яким саме явищем культури співвіднесено міф, кожен раз це поняття набуває особливого смислу, дедалі розширюючись і поглиблюючись.

Міфотворчість часто називають особливим способом функціонування свідомості. Деякі вчені вважають міфом притаманні людині особливе світосприйняття або форми мислення, які на ранніх стадіях розвитку людства проявляються найяскравіше і найтотальніше, а на пізніших – більш приховано і фрагментарно. До таких форм мислення відноситься зокрема і «специфічний спосіб осмислення природи, за якого зовнішній образ явища перебуває в єдності з його символічно-міфологічним змістом» (О. Топорков). Однак у якнайширшому значенні *міф є смисловим полем культури, тобто особливою формою побутування семантичних полів предметів і явищ*, що отримує прояв чи не в усіх текстах культури – ритуалах, соціальних інститутах, створених людиною предметах. Адже, як пише О. Лосєв, всі «речі, якщо їх брати по-справжньому, як вони дійсно існують і сприймаються, по суті міфи. Відтак «феномен міфу має абсолютно фундаментальний характер для культури як такої і зовсім не зводиться до дивних міфологічних побудов давніх народів», оскільки «міфологічність є тотальною характеристикою культури» (О. Лобок).

За тематичними характеристиками розрізняють міфи релігійні, політичні, моральні, естетичні, психологічні, сексуальні, побутові й навіть наукові тощо. А тому й міф у вузькому розумінні, але взятий як цілісний оповідальний масив, можна вважати оригінальною розгалуженою і строгою системою мислення, тобто прообразом філософської системи завдяки його всеосяжності та глибинній внутрішній узгодженості. Крім того, виділяється також і сфера індивідуальної міфології, у кожного індивідуума своя (власне, це ті ціннісні орієнтири, які дозволяють йому робити вибір); «кожен обвішаний міфами, які є глибинним підґрунтям його орієнтування у світі і відіграють роль особистих амулетів-оберегів» (О. Лобок).

У філософії міфотворчість розглядається як дія екзистенціального порядку, що протистоїть логічному пізнанню. «...міф є історія факту, породженого уявою: він відтворює дії і відношення, які стосуються царини почуттєвих речей, але таким чином, як їх уявляє собі дух, виносячи судження про них, тобто відділяючи суттєве від другорядного заради здійснення життя» (Х. Яннарас). За цього, як стверджував М. Бердяєв, «міфологічне мислення більшою мірою дотикається до Буття, аніж мислення через поняття».

Таким чином, слід чітко розрізняти *міф як словесну оповідь* і *міф як уявлення та*, відповідно, *міфологію як сукупність оповідань про богів, героїв або фантастичних істот* і *як систему уявлень про світ, обумовлену певним світоглядом або складом мислення*» [5, с. 5–7].

Завдання 6. Як ви розумієте визначення «міф є особистісною формою вираження» (О. Лосєв)?

«За О. Лосєвим, міф – це образ особистості. Людина як така є істотою символічною, оскільки вона наділяє всі предмети навколо себе додатковими значеннями, творячи

символами символічну дійсність, і, понад те, повноцінно живе тільки в ній. За цього навколишній світ наділяється не будь-якими значеннями, але значеннями найважливішими, найвиразнішими, тобто ідеальними. Власне кажучи, у феномені міфу кожен предмет проявляється в аспекті його *абсолютного самоствердження* особистістю, тобто в своїй найвищій-ідеальній якості або функції. Так, наприклад, фольклорні чудесні богатирі «є результатом цього усвідомлення первозданної досконалості особистості, яка мислиться тут як фізична міць», оскільки для первісної міфопоетичної епохи абсолютно неперевершена фізична міць людини є свідченням найвищої її досконалості. Образ Одісея, який воскрешає душі мешканців Аїду, відображає притаманну міфічній свідомості на певній стадії її розвитку «інтуїцію вічного життя, воскресіння, духовного стану і навіть усемогутності навіть усього неодоухотвореного». У даному міфі в своєму абсолютному аспекті виступає також і людська кров, що, як і живлюща вода, відіграє роль тієї магічної субстанції, яка забезпечує повернення до життя. Так само й образи билинних богатирів, які одним помахом побивають незліченні раті і єдиним духом вихиляють «чару зелена вина», не є апологією грубого насилля чи п'янства. Натомість вони наочно засвідчують нероз'єднаність особи із соціумом, кожен член якого є носієм усіх життєвих потенцій цілого колективу, а тому спроможний повсякчас перевершувати фізичні можливості однієї людини, як билинний Микула Селянинович, здатний зорати незоре поле або витягнути однією рукою непідйомну соху із землі.

Тож будь-які чудесні предмети, персонажі та події міфічно-чудесного світу завжди є тим або іншим проявом якоїсь притаманної їм найважливішої для міфологічного світогляду характерної особливості. Так, казкова шапка-невидимка наочно виявляє провідну первинну функ-

цію одягу – робити істоту недосяжною для зорового контакту, таким чином захищаючи її від фізичного вторгнення інших представників цього світу і тогосвітніх істот чи феноменів (адже шапка завершує повний комплект одягу, засвідчуючи його повноцінність, такою само останньою ланкою повнокомплектності уявляється в західно-європейській традиції чарівний плащ-невидимка); скатертина-самобранка стає уособленням поняття про нескінченне багатство природи-годувальниці, зберігаючи зв'язок з уявленнями про смерть, що породжує життя, одним із найважливіших засад якого є достаток їжі; жива вода засвідчує уявлення про виняткову цілющість цієї стихії, без якої неможливе людське життя загалом. Так само і «перевертництво є чудо тому, що тут емпіричне життя особистості збіглося з однією із сторін ідеального стану особистості, а саме з її всюдиприсутністю і нескінченною різнобічністю». За всього цього сама особистість перебуває в міфі ніби на задньому плані і не намагається зображати саму себе. Адже тут немає прямої і безпосередньої оцінки явищ та подій, а натомість подано їх картинний опис» [5, с. 39–40].

Завдання 7. Як пояснити феномен нерозривного зв'язку космосу, людини і соціуму, тобто антропоцентризму міфу?

«Найточніше, як здається, цей зв'язок розкрили Г. та Г. А. Франкфорті: «...для сучасної людини світ явищ є в першу чергу «Воно», для древньої – і також примітивної людини – він є «Ти»... За цього між такими «Я» і «Ти» виникають цілковито своєрідні (як сказали б філософи, суб'єкт-суб'єктні) відносини: це «стосунки, які виникають, коли я «розумію» іншу живу істоту». «Ти» є жива присутність, чії якості і можливості можуть бути хоча б

трохи розчленовані не в результаті активного дослідження, але через те, що «Ти» будучи присутнім, проявляє себе... Понад те, «Ти» не тільки можна споглядати або осягати, але й емоційно переживати в динамічному двосторонньому взаємозв'язку... Це не означає (як часто вважають), що первісна людина наділяє неодухотворений світ людськими характеристиками. Для первісної людини неодухотвореного світу просто не існує». «Світ уявляється первісній людині не пустим або неодухотвореним, але до краю сповненим життям. Це життя представляється в особистостях – в людині, звірі та рослині, в ударі грому, в раптових сутінках, у моторошній і незнайомій лісовій галявині, в камені, який неждано-негадано вдарив її, коли вона спіткнулася на полюванні. В кожен момент вона може стикнутися з будь-яким явищем не як з «Воно», а як із «Ти». У цьому зіткненні «Ти» проявляє свою особистість, свої якості, свою волю. «Ти» не може споглядатися з розумовою відмежованістю, воно переживається як життя, що зустрілося з іншим життям...» [2, с. 51].

Завдання 8. Як автор пояснює оприроднення людини?

«Отже, якщо людину бачили зменшеною копією неозорого довкілля, то, за такою логікою, і весь космос, й усе, що існує в ньому, уявляли в людській подобі. Адже саме поняття космосу (*kosmos* – «порядок» у розумінні грецьких філософів), що протистоїть хаосу, передбачає строге впорядкування світу на основі певних принципів. А ідеальною моделлю для первинного структурування просторових форм (від космічного до побутового континууму) виступало людське тіло.

Отілеснення світобудови є надзвичайно поширеним явищем у міфах народів світу. Ось чому в багатьох мовах *голова (череп)* і *небо* позначаються одним словом. Так

само сталий зв'язок мають *очі і небесні світила*. Єгиптяни малювали на амулетах очі Ра як сонце й місяць: сонце називали правим, західним оком, а місяць – лівим, східним. Китайські ієрогліфи сонця, місяця й ока малюються однаково. На островах Тихого океану сонце називають оком дня, в Ригведі – оком Митри, в Індії – Варуни та Агні, в Зенд-Авесті – Ормузда, у давньогерманській міфології – Вотана, у скандинавській – Одина; грек Гесіод вважав його всевидючим оком Зевса, римлянин Макробій – Юпітера. Отож одне з темних місць українських купальських пісень, яке звучить як «околада», «око Лада», в цій перспективі можна розглядати як згадку про сонце – орган зору одного із східнослов'янських божеств. Хмари ж у східних слов'ян ототожнюються з волоссям, бровами, вусами, віями, бородою, головою, грудьми божественної істоти чи вим'ям божественної тварини (О. Афанасьєв).

Земля включно з рельєфом і флорою уявлялась у міфології тулубом цього велетенського живого організму. Скелі, камені були його кістками, вода – кров'ю, корені – жилами (пор. також вираз рудні жили), гілля – пальцями, дерева, кущі, трави, квіти, колосся – волоссям. Скажімо, у скандинавському епосі космос описується у вигляді велетня Іміра, черепом якого є небо, плоттю – земля, волоссям – рослини, кров'ю – ріки та моря. Аналогічні міфи побутували в Індії (про Пурушу і Брахму), в Китаї (про Пань-Гу). В слов'ян вони залишились у вигляді реліктів. Скажімо, обжинковий ритуал завивання бороди з останніх колосків відбиває уявлення про те, що рослини є волоссям землі.

Антропоморфне моделювання всесвіту отримує відображення в розвитку в різних мовах переносних значень у назв частин людського тіла (або його двійника – одягу), з якими співвідносяться складові об'єктів рельєфу: *хребет*,

підошва, підніжжя гори, гирло, рукав ріки, губа (морська), мис (від ніс), жерло вулкана, узбіччя (від бік), у тому числі й символічних (пуп землі), стихій (язик полум'я), рослин (ніжка та шапка гриба), причому деяким із них приписуються і певні людські особливості (пор. Лиса гора або Голгофа – буквально «лисий череп»).

У загадках аналогії між людиною, природою, а також і артефактами набувають статусу всевладного закону. Тут стихії, астральні світила, природні об'єкти, рослини, рукотворні предмети зазвичай зображаються як люди: укр. *Дівка в коморі – коси надворі (Морква); Сидить дід над водою з червоною бородою (Півень); рос. Что за урод – нога и рот (Ложка); англ. Довгі ноги, криві стегна, маленька голова й без очей (Щипці)*» [2, с. 52–53].

«Діалектика суб'єкт-суб'єктних відносин людини з універсумом передбачає поширення характеристик одного суб'єкта на іншого, а відтак обумовлює й зворотний антропоморфізації процес, тобто «натуралізацію» людини – перенесення на неї якостей самої природи. Власне, вихідним станом слід вважати принципову невідмежованість людського від нелюдського, природного, що й уможливорює постійні взаємні перетікання, переходи: адже лат. слово *mundus* ще в середні віки означало і світ, і людство. За О. Лосевим, міфу притаманна «всепроникна космологічність», оскільки в ньому «кожен елемент співвідноситься з космосом і може бути виведений з нього». Від такого людина уявляється крихітною часткою універсуму, рівнозначною йому за побудовою і способом існування».

Отож у слов'янських пареміях не тільки космос описується як людське тіло, але й тіло людини часто кодується як ландшафт. Бавлячись із дитиною, їй говорять: *«Ліс, га-*

лявка, пагорб, ямка», торкаючись відповідно волосся, лоба, носа, рота. Подібним чином описується обличчя в загадках: *Густий ліс, чисте поле, два соболі, два скла, труба, бомба і в тій бомбі лепетало* (рос.); *Гай пустий і непустий, під гаєм поле, під полем арки, під арками труба, під трубою млин, під млином вал...* (словац.), а також очі: *Лежить горб, а за горбом дві ями* (рос.); язик: *Лежить колода серед болота, не згниє, не заржавіє* (укр.)».

Відповідно, складові людського організму бачилися то-тожними елементам, які утворюють усесвіт. Основою для утворення плоти людини уявлялась земля, крові – вода, дихання – повітря, тепла – вогонь. Як уже зазначалося, кожна складова людського організму має відповідники у всесвіті: голова – це небо, очі – сонце, волосся – трави, груди, подих, душа – повітря, вітер, живіт – море, ноги – земля, кістки, зуби – камені, жили – гілки, кров – вода, піт – роса, а почуття – тварини. Це однакова схема опису в багатьох космогонічних міфах. Дуже широко подібні аналогії представлені також у замовляннях. Співвіднесення ж психологічних характеристик та станів людини з тваринним світом найкраще збереглося у фразеології: *хитрий як лис, працюючий як віл, голодний як вовк*.

Міф установлює й прямі генеалогічні зв'язки між космосом і людиною. У Голубиній книзі походження людського тіла прямо виводиться від природних стихій: «Кістки крепкія від камені, тілеса наші від сирої землі, кров-руда наша від чорна моря». «Маємо й вірування про те, що тіло людське походить від землі й у неї ж повертається по смерті. Часто ідея єдності природи і людини отримує відображення в антропогонічних міфах, де йдеться про створення людини з об'єктів навколишнього світу – землі, тварин, рослин, мінералів тощо. Тут уже відіграє свою роль регіональне розмаїття природного світу. Наприклад, за міфами Океанії,

люди виникають з бамбука, кокосової пальми, горіха, українці ж знаходять своїх дітей у капусті, кукурудзі, горосі тощо».

Цікавими в цьому зв'язку є й суто соціальні міфи. Тіло тої ж усесвітньої людини, даючи народження космосу, стає водночас і моделлю для структурування простору соціального. Відтак із рота Пуруші постають брахмани-жерці, з рук – кшатрії-воїни, зі стегон – вайш'ї-землороби, ремісники і торговці, з ніг – шудри-слуги, раби. Так само і тіло китайської першолюдини Пань-гу стає основою для виникнення соціально розшарованих верств: з його кісток і суглобів виникають чиновники, з душі – імператор, а от із паразитів на тілі – селяни. За Кораном, з поту Аллаха створено Мухамеда, а з грудей того – пророків. Той же з людей, хто поглянув на голову Мухамеда, став султаном, на лоб – князем, на зуби – міністром, на потилицю – купцем. Голубина книга оповідає цей міф так: *Зачадилися царі з царями від чесної голови від Адамової, зачадилися князі з боярами від чесних моців від Адамових, завелось селянство православне від того коліна від Адамова.*

Понад те, подеколи природа стає навіть інтегральною складовою людини: «Якості людини як індивіда, як члена колективу, з одного боку, і якості землі, якою вона володіла в складі цього колективу, – з іншого, не розмежовувались, переплітались у суспільних уявленнях тієї епохи» (А. Гуревич). Відтак діяв принцип «Скажи мені, звідки ти родом, і я знатиму, хто ти», а тому при зустрічі з незнайомцем запитували насамперед про його ім'я, походження і місце проживання, оскільки життєвий простір уявлявся найточнішим маркером особи. Місце проживання настільки міцно зрослося з його мешканцем, що одне не мислилося без іншого, а тому часто й прізвища утворювали від назви певної місцевості; та й донині у вислові *мій*

земляк вчувається щось близьке і рідне. Та й жменька рідної землі, взята в далеку подорож, втілює в собі все її могуття і допомагає персонажу уникнути страшних небезпек і щасливо повернутися назад» [2, с. 63–65].

Завдання 9. Як у міфах утверджувалась єдність людини й універсуму?

«Із цим могутнім природним світом людина встановлювала дуже близькі, майже інтимні зв'язки. Про це свідчать зокрема відомі в Україні обряди пригощання скотини на Різдво, ритуальні запрошення стихій та хижаків на святкову вечерю, календарні обходи ряджених у тварини, присутність світил і тварин (насамперед ведмедя) на людському весіллі тощо.

Однак інтимність цих зв'язків диктує й зворотну реакцію: у разі виявлення «непокори» стихіям погрожують і навіть карають, про що свідчать погрози фараона Нілу, бичування Геллеспонта Ксерксом та відведення Гінди царем Кіром, а також деякі норми звичаєвого права. Скажімо, в Афінах пересічним явищем були судові процеси над неодухотвореними предметами, на яких виносили вироки сокирі, шматку дерева чи каменю, що ненароком заподіяли комусь смерть.

Подібного роду судилища згодом перетворилися на календарні ігри. Скажімо, в чехів і словаків розігрували суд над півнем, селезнем, бараном: зачитували скаргу на його витівки, хтось виступав його адвокатом, але суддя виносив смертний вирок, у якому окремі частини тіла «заповідалися» певним особам, котрі в такий спосіб висміювались. Інколи відбувалися й ритуальні страти. Прикрашену жертву під ритуальний спів убивав одним помахом шаблі «кат».

Отже, в міфологічному світогляді світ вважався безкінечним, і людина як його складова теж не мала кінця, тобто

увялялася безсмертною. Тоді вірили, що після смерті людини на землі вона потрапляє у вище царство пращурів. Тому мертві предки і їхні живі нащадки були одним цілим: вони існували поряд, в одному світі, де пращури мали змогу не втрачати зв'язок зі своїм родом, допомагали своїм нащадкам.

Додамо, що подібні архаїчні міфологічні інтуїції зберігаються й донині, звісно, в трансформованому й модернізованому вигляді. «Міфічна свідомість втрачає з часом основні елементи свого змісту (віру в загальну одухотвореність, в перетворення і т. п.), але форма вираження естетично ціннісних уявлень залишається майже незаторкнутою, вона лише слабо видозмінюється, а тому й живе віками» (Є. Мелетинський) [2, с. 68–69].

Завдання 10. У чому проявляється специфіка міфологічної комунікації?

«Двобічність міфу як засобу комунікації зумовлює наявність у ньому не лише гностичних (когнітивних), функцій, **притаманних** будь-якому тексту, але й функцій висловлювання, які мають на меті регулювати поведінку партнера. Отже, другий пучок основних функцій варто визначати на основі підходу до міфу як безпосередньо до акту комунікації, тобто мовлення-спілкування.

Відомо, що будь-яка комунікація (акт спілкування) включає три основних компоненти: адресанта, повідомлення та адресата. Міф, як установлено, може існувати в різноманітних формах – і зовсім не обов'язково виключно у вербальній. Навпаки, в дописемних культурах семіотичний статус невербальних засобів спілкування є значно вищим, аніж у пізніші, а надто нинішні часи (О. Новик). До того ж міфологічна комунікація, як виявляється, можлива й у ситуаціях, з нашого сучасного погляду, надкомуніка-

тивних або й некомунікативних. З одного боку, міф інколи виявляється спрямованим на представників наступних поколінь (згадайте хоча б усталене формульне закінчення дум: *А сзя слава не вмере, не поляже однині й до віку*). З іншого ж – інколи обумовлюється, що, приміром, замовляння слід промовляти тасмно, на самоті. Отже, акт міфологічної комунікації може бути здійснений і без безпосередньої наявності партнера – а відтак він стає ніби автокомунікацією, тобто виконується «для себе». Цю сугестивну, навіювальну природу міфу найяскравіше засвідчують тексти на кшталт мантр, коли необхідно багаторазово повторювати ключові слова (згадайте хоча б епізод із відомого фільму, героїня якого твердить: «Я найчарівніша і найпривабливіша»), аби добитися від свого Его їх доконечного усвідомлення й керування ними. Однак значно частіше такого роду безконтактна, дистанційна комунікація набуває характеру метаавтокомунікації, тобто моделювання ситуації двостороннього діалогу (символічного обміну) з якимсь уявним партнером. За цього в усіх «квазікомунікативних» ситуаціях зберігається така риса комунікації, як цільова установка адресанта, що охоплює його експліцитні бажання та імпліцитні очікування (в лінгвістиці це отримало назву іллокутивності).

Отже, комунікативна своєрідність міфу зумовлена насамперед такою його рисою, як різноадресність.

Адресатом міфу можуть бути представники кількох різних центрів: 1) люди, які перебувають фізично поряд з адресантом, – певний людський колектив або ж окремий індивід; 2) вищі сили, божества; 3) наступні покоління (передають міфи у вербальній і невербальних формах, змушуючи запам'ятовувати їх і, головне, вірити); 4) імпліцитно чужинці, для яких автохтонна міфологічна інформація повинна залишатися недоступною. Залежно від

адресата міфу можна виокремити пучки відповідних оптичних (буттєвих) функцій: якщо комунікація стосується певного соціуму, то йдеться про *культурно-нормативну, соціально-регулювальну (ідеологічну) та соціально-психотерапевтичну* функції, якщо індивіда – про *соціалізаційну та психотерапевтичну*, якщо вищих сил – про *магічну*, якщо нащадків – про *консервативну*, якщо ж чужинців – про *етнодемаркаційну*» [2, с. 97–98].

Завдання 11. Які особливості художньої літератури представляються характерними тільки для даного типу соціальної інформації?

«Никто не сомневается в том, что художественная литература – это искусство слова. Но вместе с тем почему-то живо противопоставление: литература и искусство. Каждое из искусств уникально (поэтому оно и не сливается с родственными), но искусство слова по ряду семиотических признаков противостоит всем искусствам. Своеобразие литературы по отношению к другим искусствам связано с тем, что материальный носитель семантики произведения – это речь, т. е. проявление языка (конкретного этнического языка).

В отличие от живописи литературное произведение не утрачивает подлинности при тиражировании. В отличие от исполнительских искусств литературное произведение вполне «отчуждаемо» от своего создателя: полноценное восприятие текста художественного произведения не предполагает ни авторского, ни актерского прочтения текста (хотя такое исполнение может иметь место и обычно идет на пользу восприятию, оно факультативно). В дописьменную эпоху искусство слова существовало в устной форме; с развитием письма и, особенно, книгопечатания для литературы все более обычным способом бытия становятся

письменные (печатные) тексты, однако и устность также не исчезает.

В любом этническом языке имеются вторичные (переносные) значения слов; есть модели таких переносов (разные виды метонимий, метафоры, переносы по функции, сужение или расширение семантики и т. п.). Эта узуальная образность живет в повседневном сознании: она питает сознание и легко распространяется вширь при наименовании новых явлений или представлений, возникающих в жизни. Те общеязыковые семантические модели, которые позволяют человеку легко понимать разные узуальные значения слов (например, чистая рубашка и чистые помыслы, поднять руку и поднять портфель, дети Ванюшина и дети Арбата и т. п.), подготавливают его к восприятию и индивидуально-авторских тропов в поэзии. Аналогичным образом словообразовательная система языка (которая в процессе онтогенеза постепенно входит в языковое сознание человека и благодаря которой он «чувствует» смысловые связи однокоренных слов и легко усваивает новые для себя слова) позволяет так же без особых трудностей понимать индивидуально-авторские неологизмы...

Сложные знаки литературы (литературные образы). Они менее иконичны, чем знаки-образы в других искусствах. Как и знаки всех искусств, литературные образы (индивидуально-авторские тропы; персонажи; пейзажи; сцены взаимодействия героев; размышления; лирические отступления и др.) иконичны. Однако литературные образы создаются при помощи слов, т. е. единиц того класса знаков, в котором подавляющее большинство составляют знаки-символы – неизобразительные, конвенциональные, абстрактные и левополушарные. Поэтому литературные образы в целом менее иконичны и в большей степени обращены к интеллекту, чем знаки-образы других искусств» [7, с. 373–376].

Завдання 12. У чому полягає принципіальна різниця між художнім та нехудожнім текстом?

«Ю. М. Лотман говорив, що в будь-якому правильно побудованому тексті інформаційна навантаження починає зменшуватися до кінця, а надлишковість (можливість передбачення ймовірності появи наступного елемента в лінійному ряду повідомлення) зростає. При цьому він відзначав, що при нехудожній комунікації слухач, отримуючи нове повідомлення, декодує його, користуючись загальним кодом з відправником. Говорючий і слухач на рідній мові володіють їм настільки добре, що при звичайній розмові перестають його помічати.

Використання елементів різних систем – звичайний засіб формування художніх значень. На ній будуються семантичні ефекти типу метафори, стилістичні і інші художні значення.

Один з основоположників теорії символізму Андрій Бєлий писав: «Слово – символ; воно є зрозумілим для мене зв'язок двох незрозумілих сутностей: доступного мені простору і глухо звучачого в мені внутрішнього почуття, яке я називаю умовно (формально) часом. В слові створюється одночасно два аналогії: час зображується зовнішнім феноменом – звуком; простір зображується тим же феноменом – звуком; але звук простору є вже внутрішнім перебудовуванням його; звук зв'язує простір з часом, але так, що просторові відносини він зводить до часових; це знову створене відношення в відомому значенні звільняє мене від влади простору; звук є об'єктивізація часу і простору. Але кожне слово є, до того ж, звук; перша перемога свідомості – в творчості звукових символів».

В цій же роботі Андрій Бєлий дає визначення процесу символізації: «процес побудови моделей пе-

реживания посредством образов видимости есть процесс символизации». Символ, таким образом, развертывается им в следующую трехчленную модель: «1) символ как образ видимости, возбуждающий наши эмоции конкретностью его черт, которые нам заведомы в окружающей действительности; 2) символ как аллегория, выражающая идейный смысл образа: философский, религиозный, общественный; 3) символ как призыв к творчеству жизни» [7, с. 117].

Завдання 13. Що таке «інтертекстуальність»? Поясність, які основні особливості поняття «інтертекстуальність» виявлені в даному значенні.

«Термин «интертекст» и, как обозначение общего свойства, «интертекстуальность» (франц. *intertextualité*) были введены впервые, начиная с 1967 г., в ряде работ теоретика постмодернизма французской исследовательницы (болгарского происхождения) Юлии Кристевой. Классическую формулировку этим понятиям придал Ролан Барт: «Каждый текст является интертекстом; другие тексты присутствуют в нем на различных уровнях в более или менее узнаваемых формах: тексты предшествующей культуры и тексты окружающей культуры. Каждый текст представляет собой новую ткань, сотканную из старых цитат. Обрывки культурных кодов, формул, ритмических структур, фрагменты социальных идиом и т. д. – все они поглощены текстом и перемешаны в нем, поскольку всегда до текста и вокруг него существует язык. Как необходимое предварительное условие для любого текста интертекстуальность не может быть сведена к проблеме источников и влияний; она представляет собой общее поле анонимных формул, происхождение которых редко можно обнаружить, бессознательных или автоматических цитат, даваемых без кавычек».

Автор текста взаимодействует посредством творимого им текста с другими текстами, их авторами, вообще

с другими людьми. «Мы назовем интертекстуальностью, – писала Ю. Кристева, – эту текстуальную интеракцию, которая происходит внутри отдельного текста. Для познающего субъекта интертекстуальность – это понятие, которое будет признаком того способа, каким текст прочитывает историю и вписывается в нее». Эти определения продолжает И. П. Ильин: «Под влиянием теоретиков структурализма и постструктурализма (в области литературоведения в первую очередь Ж. Дерриды и др.), отстаивающих панязыковой характер мышления, сознание человека было отождествлено с письменным текстом как якобы единственным более или менее достоверным способом его фиксации. В конечном же счете как текст стало рассматриваться все: литература, культура, общество, история, сам человек.

Положение, что история и общество являются тем, что может быть «прочитано» как текст, привело к восприятию человеческой культуры как единого «интертекста», который в свою очередь служит как бы предтекстом любого вновь появляющегося текста. Важным последствием уподобления сознания тексту было «интертекстуальное» растворение суверенной субъективности человека в текстах-сознаниях, составляющих «великий интертекст» культурной традиции» [10, с. 36–37].

Завдання 14. На які ознаки семіотичного аналізу тексту вказує Ролан Барт?

«...we are going to take a text, a narrative, and we are going to read it, as slowly as is necessary, stopping as often as we must..., trying to locate and to classify as loosely as possible not all the meanings of the text (this would be impossible for the text is open ad infinitum: no reader, no subject, no science can exhaust the text)... We are going to locate the avenues of meaning» [11, с. 86].

Завдання 15. Як Бернард Лотт роз'яснює механізм використання структурного методу в літературознавстві?

«... critics of literature have come to look for structures at various degrees of abstraction embedded in works of literature, e.g. new 'poetic' for poetry, a new 'grammar of narration' for storytelling»... as language (langue) is a system of mutually defining entities connected only arbitrarily with the reality of a string of actual utterances (parole), so stories and poems have a reality (words on the page, speech in the mouth) and also systems in common which lie behind the ways in which they are structured. The literary critic enhances the reader's pleasure when there is, as it were, a structural grammar of narrative, a structural poetic, that the creative writing can be referred to and worked out from» [13, с. 3].

Завдання 16. Поясніть, як використовують етносимвол «вода» з огляду на його асоціативні паралелі з реаліями стану і поведінки людини.

«...У народі вважалося, що вода була від початку світу, пор. у колядці: «Що ж нам було з світа початку? Нічого не було, одна водонька» або в заклитті – «водочко, найстарша царичко». За давніми віруваннями, десь посеред землі, у Єрусалимі, знаходиться «центр (пуп) землі», звідки випливають усі річки та моря й повертаються туди. Здавна воду шанують як святу – у воду не можна плювати. Воді поклонялися, зокрема річкам, ставкам, озерам приносили жертви...

Проливання води в обряді пологів символізувало розкриття джерел. У річковій воді купалися також з ритуальною метою на Купала...

Вода символізує парування, запліднення, розмноження. Не випадково в давні часи шлюби бралися біля води.

Принаймні звертає на себе увагу паралелізм народно-пісенних мотивів залицання як напування водою, а перевіз через річку, рятування з води потопаючої дівчини або якихось її уборів (вінка, коштовних прикрас) – з обрядом умивання при воді, з умиванням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою. Звідси *брести через воду* – віддаватися, *перенести дівчину через воду* – посватати, *зловити вінець дівчини* – оженилися, *переплисти* – одружитися, *утопитися* – не одружитися...

На протизагагу символіці *чистої, світлої* води виступає негативна символіка *нечистої, каламутної* води. О. О. Потєбня говорить, що як темрява взагалі, так і каламутність води – печаль, отже, смутність, невеселість...

Таїть у собі небезпеку бистра вода. Недарма кажуть про того, хто пустився на бистру воду, що він узявся за якесь непевне, ризиковане діло; див. ще в народній пісні: «Ой ти, вербо кудрявая, хто тобі кудрі повив, – Повила мене суха лоза, бистра вода, що хвилю б'є. Кажуть люди – мій муж не п'є; як світає – до коршми йде, як смеркає – з коршми йде»...

Символіка води в народнопісенній творчості сягає первісних вірувань, найтісніше пов'язаних із життям людини і природою, що її оточує. Це була релігія реального життя. Вода належала до одного з головних культів природи як об'єкта людського поклоніння, бо була сильнішою за людину. Як елемент первісної віри, вона була тісно пов'язана як з матеріальним, так і з духовним життям людини, здебільшого життям особистим, родинним, оскільки з давніх-давен над водою відбувалися молодіжні ігрища, під час яких не тільки умивали дівчат, але й, згідно з обрядовістю, обливали одне одного та кидали у воду з очищувальною або оздоровчою метою. Здавна зафіксована людиною важливість води в явищах світу, її запліднювальний зв'язок

із землею, таємничість її походження не могли не тривожити уяви людини та не викликати побожного ставлення до цієї стихії. Водні джерела спочатку обожувалися безпосередньо, а потім опосередковано через образи численних антропоморфних водних істот. На цій основі зароджувалася народнопоетична символіка, на яку така багата народна поезія. Як продукти образного мислення, етносимволи обростали численними асоціативними зв'язками – епітетними, антонімними, предикативними. О. О. Потебня зауважував, що «народна поезія не знає картин природи заради них самих». Усі вони підпорядковані асоціативній символіці стану і поведінки людини. Учений наголошує, що «тільки з погляду мови можна впорядкувати символи згідно зі світоглядом народу, а не зі свавіллям того, хто їх описує». Таким чином, народнопоетичні образи породжуються не стільки особливостями фольклорного народнопісенного жанру, скільки самою природою мови, її глибинною етнообразною сутністю» [3, с. 24–31].

Завдання 17. Проблема інтерпретації смислів нерозривно пов'язана з проблемою влади, можливостями інтерпретувати події, які відбуваються у цьому суспільстві, і керувати поведінкою його членів, що може призвести навіть до уніфікації й меркантилізації інтелектуального життя.

Як герменевтика пов'язана із символізмом, а в суспільстві, за думкою автора, функцію герменевтики виконує журналістика?

«Слово «герменевтика» походить від імені давньогрецького бога Гермеса, який тлумачив людям волю богів. Смертним не дано було розуміти мову тих, кому вони молилися і приносили жертви. Одним із завдань Гермеса було пояснити, здійснити певний переклад або інтерпретацію

того, що мають повідомити людям боги. Цікаво, що він поклявся Зевсу, своєму батькові, ніколи не брехати, але й не обіцяв говорити всієї правди. Таким чином, герменевтика означає мистецтво тлумачити щось незрозуміле чи навіть викривлене, пояснювати сенс чужої мови чи знака.

Зрештою, все на світі впирається у проблему наявності приводу для розмови. Є нам про що говорити чи нема? Або ж – цікаво чи нецікаво? Ця проблема має глобальний характер. Ми живемо в добу одночасного поглиблення спеціалізації людської діяльності та інфляції культури. Якщо хтось захоче охопити відразу кілька професійних галузей, то напевно зазнає невдачі, бо задовільно знатиме лише одну обрану царину. Окрім іншого, це також означає зменшення спільних тем для розмови.

Українське суспільство поки що не так болісно відчуває ці тенденції, тому що воно перейняте вирішенням багатьох спільних, у т. ч. побутових, проблем. Однак разом із підвищенням загального добробуту перед нами на повний зріст постануть інші завдання, чи не найважливіше з яких – питання віднайдення спільної мови між людьми. Відомо, що кожна національна, соціальна, професійна тощо група має власний мікроклімат, стереотипи мислення і поведінки, має спільні інтереси і зацікавлення. Люди, об'єднані у певну групу, мають про що говорити між собою. *Герменевтика, тобто теорія (точніше – сам процес) інтерпретацій*, покликана вирішувати загальні проблеми комунікації – з'ясувати та пояснювати точки зору з того чи іншого приводу, знаходячи спільний ґрунт для розмови, обміну думок, розуміння проблеми в межах певного колективу (нації, професійної групи тощо).

Для зрозуміння герменевтичної процедури необхідно розрізняти поняття тексту і дискурсу, дефініцій яких існує сила-силенна. Виберемо по одній. Під *текстом* у широкому

значенні будемо розуміти структуру, що складається з елементів значення, єдності цих елементів та вираження цієї єдності; у вузькому значенні – єдність мовних знаків, що організовані за нормами даної мови і є носіями інформації. У свою чергу, *дискурс* – це сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках із цією проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою. Одиницями дискурсу є конкретні висловлювання, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті та структурі відбивають часовий аспект, інтерації між партнерами, що витворюють даний тип дискурсу, а також простір, у якому він відбувається, значення, які він творить, використовує, репродукує або перетворює.

Таким чином, *можемо сформулювати три рівні інтерпретації тексту*. *Філософічний рівень* передбачає інтерпретацію з точки зору відповідей на метафізичні питання. Інтелектуальна діяльність такого роду піддається типологізації лише за способом мислення, але не прив'язується до конкретного знання або досвіду культурної традиції, окрім самої мови і суб'єкта мислення; філософування – це чисте міркування (філософська герменевтика Мартіна Гайдеггера). Як правило, філософія безпосередньо не є підставою для оцінки тексту. Вона готує ґрунт для розгортання тих чи інших критично-філософських стилів.

Критично-філософський рівень окреслює наявність т. зв. критично-філософських стилів, що є практичними дослідницькими методологіями, які пропонують ту чи іншу систему інтерпретації тексту (теорія архетипів Карла Густава Юнга, структуралізм Ролана Барта). Цей рівень, з одного боку, пов'язаний з відповідними філософськими передумовами, а з другого – проєктується на певну ідеологію.

Ідеологічний рівень створює жорстку систему нормативів, висуваючи на перший план вимоги до тексту, а не потребу його зрозуміти. У цьому випадку дослідник відштовхується не від самого тексту, а від цієї нормативної системи і вдається до інтерпретації з готовою схемою (соціалістичний реалізм, постмодернізм як фетишизований лібералізм).

Поняття методології тісно пов'язане з поняттям естетики. Наприклад, естетика Готики, бароко чи натуралізму вже передбачає певний спосіб розгляду художнього твору. Так само можна розглядати ту чи іншу авторську естетику, пов'язану з індивідуальним стилем. Однак *власне методологією є акцентована естетика* – практично адаптована до критичного вжитку теорія зі своєю системою правил та прийомів» [4, с. 5–8].

Завдання 18. Ганс-Георг Гадамер належить до найвідоміших представників герменевтики. За Гадамером, герменевтика – це не тільки «спілкування із текстами», її універсальне завдання пов'язане з тим, що люди, покоління, епохи втрачають взаєморозуміння, і постає необхідність пошуків або відновлення порозуміння між ними, а розуміння художнього тексту не є його реконструкцією, а конструюванням сенсу, злиттям із своїм духовним досвідом (Д. Наливайко). Спробуйте пояснити, у чому визначається універсальність герменевтичної теорії.

«Якщо вважати, що завдання герменевтики полягає в прокладанні мостів крізь суспільний чи історичний простір, який ізолює один дух від іншого, то видається, що мистецький досвід із сфери інтересів цієї науки слід вилучити. Хіба мистецтво – з усього того, на що натрапляємо і в природі, і в історії, і що промовляє доконечне до

нас, – не промовляє загадково й довірливо і то так, що вся наша сутність переймається тією довірливістю? І тоді видається, що взагалі ніякого роз'єднуючого простору немає, а кожна наша зустріч із твором мистецтва стає водночас і зустріччю всіх нас. У цьому відношенні можна послатись на Гегеля. Він зараховував мистецтво до витворів абсолютного духу, себто бачив у мистецтві форму самопізнання духу, в якій не спостерігаємо нічого чужого чи нездатного до реалізації, нічого, що б обмежувало дійсність і було нездатним пізнати безпосередню даність. Справді, між твором і спостерігачем-сучасником існує абсолютна одночасність, яку – попри усвідомлення чимдалі більшої історичної роз'єднаності – ніщо не спроможне порушити. Дійсність мистецького твору і його висловлювальна сила не можуть обмежуватись лише первинним історичним видноколом, у межах якого і спостерігач, і автор твору справді були сучасниками. Здається, до властивостей твору мистецтва слід радше зарахувати його здатність мати власну сучасність, врахувати те, що такий твір лише дуже умовно містить у собі свої першоджерела, і надто те, що такий твір відображає істину, яка жодним чином не збігається з тим, що, власне, мав на увазі його духовний творець. І чи вважатимемо ми твір неусвідомленим творінням генія, чи розглядатимемо його як джерело поняттєвої невичерпності, створюваної реципієнтом, – щоразу естетична свідомість може стверджувати, що твір мистецтва дає інформацію сам про себе.

З іншого боку, герменевтичний аспект має в собі щось настільки всеохопне, що він з необхідністю долучає до себе ще й досвід прекрасного в природі й мистецтві...

Універсальність герменевтичної точки зору всеохопна. Як я висловився одного разу, «буття, яке можна зрозуміти, називається мовою». Це формулювання – зовсім

не метафізична теза, а безмежний простір, що відкривається, коли кинеш погляд, перебуваючи в центрі процесу розуміння. Досить легко довести, що весь досвід історії так само відповідає цьому визначенню, як, скажімо, досвід природи. Універсальний висновок Гете: «Усе – символ» (а це означає, що кожний об'єкт вказує на якийсь інший) всеохопно формулює герменевтичну ідею. Своім «усе» Гете стверджує не те, що кожна і будь-яка річ існує, а говорить про те, яким це «кожне» та «будь-яке» постає для реципієнта в процесі розуміння. Немає нічого, що б не означало чогось у процесі розуміння. Але маємо при цьому й дещо інше: ніщо не залишається в тому ж значенні, в якому воно існує попередньо. У визначенні Гете поняття символічного є ідея як неосяжності всіх зв'язків, так і представницької функції окремого, яке вказує на ціле. Саме тому, що взаємозв'язок елементів буття у своїй сукупності схований від зору реципієнта, він потребує свого розкриття. Хоч би якою універсальною була герменевтична ідея, яка перегукується з визначенням Гете, в одному важливому положенні вона реалізується лише через мистецький досвід. Це можливо тому, що мова мистецького твору за своєю специфікою приводить до концентрації та експлікації в творі символічного характеру, притаманного всьому суццюму, як воно розглядається з точки зору герменевтики. У порівнянні з іншими мовними й немовними успадкуваннями твір мистецтва в кожний новий період – абсолютна сучасність і водночас зберігає дієвість свого слова в майбутньому. Інтимність, якою нас вражає твір мистецтва, – це водночас якесь загадкове потрясіння й руйнація для нас звичного. Твір не тільки говорить кожному з нас уже відоме: «Це ти», проголошуючи це серед радісного й кошмарного жаху водночас. Він ще й каже нам: «Ти повинен змінити своє життя» [2, с. 7–15].

ТЕСТ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ № 3

Завдання. Визначте, які твердження вірні (В), а які – ні (Н):

1. Особливість інформації полягає у тому, що вона може об'єктуватися, але не може передаватися.

2. Соціальна інформація – це інформація, яка свідомо організована у процесі соціального відображення.

3. Рух соціальної інформації реалізується засобами комунікаційних систем.

4. У процесі комунікації завжди присутні невербальні компоненти.

5. У таких комунікаційних системах, як література, словесність, музика, танок, образотворче мистецтво, реалізується вербальний механізм.

6. В усній творчості реалізуються вербальний і образний механізм переміщення соціальної інформації.

7. У процесі художньої комунікації людина отримує інформацію тільки із повідомлення, але не із мови, на якій розмовляє мистецтво.

8. Аналіз літературного твору як штучну кодову побудову структурних моделей літератури називають структурно-семіотичним літературознавством (В. Пропп, Р. Барт).

9. Розповідна семіотика аналізує літературні твори як універсальні сюжетні схеми, інваріанти організованого мовлення.

10. Описова семіотика аналізує літературні твори як окремі корпуси текстів (від узагальнень до конкретних варіантів текстів).

11. Знакове представлення тексту надає можливість розглядати текст літературного твору як завершене ціле, яке складається із сутності.

12. Сутність є закодованою естетичною характеристикою, а код – ознакою належності твору до історичного і літературного контексту.

13. «Мова літератури» – своєрідна відкрита система, а текст – реалізація існуючої системи (кода).

14. Р. Барт запропонував використовувати методи трансформаційної граматики в літературознавстві, а художній текст представляє інтерес тільки з точки зору того, як він виражає загальні правила породження художніх дискурсів.

15. Ц. Тодоров доходить до висновку, що ознакою «літературності» є відношення висловлювань до понять «істинність» – «не істинність», а сукупність літературних дискурсів представляє літературу.

16. В літературі існує одна семіотика, яка представляє собою деяку модель світу зі своїми можливостями породження та повідомлення нової інформації.

17. Три семіотичні літературні системи – лірика, епос і драма – розрізняються тільки за своїми структурами, а не за своїми семіотичними можливостями.

18. Структурно-семіотичне літературознавство представляє твір як нежорстку структуру; деяку штучну кодову побудову, яку можна структурувати.

19. Робота В. Проппа « Морфологія волшебной сказки» показала можливість точного та об'єктивного підходу до літератури.

20. У літературі матеріальною основою виступає етнічна мова, тому вона є найбільш дешевим і доступним мистецтвом.

21. Навички мовленнєвого спілкування готують адекватне сприйняття літератури – мова (первісна вербальна семіотика) виступає як природне підґрунтя для оволодіння більш складними семіотиками вербальних мистецтв.

22. Відносно висока інформативність і інтелектуалізм літератури обумовлені характером семантики мовних знаків і багаторівневою побудовою літератури як знакової системи.

23. Єдиний інформаційний світ, подібний до єдиного світу природи навколо людей, створюється, з однієї сторони, світом художньої літератури (інфосферою), а з іншої сторони – світом науки та техніки (інтертекстом).

24. Термін «інтертекст» («інтертекстуальність») уперше був запропонований Р. Бартом у 1967 році.

25. «Кожен текст являється інтертекстом, інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш знайомих формах, як і тексти попередньої культури та тексти наволишньої культури» (Ц. Тодоров).

Рекомендована література

1. Агеев В. Н. Семиотика. М. : Весь мир, 2002. 256 с.
2. Гадамер Ханс-Георг. Герменевтика і поетика: вибрані твори / пер. з нім. К. : Юніверс, 2001. 288 с.
3. Жайворонок В. В. Етносимвольні асоціативні паралелі в українських народних піснях // Мовознавство : наук.-теор. журнал. 2010. № 6.
4. Квіт С. М. Основи герменевтики : навч. посіб. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 192 с.
5. Лисюк Н. А. Сутність міфу та його функції : матеріали до курсу «Міфологія у світлі міждисциплінарних підходів». К. : Фітосоціоцентр, 2003. 120 с.
6. Лотман Ю. М. Статті по семиотике искусства / (Серія «Мир искусств») / сост. Р. Г. Григорьева, пред. С. М. Даниэля. СПб. : Академический проект, 2002. 544 с.
7. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений. М. : Изд. центр «Академия», 2004. 432 с.
8. Назарова Т. Б. Семиотика и филология. Современный английский язык : учеб. пособие. 2-е изд., испр. М. : Высш. шк., 2003. 191 с.

9. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. М. : Лабиринт, 1998. 512 с.

10. Степанов Ю. С. Семиотика : антология. М. : Академический проект, 2001. 702 с.

11. Textual analysis of a Tale of Pol // On Sings. M. Blonsky (ed.). The Johns Hopkins University Press, 1991. P. 84–97.

12. Greimas A. G. Semiotics and Language: an Analytical Dictionary. Ind. Univ. Press, 1982.

13. Lott B. Language and Literature: Language Teaching. 1989. No. 1. Vol. 2. P. 1–13.

Розділ 4. ПРИКЛАДНА СЕМІОТИКА

*Нам говорят «безумец» и «фантаст»,
Но выйдя из зависимости грустной,
С годами мозг мыслителя искусный
Мыслителя искусственно создаст.*

В. Агеев

Теми для обговорення

1. Штучні семіотики.
2. Семіотичне моделювання.
3. Тенденції розвитку знакових систем.

Ключові слова: *прикладна семіотика, семіотичне моделювання, модель, матеріальна модель, інформаційна модель, культурна семіотика, природна семіотика, штучна семіотика, етнічна мова, штучна мова, інформаційна мова, мова програмування.*

Оскільки знак є носій інформації, семіотика має велике прикладне значення для вивчення та проєктування знакових систем, які використовуються в процесах передачі та обробки інформації. Перший напрям прикладних розробок – це створення штучних мов, які дозволяють алгоритмізувати процеси обробки інформації (мови програмування). Другий напрям – це створення алгоритмів, які забезпечують обробку текстів природньою мовою (машинний переклад).

Термін *прикладна семіотика* з'явився у 1995 році. Так стали називати науково-практичний напрям, пов'язаний з вивченням проблем представлення знань в інтелектуальних комп'ютерних системах (напр., теорія баз знань основана на розумінні знакової природи знання), проблем *семіотичного моделювання*, динамік розвитку біологічних, соціальних або штучних систем.

Моделювання, в багатьох випадках – це єдиний засіб отримання знань про об'єкти або процеси (напр., імітаційне моделювання).

Серед основних типів моделей виділяють **матеріальні** (макети, муляжі), **інформаційні, уявні**.

Прикладний характер семіотики проявляється у створенні **культурних** (небіологічних) **семіотик**: а) **природних**, які виникають у соціальній історії людства; б) **штучних**, які свідомо та цілеспрямовано створюються людьми для прикладних цілей.

Чіткої межі між природними та штучними семіотиками не існує. Наприклад, *етнічні мови* представляють як природні семіотики. Але алфавіт, термінологія, *штучні мови* (есперанто) – це штучні мовні системи; *інформаційні мови* представляють як спеціалізовані системи позначень, які створюються для того, щоб більш оптимально представляти, накопичувати, передавати та переробляти інформацію: оптимізація досягається за рахунок відсутності багатозначності, омонімії, синонімії; *мови програмування* представляють як формалізовані системи, які призначені для комп'ютерної переробки інформації.

Оскільки людство живе в межах семіотичного континуума біологічних і соціальних семіотик, воно знаходиться під впливом єдиних залежностей між різними якостями різних знакових систем, які постійно розвиваються внаслідок розвитку комунікативних і пізнавальних потреб люди-

ни. З цим якраз і пов'язані можливості семіотики як системи пізнавальних принципів.

Ще одне джерело семіотики – це герменевтика (теорія розуміння смислів): як відомо, Гермес передавав накази богів Олімпа і розтлумачував їх. У Древній Греції герменевтика представляла мистецтво інтерпретації символів творів (напр., творів Гомера). У християнстві герменевтика пов'язана з тлумаченням Біблії. Протестантський теолог і філолог Фрідріх Шлермахер (1768–1834) вважається батьком сучасної герменевтики. Найбільший вплив на сучасну герменевтику мали ідеї Ганса Георга Гадамера («Істина та метод. Основи філософської герменевтики»): «Мова є світ, який оточує людину. Без мови неможливо життя, свідомість, мислення, почуття, історія, суспільство. Мова – це не тільки дім буття, але і засіб буття».

Завдання 1. Які характерні особливості інтерфейсу як знакової системи?

«На рис. 1 представлена схема отношений между человеком и компьютерной системой.

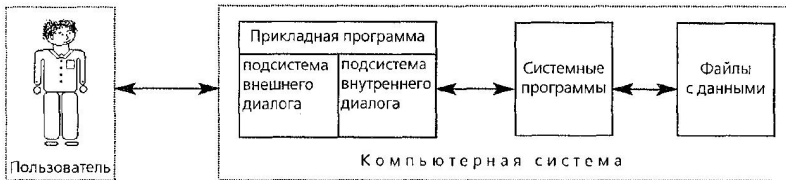

Рис. 1. Схема отношений в человеко-компьютерной системе

С помощью внешних устройств (клавиатура, «мышь», дисплей и др.) человек взаимодействует с компьютерной системой в соответствии с некоторым алгоритмом, заложенным в управляющей программе (которая может быть как уникальной, разработанной специально для данного

издания, так и стандартной, входящей в состав программного обеспечения компьютерной системы). В любом случае в этой управляющей программе можно выделить две составляющие или подсистемы. Одна из них обеспечивает диалог между пользователем и компьютерной системой (внешний диалог), другая обеспечивает связь управляющей программы с другими программами компьютерной системы, в частности с теми, которые обеспечивают доступ к тому или иному периферийному устройству (внутренний диалог). Первая подсистема дает возможность ведения диалога на логическом уровне, вторая – переводит этот диалог на уровень физический.

Совокупность средств и методов организации внешнего диалога называется пользовательским интерфейсом (ПИ) электронного издания.

В толковом словаре по информационным системам термин «интерфейс» трактуется как «граница между двумя системами или устройствами, определяемая функциональными характеристиками, общими характеристиками физического соединения, характеристиками сигналов и другими характеристиками в зависимости от специфики».

Пользовательский интерфейс можно определить как составную часть диалога, направленную непосредственно на человека. Следует сказать, что проектирование, разработка и реализация пользовательского интерфейса требует больших затрат времени и специальных программных средств. Для создания дружественного интерфейса необходимы не только профессиональные знания и умения, но и понимание того, что его реализация включает в себя как программную часть вместе с системой управления, так и дизайн интерфейса с учетом удобного представления вербальной и иконической информации. При этом при создании пользовательского интерфейса целесообразно получить знание

о пользователях, об их потребностях, склонностях, а также способах решения ими задач и т. д.

Известный специалист в области компьютерной семиотики Д. А. Норман считает, что для создания качественного интерфейса необходимо обладать следующими знаниями:

- знанием языков программирования и информационных технологий;
- знанием о людях, об особенностях их общения между собой и с компьютерной системой;
- знанием той прикладной области, для решения задач которой создается программный продукт» [1, с. 150].

Завдання 2. Моделі описують спосіб представлення знань. Поясніть, як представляють знання ті типи моделей, які виділяє В. Агесєв.

«Так, например, все, что мы знаем об окружающих нас объектах – это не что иное, как наше представление о них, то есть мысленные модели этих объектов. Объекты, для которых мы строим мысленные модели, сами могут быть идеальными, абстрактными, то есть существующими лишь в нашем сознании. Примеры таких объектов: точка, прямая, плоскость, идеальный газ и т. д. Здесь воображаемыми являются как сами объекты, так и их модели.

Художественные образы, возникающие при чтении литературных произведений, – это тоже мысленные модели – модели событий, либо когда-то происходивших на самом деле, либо фантастических, сказочных.

Итак, под моделью некоторого объекта мы будем понимать другой объект (реальный или воображаемый), отражающий отдельные основные свойства исходного с той или иной степенью полноты.

Область знаний, занимающаяся разработкой разнообразных моделей, их теорий и использованием, называется моделированием.

Под моделированием также понимают метод изучения свойств реального объекта или явления, основанный на изучении свойств модели этого объекта или явления.

Моделирование представляет собой один из основных методов познания окружающей действительности. Модели можно рассматривать как способ представления знаний» [1, с. 183].

Завдання 3. Як автор пояснює запропоновану класифікацію моделей? Які якості моделей важливі для розуміння їх семіотичних ознак?

«Модели можно рассматривать как способ представления знаков. Они могут быть реально существующими и идеальными. Реально существующие модели делятся на:

К материальным моделям относятся различные муляжи, макеты, механические устройства, имитирующие работу сложных механизмов, различные электрические схемы и т. п.

Следует заметить, что для каждого объекта или явления может быть создано множество моделей, различающихся

по своей природе и по полноте отражения свойств изучаемого объекта или явления.

Модель создают для того, чтобы наглядно представить какой-либо объект, явление природы или техническое устройство. Выбор типа модели и способа ее представления зависит от цели и задачи моделирования.

Материальные, механические модели чаще всего используются для учебных целей. Такие модели позволяют получить представление прежде всего о качественных характеристиках реальных объектов: об их пространственном расположении, геометрической форме, характере взаимодействия с другими объектами. Примеры: глобус, устройство для демонстрации явления солнечного затмения, макет двигателя внутреннего сгорания, макет молекулы химического соединения и т. д. Макеты позволяют наглядно продемонстрировать и очень большие, гигантские природные объекты (Солнечная система, Галактика), и очень маленькие (модель живой клетки, молекулы, атома).

Модели информационные чаще всего используются для получения количественных характеристик изучаемых процессов и явлений. Здесь целью моделирования является такое описание реального объекта, которое позволит предсказывать, в каком состоянии окажется реальный объект или явление при наступлении того или иного события. Пример информационной модели – таблица, содержащая сведения об изменяющихся во времени координатах небесных тел: звезд, планет, комет, искусственных спутников и т. д. Такие таблицы в астрономии называются эфемеридами, с их помощью можно организовать наблюдение за любым известным космическим телом на небе в определенное время и в нужном направлении.

Другими примерами информационных моделей являются математические уравнения и системы уравнений, с помощью которых описываются количественные отношения

между элементами различных систем. Например, траектория движения камня, брошенного под углом к горизонту, достаточно хорошо описывается уравнением, графиком которого является парабола. Более сложные математические модели используются для описания таких процессов, как движение потоков воздуха, обтекающих крыло самолета, или природных явлений – цунами или полярные сияния.

При построении модели прежде всего решают, какие свойства и качества моделируемого объекта можно считать наиболее существенными, а какими – пренебречь. Вопрос этот очень важен, поскольку излишняя детализация приводит к усложнению модели, делает ее менее наглядной. С другой стороны, если не учесть каких-то важных деталей, модель может дать неверное представление о поведении моделируемого объекта. Очевидно, что первостепенную роль при этом играет правильная постановка цели и задачи моделирования. Иными словами, прежде всего нужно решить, для чего создается модель и на какие вопросы с ее помощью предполагается получить ответы. Поэтому созданию модели предшествует системный анализ объекта моделирования. В процессе системного анализа выделяются элементы, образующие этот объект, устанавливаются связи между ними.

Процесс создания модели иногда носит итерационный характер. Это означает, что созданная однажды модель в дальнейшем может изменяться. Сравнивая результаты моделирования с поведением реального объекта, делают вывод о том, насколько точно отражает модель те или иные свойства моделируемого объекта. Если выявляются существенные факторы, которые не были учтены ранее, модель уточняется, корректируется и процесс моделирования продолжается» [1, с. 183–187].

Завдання 4. Чому більш вагомим стає значення символічних семіотик?

«Из истории знаков известно, что все знаки в тот момент, когда их создавали или когда они сами «возникали» (как в естественных семиотиках), были так или иначе мотивированы: если не иконически (как знак \parallel («параллельно»), \perp («перпендикуляр») и некоторые другие, включая, может быть, и знак – «минус»), то благодаря вторичной (системно-структурной) мотивированности по отношению к другим знакам своего поля (например, знак тождества $=$, «знак неточного равенства», знак неравенства \wedge , знаки $>$ «больше или равно», $<$ «меньше или равно» производные от знака равенства $=$). Иногда от иконичности сознательно отказывались.

Так произошло, в частности, с римскими цифрами, обладавшими значительной наглядностью благодаря правилам комбинации исходных символов. Например, числа *II* и *III* вполне иконичны по отношению к *I* «один», а *IX* и *XI* – по отношению к *X* «десять» и *I* «один» и т. д. Однако оказалось, что абсолютно немотивированные арабские цифры более удобны для записи и вычислений в силу своей абстрактности и чистой символичности.

Аналогичный отказ от наглядности знаков известен в истории химии. Один из создателей атомной теории строения веществ, английский естествоиспытатель Джон Дальтон в 1808–1810 гг. стал обозначать химические элементы небольшими кружками с различным рисунком или штриховкой внутри кружка.

Однако уже через десять лет шведский химик Якоб Берцелиус использует систему знаков без всякой иконичности: вместо кружочков атомов и пирамидок из кружков он предлагает буквенные символы (первая или две первых буквы латинских или греческих названий) и цифровые

показатели (индексы), указывающие на количество атомов того или иного элемента. Иначе говоря, химическая символика приобретает современный вид.

Иконичность тормозила абстрактное и потому чисто теоретическое понимание некоторых явлений. Р. Л. Грегори, размышляя об изменении роли наглядности в познании, показывает, как в учебниках физики рубежа XIX и XX вв. стремительно менялся способ представления электрической цепи.

Оказывается, символы помогают понимать **недоступное** глазу. На рубеже XIX–XX вв. познание впервые встретилось с реальностью, недоступной глазу (в том числе микроскопу). Таковы, с одной стороны, процессы и явления микромира, изучаемые в электронике, квантовой механике, физиологии мозга, молекулярной биологии и некоторых других областях естествознания, а с другой стороны, не поддающиеся прямому наблюдению некоторые макропроцессы – как в естественных науках (например, эволюция звезд, происхождение планетных систем и т. п.), так и в социальных (например, промышленная или информационная революция, изменения в общественном сознании и т. п.).

Исследователь подобных процессов видит, наблюдает лишь знаки изучаемых явлений (например, кривую на осциллографе, электроэнцефалограмму, статистические данные, материалы социологического анкетирования и т. п.). Здесь бессильны чувственный опыт или воображение. Здесь принципиально нужно абстрактное понимание, т. е. познание, которое не только приходит к абстрактным формулам, но и исходит из абстракций и не может быть подтверждено показаниями чувств» [4, с. 389–391].

Завдання 5. Які тенденції розвитку знакових систем виділяє Н. Б. Мечковська?

«Об общих закономерностях в развитии семиотического континуума говорилось в разных разделах этой книги; в заключении имеет смысл представить эти линии в одном месте и тезисно.

1. Семиотическое пространство расширяется и уплотняется, особенно интенсивно растет число искусственных левополушарных знаковых систем и знаков. Возрастают объемы рационально-логической неличностной коммуникации, в том числе письменной информации на естественных языках.

2. Возрастает роль визуальной информации, в первую очередь абстрактно-символической, в то время как удельный вес наглядно-образных знаков и семиотик уменьшается.

3. В коммуникации людей уменьшается роль знаков с первичной мотивированностью. Постепенно уменьшается значимость интонации, жестов, мимики; в повседневном общении устная речь становится более экспрессивной, концентрированной и эгоцентрической, но менее образной (менее «картинной», или «изобразительной»).

4. В искусствах, рекламе, массовой коммуникации в искусственно созданных сложных знаках их абстрактно-символьные компоненты теснят наглядные. Вместо «картинок» вполне успешно используются имена и символы (названия, торговые знаки, фирменные марки, логотипы, бренды и т. п.).

5. В истории большинства культурных семиотик наблюдается расширение состава метасемиотических средств; в сфере искусственных семиотик это связано с важностью контроля и обеспечения надежности в передаче сообщений.

6. На фоне расширения объема и функций левополушарной информации, отчасти вопреки этим процессам, наиболее доступные семиотики, прежде всего язык

и речевое общение, а также средства массовой коммуникации и образования субъективно (в глазах людей) утрачивают свою ценность.

7. Художественные семиотики (искусства) выступают как основной «противовес» расширяющимся пространствам искусственных рациональных семиотик. Искусства все резче противопоставляют себя наукам и технологиям. Искусства все менее информативны, зато все более субъективны, свободны в самовыражении художников, отображении любых объектов и разработке любых тем; в искусствах все более значительную роль играет авторское начало. Искусства быстрее обновляют свои художественные языки и стили, а их произведения становятся менее предсказуемы.

8. На протяжении последнего тысячелетия наблюдается ускоренная эволюция культурных семиотик (прежде всего в развитии стилей, направлений и жанров в истории искусств).

9. Появляются все новые семиотики, в которых объединяются возможности разных других знаковых систем (объединение кукольного и актерского театра; игрового и документального кино; театра и кинематографа; разные варианты анимационного кино, которые становятся особенно разнообразны благодаря компьютерным технологиям).

10. В современном мире наблюдается тенденция к интернационализации большинства семиотик, в том числе искусств и естественных языков» [5, с. 396–397].

Завдання 6. У чому автор бачить евристичні можливості семіотики як однієї з методологій гуманітарного знання?

«Преимущества семиотики как системы познавательных принципов в гуманитарных исследованиях состоят в следующем.

Во-первых, семиотический анализ всегда связан с выходом за пределы одной знаковой системы, т. е., по сути, он предполагает межсемиотический взгляд на феномены общения и познания. Семиотика требует от исследователя кругозора, но именно это и приводит к заслуживающим внимания результатам.

Во-вторых, у семиотики есть понятийный аппарат, который связывает ее с когнитивной психологией и теорией познания. В содружестве наук о познании семиотика ценна своим опытом теоретического анализа означивания и онтологии значений; этот опыт не позволяет забывать о носителях значений и о зависимостях между «телом» и «душой» знака. Связь с когнитивными науками делает семиотику не только широким, но и глубоким знанием.

В-третьих, в семиотику органически вошла методология структурной лингвистики – одна из наиболее систематических и строгих гуманитарных методологий. Семиотика продолжает развивать наиболее глубокие идеи современного языкознания – о языке (и любой семиотике) как о порождающей системе, которая в процессах общения и познания производит (порождает) знаковые последовательности (тексты) и новые знаки; о поучительных закономерностях уровневого строения языка; о родовом, общечеловеческом сходстве тысяч языков Земли...

Семиотика, распространяя лингвистическое видение коммуникации на все классы информационных процессов в природе и культуре, позволяет понять движение смыслов в общении и познании: то, как возникают и как распространяются новые значения, как усиливаются одни и гаснут другие; как пересекаются разные значения наперекор раздельности сенсорных и информационных каналов; как взаимодействуют между собой разные уровни одной семиотики и как могут влиять друг на друга семиотически

отдаленные знаковые системы. Семиотика позволяет увидеть общие линии в развитии знаковых систем. Это семиотическая проблема, но она важна для понимания коммуникативно-познавательной эволюции культуры» [5, с. 397–398].

Завдання 7. Яке коло проблем, пов'язаних з розвитком семиотики, окреслює У. Еко?

«Между тем «традиционные» семиотики всегда дистанцировались от проблемы смысла, беря за образец методы естествознания. Однако прорывы в семиотике всегда были там, где исследователь старался не втянуть семиотику в поле точных дисциплин, а вступал в зону изучения смысла. Это и работы У. Эко, Ю. Лотмана, А. Бродецкого и др. Кстати, прародительнице семиотики – риторике – удавалось сохранять целостность как научной дисциплины в том числе и за счет того, что она учитывала двойственность человеческого сознания. Риторике удалось уловить главную закономерность человеческого мышления, впоследствии точно описанную наукой, которая состоит в том, что человеческое мышление двухполушарно, то есть, представляет собой результат сложного взаимодействия двух корреспондированных между собой частей. «Язык» одного полушария в принципе непереволим на «язык» другого. В составе одного целого между ними происходит обмен и взаимодействие. Психологи сегодня определяют мышление как непрерывный обратимый перевод информации с языка образов на символический язык речевых сигналов.

Семиотике, находящейся на распутье, еще только предстоит найти свое место среди дисциплин, изучающих человека коммуницирующего. Тем не менее уже сегодня означен круг проблем, занимающий семиотиков. По высказыванию У. Эко, «самое большее и самое меньшее, на что способна

семиология (речь идет об исследованиях, возможность которых еще только вырисовывается), так это признать в способе артикуляции означающих некие законы, соответствующие *константным механизмам мышления*, неизменные для всех культур и цивилизаций, и, следовательно, предположить – в качестве гипотезы – что, в конечном счете, каждое сообщение содержит в себе самом настоятельное указание, как его следует читать, благодаря неизменности механизмов артикуляции, схем порождения высказываний, от которых ни один человек никогда и нигде не сможет освободиться. На этом утопическом представлении о *неизменности человеческого ума* держатся семиотические представления о *постоянстве коммуникации*. Но эти общие исследовательские установки не должны отвлекать внимание от еще одной сопутствующей задачи: постоянно следить за изменением форм коммуникации, перестройкой кодов, рождением идеологий» [7, с. 284–285].

Завдання 8. Як автор розуміє синергетику розвитку семиотики?

«Заключительное замечание. Итак, мы кратко просмотрели всю семиотику последних десятилетий под определенным углом зрения – от высказывания. Поскольку сама семиотика есть наиболее структурированная часть информационной сферы, сферы информации, то естественным образом возникает вопрос: обнаруживаются ли какие-либо явления, аналогичные высказыванию в языке, за пределами языка и языкоподобных систем – в природе? И ответ на этот вопрос в настоящее время должен быть положительным: да, обнаруживаются.

Но лежит этот ответ уже в несколько иной сфере, чем семиотика в тесном смысле слова, – в сфере синергетики, исследующей особо сложные процессы в культуре, обществе и природе, связанные с проявлениями самоорганизации,

порядка и противопоставленного им хаоса. Бенуа Мандельброт, сделавший решающий шаг в синергетике благодаря открытию фракталов, во вступлении к своей книге говорит: «То name is to know» – «Называть – это знать», следуя, как можно полагать, древней латинской поговорке-поверью «Nomen est omen» – «Имя – это предзнаменование».

Итак, – продолжим мы, – если имена присутствуют в природе как «встреча» между именующим и именуемым, то в природе в некотором смысле должны присутствовать и сочетания имен, т. е. высказывания, хотя бы как сочетания предметов, о которых говорят сочетания имен. И если в первом, во «встречном» характере имен, были убеждены многие мыслители на протяжении тысячелетий (от Платона до знатоков теории фракталов), то не должен ли второй вопрос, о высказываниях в этом смысле, стать вопросом семиотики? Мы полагаем, что должен, что здесь – «точка роста» семиотики наших дней. Ее будущее» [8, с. 41–42].

Завдання 9. Що таке семіосфера в мовах культури?

«В обществе одновременно сосуществуют множество знаковых систем, ни одна из которых, взятая в отдельности, фактически не может выступать в роли смыслового генератора. Только в ситуации семиотического многоязычия возможен диалог как механизм смыслопорождения. Любое сознание моделирует себе «другого», собеседника, включенного в систему понимания-непонимания, коммуникативного сотрудничества – борьбы. И сами системы функционируют и развиваются, лишь будучи погружены в некий семиотический континуум, заполненный разнотипными и находящимися на разном уровне организации семиотическими образованиями. Такой континуум и называется семіосферой. «Пространство семіосферы» – понятие, которое употребляется отнюдь не в метафорическом смысле, но

есть определенная сфера, обладающая рядом характерных признаков. Только внутри такого пространства оказываются возможными реализация коммуникативных процессов и порождение новых смыслов. Человек в таком пространстве является функцией семиосферы, иначе – элементом целостной системы, реализующим её цели и задачи, к тому же не всегда ему самому понятные. «Можно рассматривать семиотический универсум как совокупность отдельных текстов и замкнутых по отношению друг к другу языков, – пишет Ю. М. Лотман. – Тогда все здание будет выглядеть как составленное из отдельных кирпичиков. Однако более плодотворным представляется противоположный подход: все семиотическое пространство может рассматриваться как единый механизм (если не организм). Тогда первичным окажется не тот или иной кирпичик, а «большая система», именуемая семиосферой. Семиосфера есть то семиотическое пространство, вне которого невозможно само существование семиозиса...

У знаков есть все же одна особенность. Все, что угодно, может стать знаком, но только в ситуации человеческого общения. В определении знака существенно то, что он интенционален и у него есть отправитель. Нет коммуникативной интенции – нет и знака, нет отправителя – тоже нет знака. Знак предполагает отправителя с коммуникативной интенцией, которую знак реализует. Однако одного получателя-интерпретатора недостаточно. ...Знак интенционален и предполагает отправителя, еще в большей мере, чем получателя. В его определение непременно должно входить то, что это конвенциональный транслятор значений от отправителя к получателю. Он результат специальной конвенции, в том числе спонтанно возникшей (как в случае естественных языков – первичной знаковой системы, обеспечившей

обобщающе-абстрагирующий понятийный уровень человеческого сознания); эта конвенция связывает условной...» [4, с. 22].

Завдання 10. Чим відрізняються усна, писемна та електронна форми культури?

«Семиотический подход позволяет описывать и понимать разные культуры, цивилизации, исходя из их типологических особенностей. В период слома письменной цивилизации и перехода к цивилизации электронной особенно ясно проступили черты двух различных культур, границы между которыми до сих пор пролегают в общественной жизни. Подобно тому как индивидуальное сознание обладает своими механизмами памяти, коллективное сознание, обнаруживая потребность фиксировать общее для всего коллектива, создает механизмы коллективной памяти. Письменность относится к одному из таких механизмов. Но это не единственная форма коллективной памяти. Формы памяти производны от того материала, который считается подлежащим запоминанию, а это, в свою очередь, зависит от ориентации и структуры данной цивилизации... Культура такого типа постоянно умножает число текстов: право обрастает прецедентами, юридические акты фиксируют отдельные случаи – продажи, наследства, решения споров, причем каждый раз судья имеет дело именно с отдельным случаем. Этому же закону подчиняется и художественная литература. Возникает частная переписка и мемориально-дневниковая литература, также фиксирующая «случаи» и «происшествия». Для письменного сознания характерно внимание к причинно-следственным связям и результативности действий: фиксируется не то, в какое время надо начинать сев, а то, какой был урожай в данном году. С этим же связано и обостренное внимание к времени и, как след-

ствии, возникновение представления об истории. История есть один из побочных результатов возникновения письменности.

Культура, ориентированная не на умножение числа текстов, а на повторное воспроизведение текстов, раз навсегда данных, предполагает иное устройство коллективной памяти. Письменность здесь не является необходимой. Ее роль выполняют мнемонические символы – природные (растения, животные, скалы, звезды) и созданные человеком (идолы, курганы, архитектурные сооружения), организуемые ритуалом – социальным действием – в семиотическое пространство. Обряд выполняет здесь регулирующую и управляющую функцию мнемонического (сакрального) символа. Связанные с ритуалом действия сохраняют для коллектива память о тех поступках, представлениях и эмоциях, которые соответствуют нужной ситуации.

При этом необходимо иметь в виду, что если письменная культура ориентирована на прошлое, то устная культура – на будущее. Поэтому огромную роль в ней играют предсказания, гадания и пророчества...

Переход к культуре электронной, экранной потребовался в эпоху глобализма и принес с собой иные формы мнемонической деятельности и устройства сознания» [4, с. 10].

*Завдання 11. Що означають слова Е. Касінера «Замість того, щоб визначати людину як *animal rationale*, ми визначаємо її як *animal symbolicum*»?*

«Оживление интереса к символу в настоящее время не случайно – оно отражает усиление антропоцентрических и междисциплинарных тенденций в науке о языке. Мы все более отчетливо осознаем, что любые символические системы, так же как и отдельные символы, – это знаковые осуществления внутреннего мира человека,

подчеркнуто окрашенные познавательной составляющей. Хорошо понимая это, Эрнст Кассирер писал: «Вместо того, чтобы определять человека как *animal rationale*, мы определяем его как *animal symbolicum*» [Кассирер 1990: 97]. И поскольку символические формы во всем их богатстве и разнообразии имеют самое непосредственное отношение к культуре, их изучение позволяет нам лучше понять и самих себя в ценностях, оценках, интеллектуальных ориентирах и приоритетах, и культурную среду, в которой мы живем.

Существуют два способа такой знаковой объективации содержаний: аналоговый и собственно символический. При аналоговом способе знаковую функцию выполняет образ как мысленное подобие тех содержаний, к которым человек внутренне обращается. Можно говорить достаточно условно, что в случаях такого рода человек использует для мышления иконические знаки. Таким путем он может мыслить, в частности, в образах зрительных, слуховых, осязательных, обонятельных, эмоциональных, кинетических и кинестезических, психосоматических и т. д. И этот уровень мышления является, по сути, доязыковым.

При символическом способе репрезентации содержаний между планом выражения знака и планом его содержания нет четкого подобия, тот и другой связаны условной связью. План выражения в случаях такого рода уже составляет особый семиотический код, который вместе с отвечающими ему содержаниями может определяться в общем плане как «язык».

С этих позиций рассмотрим далее когнитивную природу символических форм культуры. В функциональном смысле они ничем не отличаются от естественного языка как основного семиотического средства хранения и представления знаний. Их появление также связано с потреб-

ностью человека в объективации имеющихся у него знаний о мире. Однако элементами кода в этом случае выступили не кинетические формы или звуковые комплексы, а естественные или специально сконструированные предметы (а также представляющие их изображения). Иными словами, знания закрепляются в этом случае в сознании человека не звуковыми или кинетическими кодами, а теми или иными предметными сферами.

Заслуживает внимания при этом близость подобных символических форм культуры таким знаковым системам, как предметные послания, – исторически первым способам вещного закрепления мысли в пространстве и времени. Но предметные послания создавались человеком в первую очередь «для другого», а символические формы – «для себя», для внутреннего освоения мира и понимания себя в нем. Тем не менее, определенное сходство в функции этих двух культурных явлений имеется.

У символических форм культуры обнаруживаются несколько важных черт. Прежде всего, представленные в своей непосредственной данности или описанные вербально, они исходно выполняли важную общественную функцию – обеспечивали культурную память коллектива, т. е. составляли функциональное тождество естественного языка. При этом внешне символические предметы являются важнейшим средством конструирования культурной среды в ее материальном аспекте. С когнитивной же точки зрения сотворение материальных форм культуры (символическая деятельность, по Э. Кассиреру), – это процесс опредмеченного познания мира, особое средство закрепления знаний о мире, выводящее эти знания на уровень объективной реальности.

Вторая особенность символического кода культуры – универсальность, также сближающая его с естественным языком.

Символическими в эту и более позднюю эпоху неолита были также различные орнаментальные изображения, связанные с магическими верованиями, – такие как прямые линии, ломаные, спирали, меандры, кресты. В еще более позднее время – это также окружности, квадраты, треугольники, звезды. Таким путем моделировались представления о важнейших принципах бытия, астральные представления, знания о календарных циклах природы.

Спираль, часто изображаемая на каменных блоках мегалитических могильных сооружений, непосредственно представляла мысль о движении извне к центру или в обратном направлении и таким путем символизировала идею перехода человека в загробный мир (через мистический Центр, к которому ведет движение спирали) и последующего возвращения его в мир живых.

Очевидными символами являются и некоторые мифические объекты, персонажи и боги древнегреческого пантеона. Например, Эрос символизирует собой любовно-оплодотворяющий принцип в природе, в образе Хаоса воплощается бесконечное и пустое мировое пространство, в котором берет начало все сущее, в образе Урана выступает небо и активное мужское начало природы, а в образе Геи – земля и пассивное женское начало.

Итак, с когнитивных позиций традиционная культура предстает перед нами как знаковое осуществление всей познавательной деятельности человека. И символы культуры – это знаки тех важнейших глобальных содержаний, которые некогда были открыты человечеством, но которые забылись, утратили свою актуальность.

В самом деле, в настоящее время в культуре отмечаются тенденции, которые серьезно меняют этот ее исходный характер. Культурные предметные коды утрачивают свою мотивацию – свой первоначальный смысл – и становятся

лишь памятниками величия былых цивилизаций. Говоря более определенно, современная культура – речь здесь идет, разумеется, только о культуре европейской – сознательно или нет, но отказалась от мысли о важнейших глобальных категориях бытия в их прямой тотальности и обратилась по преимуществу к содержаниям, данным в естественном звуковом языке.

Суть подобной «деэтимологизации» культуры такова: высокая содержательность ее объектов со временем теряется, их религиозная или философская семантика замещается обыденной, глобальные смыслы, представляемые материальными символами, утрачиваются, и они начинают восприниматься лишь в эстетическом плане. В этом, собственно, и состоит общее культурное движение от сакральности к профанности, от большей содержательной насыщенности к меньшей.

Язык держит своего носителя в плену содержательной заданности, храня от него тайну «как бы иного бытия». Но именно язык способен сделать человека свободным, потому что он же и открывает человеку эту тайну» [2, с. 95–106].

Завдання 12. Поясніть, як даний символ трактується в різних культурах.

«Информация GOOGLE: «Баран – символ добра, богатства и расцвета. Он воплощает в себе такие качества, как настойчивость, упорство в достижении цели. Еще это символ чистоты и непорочности. Дарует обладателю настойчивость и целеустремленность». Почему? Ведь в русском современном бытовом понимании слово *баран* – синоним *тупости* или *тупого упрямства* (с детства помним: «В этой речке утром рано утонули два барана»; «Молодой человек с бараньей прической и нескромным взглядом» (Ильф и Петров); народная мудрость подтверждает: «Смотреть, как баран на

новые ворота» (тупо); «Это баран, овен (*прост, добр*); Барашка убить – не душу сгубить; На Васильев вечер барашка в лоб»; «голова баранья». В англ. *sheepish* – embarrassed.

Обратимся к коллективному опыту человечества.

Значение символа (в вариантах: *агнец, золотое руно, голова барана, рога барана, бараний взгляд*) существенно различается у разных народов в силу исторических и других причин.

Баран / The Ram – один из древнейших символов, входит в число знаков зодиака, первый из них, *Овен* (Ages), был символом Животворного Тепла. По-египетски баран назывался *ба*, и это же слово имело значение *душа*. Английское название *ram* явно имело вид *игат* – «Солнечное Пламя». В исландском языке *gamg* означает «сильный», и представление о силе, прямоте и власти сохранилось в англ. словах *ramrod* – «шомпол», *to ram* – «таранить». На санскрите *Рама* – это «Солнце», *Рам* – корень египетского царского имени Рамзес, что означает «Сын Солнца». Великий праздник всех мусульман Рамазан означает *san rama*, т. е. «Святое Солнце». *Баран* – древнейшее прирученное человеком животное, одомашненное еще в период неолита в Верхнем Египте. У древних семитов изображения баранов как ценных домашних животных прослеживаются с VIII в. до н.э. Голова барана как мерило *ценности* отчеканена на античных монетах Малой Азии. «Именно для народов Ближнего Востока, а затем для всего семитского, а позднее всего мусульманского мира, баран – *признак вожака* овечьего стада, *предводителя, символ и эмблема почета*, и потому образ барана внушал *уважение* на всем Древнем Востоке». Уже в Ветхом Завете баран превращается в символ: под баранами иносказательно подразумеваются *вожди* (правители, князья), а под овцами – целые народы.

Изображение белого барана на голубом поле щита входит в государственный герб Дании.

Для того чтобы ответить на поставленный выше вопрос «Почему?», обратимся к моделированию структуры концепта *баран* vs *l'uni* в русской и английской картинах мира...

Концептуальный анализ позволяет ответить на вопрос, почему баран в русской культуре – символ тупости и тупого упрямства, а в других культурах – «символ добра, богатства и рассвета, воплощает в себе такие качества, как настойчивость, упорство в достижении цели, символ чистоты и непорочности, дарует обладателю настойчивость и целеустремленность». Добро – так как жертвенное животное даруется. Богатство – со времен язычества принято почитание *золотого руна*. Рассвет – так как the ram – Овен – первый знак зодиака, начинается с 21 марта (день весеннего равноденствия, утро года). Настойчивость, упорство в достижении цели – в Татарии, Калмыкии, Бурятии, на Алтае, в Туве – проявляется в изображении бараньих рогов (так называемый «малый рог»), в национальном орнаменте – почетный символ *настойчивости, упорства* в достижении цели. Эти характерные свойства животного нашли отражение в языке, в формах первичной и вторичной номинации, в так называемой концептуальной деривации. Чистота, непорочность, как уже отмечалось, в странах с сильным влиянием католической церкви – Португалии, Ирландии, Испании, Италии, Австрии, Польше – и особенно во всех странах Латинской Америки – изображается в виде молодого барашка – агнца, и поныне это изображение почитается как символ *невинности, непорочности, кротости, доброты*, как одно из *олицетворений Христа* («Агнец Божий» – Библия).

Следует быть осторожным при трансляции этой трактовки концепта «баран» в другие культуры в процессе

межкультурной коммуникации, где его трактовка может быть полярно противоположна» [6, с. 7–25].

Завдання 13. Поясніть, чому майбутнє лінгвістики автор вбачає в поєднанні методик і практик когнітивного та семіотичного моделювання.

«Основные принципы SMS-коммуникации можно сформулировать следующим образом:

1. SMS-общение изначально нацелено на речевое взаимодействие в пространстве «СВОЙ – СВОЙ» (реже «СВОЙ – ЧУЖОЙ»), где можно себе позволить практически все, где ничего не навязывается нормами речевого поведения, где поощряется лаконичность и прямота в актуализации своих интенций.

2. В содержательном аспекте косвенность минимизируется до прямореференциального смысла или же проявляет себя исключительно в виде речевых клише просьбы, извинения и т. п.; эмоциональная составляющая отделяется от рациональной (эмоции копируются специальными знаками: ☺ :) – эмоция счастья, ☹ :(– эмоция грусти и т. д.), что уподобляет SMS-коммуникацию упрощенному общению при помощи простых сигналов и элементарных знаков. Существенные изменения затрагивают и формальный аспект сообщения. Так, редуцируется не только содержательная сторона высказывания, но и сам способ выражения, так как цель такой коммуникации – максимум информации при минимальном нажатии на кнопки телефона. Возникает SMS-код, где не существует понятия правописания, а предпочтение отдается фонетической орфографии (например, Сонце вместо солнце, -ца вместо -ться: мыца, сушица и т. д.). Главенствующую роль в SMS-коммуникации играют аббревиатуры и так называемые «мелкие» слова. Приведем в качестве примера несколько

SMS сообщений и SMS-клише, характерных для интеракции в англоязычном этносоциуме:

- RU OK? – Are you OKI
- Y NY? – Yes and you!
- OK CU2DAY? – OK. See vou today?

Несмотря на то, что SMS-коммуникация стремится к максимальной объективности, «субъективный» момент все же присутствует, иначе общение будет осуществляться не по линии «человек – человек», а в направлении «человек – телефон». Следовательно, наибольшую «субъективную» нагрузку несут самые «малые» элементы языка – разного рода частицы, междометия и прочие «дискурсивные слова», а также знаки препинания. По словам Н.К. Рябцевой, это «предельно свернутые грамматические выразители присутствия субъекта, его текущих ментальных/внутренних состояний и его отношения к предмету речи, ее адресату, ситуации и пр.» [Рябцева 2004: 455]. Все это как бы и «авторская интонация на дисплее телефона», и выделение, указание, «дейксис», и связывание мыслей в единое целое и т. п. И что самое главное – взаимодействие с адресатом, диалог с ним, проникновение диалогической речи в монологическую, актуализация изложения и одновременно проявление авторского стиля.

3. Как и любое общение, SMS-коммуникация имеет свои этикетные правила и нормы, хотя они менее регламентированы. К примеру, совершенно приемлемым считается «растягивание» диалога во времени в ситуации «фразовой асимметрии» (термин в [Гак 2004]), когда наступает либо красноречивое молчание (как средство экстериоризации переживаний субъекта), либо молчание, вызванное крайней занятостью адресата сообщения, что в SMS-коммуникации является более вероятным. К тому же, в общении посредством SMS вопросы «из вежливости» не задают, ведь

слишком много усилий и времени затрачивается на составление одного такого витиеватого сообщения...

Таким образом, SMS-общение – это «общение наоборот», где человек еще не может отключиться от избыточной косвенности привычного ему коммуникативного взаимодействия и продолжает искать скрытое смысловое содержание даже в высказываниях с прямой оценочной семантикой, а значит, продолжает неосознанно трактовать, толковать и интерпретировать, возвращаясь к «прототипической модели косвенной оценки», превращая ОБЪЕКТИВНОЕ в СУБЪЕКТИВНОЕ. И этот процесс бесконечен...» [8, с. 21–22].

Завдання 14. Моделювання дискурс-портрета мовної особистості вважається багатоаспектним дослідженням семантичних, сигматичних прагматичних та синтаксичних мовних засобів, що надають знаковості і впізнаваності створюваним цією особистістю текстам.

Ознайомтеся з прикладом використання такого підходу. Повний текст можна знайти на електронному ресурсі часопису «Мовознавство». На основі висновків автора спробуйте пояснити, у чому полягає ефективність цього підходу.

«Автор використовує значну кількість диверсифікованих семантико-рольових конфігурацій, здебільшого решіток з випущенням. Вони є засобом формування стратегії розмовного описово-оцінного наративу. Диверсифікація семантико-рольової організації текстів забезпечується й розширенням набору характеристик ролі, мінізацією семантичних ролей, компресією, подвоєнням ролі. У цілому диверсифікація «семантико-рольових конфігурацій підпорядкована особливостям формування описово-оцінної

моделі оповіді. Диверсифікація семантико-рольових конфігурацій пояснюється в тому числі дією принципу економії, тісними зв'язками з контекстом, інформаційною насиченістю тексту.

Дані семантико-рольового аналізу містять інформацію також і про смислову структуру досліджуваних текстів. Згідно з дискурсивним підходом, смислова структура будь-якого тексту складається з різних комбінацій смислових шарів [Зернецький, 1992 : 111]:

1. Я — Я – внутрішні автокомунікації особистості.
2. Я — ТИ – стосунки особистості з іншою людиною.
3. Я — МИ – взаємовідносини особистості із суспільством (з народом, нацією, державою, класом, колективом тощо).
4. Я — УСІ МИ – взаємовідносини особистості з людством.
5. Я — УСЕ – взаємозв'язки особистості з природою.
6. Я — ДРУГЕ ВСЕ – взаємозв'язки особистості з рукотворним матеріальним середовищем.
7. Я — ТРЕТЄ ВСЕ – взаємозв'язки особистості з духовною культурою.
8. Я — ЗАГАЛЬНЕ ВСЕ – взаємозв'язки особистості із Всесвітом.

Дані проведеного дослідження публіцистичних текстів свідчать, що у відповідних комбінаціях можуть бути представлені різні типи семантико-рольових конфігурацій та їхніх послідовностей:

Я — Я реалізовані переважно семантико-рольовими конфігураціями з агенсами, транслативами, локативами, що позначають антропоцентричний час і простір.

Я — ТИ здебільшого виражені через семантико-рольові конфігурації з пацієнсами, стимулами, бенефактивами, транслативами, локативами (на позначення антропоцентричного часу та простору).

Я — МИ переважно є семантико-рольовими конфігураціями з агенсами та пацієнсами, транслативами, бенефактивами, інструментами. Такий тип смислової структури може бути вираженим і за допомогою диверсифікованих семантико-рольових конфігурацій.

Я — ВСІ МИ представлені конфігураціями з агенсами, контрагентами, бенефактивами, транслативами.

Я — ВСЕ виражені конфігураціями з транслативами, пацієнсами, агенсами, локативами, бенефактивами.

Я — ДРУГЕ ВСЕ представлені конфігураціями з агенсами, інструментами, транслативами, бенефактивами, експерієнцерами.

Я — ТРЕТЄ ВСЕ виражені транслативами, агенсами, бенефактивами, локативами, експерієнцерами.

Я — ЗАГАЛЬНЕ ВСЕ представлені, як правило, конфігураціями з транслативами, агенсами, пацієнсами, експерієнцерами.

Таким чином, семантична координата дискурс-портрета мовної особистості дозволяє отримати дані стосовно знань мовця про світ, спосіб передавання ним інформації, тип нарративу, який він обирає. Семантико-рольові конфігурації визначають «семантичний задум» мовця (модель праобразу висловлень), а послідовності їх уживання та частотність – глибинні структури текстових моделей.

Семантико-рольовий аналіз є одним з аспектів опису семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості. Такий процес складається з кількох кроків:

1. Визначення семантико-рольових конфігурацій досліджуваних текстів.

2. Визначення частотності вживання відповідних семантико-рольових конфігурацій, кількості компонентів (два, три чи більше).

3. Окреслення співвідношення досліджуваних семантико-рольових конфігурацій з прототиповими, фіксація типів відхилень від прототипу.

4. Дослідження динаміки семантико-рольової організації тексту:

а) послідовність семантико-рольових конфігурацій;

б) диверсифікація семантико-рольових конфігурацій (розширення набору характеристик ролі, мінізація, компресія, подвоєння ролі, метафоризація, випущення).

5. Визначення комбінацій смислових шарів у смисловій структурі тексту» [3, с. 70–71].

Завдання 15. Мовне прогнозування можна вважати актуальним завданням лінгвістики. Ознайомтеся з повним текстом статті П. О. Селігей (електронний ресурс часопису «Мовознавство». Як зовнішня історія української мови може допомогти у спробі спрогнозувати її майбутнє?

«Уявлення про безперспективність української мови, прогнози про її остаточний занепад побутували фактично до кінця ХХ ст. Життя показало їхню хибність. Українська мова пройшла випробовування, вистояла лихоліття, перемогла гніт, а зі здобуттям Україною незалежності вийшла на новий етап свого розвитку. Хоч сьогодні ми все ще не можемо віднести її до мов повного етнічного та функціонального поширення (як, наприклад, чеську, польську, німецьку, французьку), здобутки її в добу незалежності безперечні. Авторитет її неухильно зростає. Сьогочасні тенденції дають підстави дивитися в її майбутнє з обґрунтованим оптимізмом.

Вище вже йшлося про парадокс: страхи російських шовіністів, що плекання української мови врешті-решт приведе до усамостійнення України, справдилися, тоді

як зневіра самих українців у своїй мові виявилася безпідставною. Але чи була ця зневіра марною? Не завжди. Часто це була не та зневіра, яка розхолоджувала, а та, яка мобілізувала. В. К. Чапленко влучно підмітив: туга за приреченою на смерть мовою «стала психологічною передумовою до <...> рятування від загибелі, до реставрації того, що мало зникнути. Тим-то це романтичне констатування занепаду української мови насправді йшло в цих діячів у парі з досить енергійними заходами щодо творення української літературної мови» [Чапленко : 64].

Дійсно, побоювання за долю української мови, песимістичні прогнози щодо її майбуття заохочували письменників, перекладачів, мовознавців, учителів не опускати руки, а показувати перспективи «безперспективної» мови, виявляти та шліфувати її виражальні засоби, завзято доводити, що її не слід відправляти в небуття. Напевно, у часи русифікації така діяльність справляла враження наївного, безнадійного, безглузлого донкіхотства. Сьогодні ж ми бачимо, що наївними були саме ці враження, а «безнадійна» й «безглузда» робота з плекання мови насправді виявилася глибоко раціональною, прагматичною та в підсумку результативною. По суті, ця діяльність утвердила функціональну повноцінність української мови, що дало підстави надати їй у 1989 р. державного статусу.

У цій статті ми проаналізували нездійснені прогнози щодо української та інших мов. Більшість із них здавалися попервах вірогідними, обґрунтованими, цілком переконливими, бо давали їх освічені люди, проникливі інтелектуали, професійні філологи. Утім, мінливий і примхливий процес суспільного розвитку рішуче перекреслював усі передбачення. Ті мови, які безповоротно котилися до загибелі, згодом воскресали, наче фенікс із попелу. Ті ж мови, яким, здавалося б, нічого не загрожувало, швидко й нагло виходили з ужитку.

Історичні факти дають підстави сформулювати еколінгвістичну рекомендацію: навіть якщо обставини складаються вкрай несприятливо, якщо мова конає під пресом лінгвоциду, якщо все віщує її близький кінець, нізащо не треба впадати в розпач. Небезпека для існування мови ще не означає її неминучої загибелі протягом наступних десятиліть. Навіть найнесприятливіший сценарій можна відвернути, якщо мовці цього захочуть. Адже мови занепадають і відроджуються не самі по собі, а внаслідок поведінки своїх носіїв. Якщо носії готові докладати зусиль задля збереження мови – говорити нею, навчати нею дітей, створювати нею культурні цінності – прогноз лишатиметься відносно сприятливим. Доки хоч хтось працює для відродження мови, її не можна вважати остаточно приреченою.

Отже, ніколи не слід складати зброї. Практично доцільною й психологічно виграшною є позиція «не здаватися за жодних умов», настанова на відчайдушну, безкомпромісну боротьбу за мовні права. Віра в краще майбутнє, упевненість у тому, що труднощі тимчасові, допомагають долати відчуття безвиході, додають сил успішно проминати «темні часи» й «темні смуги». Саме таку позицію обстоював, наприклад, П. Куліш. Наприкінці XIX ст., звертаючись до зневірених сучасників, він писав: «Байдуже і я, що не печатається: аби писалось. Настане час, як не буде нас, що повиншпорюють і посписують усяку всячину нашу та й дивуватимуться: що як сі люде в такій темряві працювали і при такому темрявому світлі писали?» [Вибрані листи...: 261]. І далі: «Дбаймо про свою словесну автономію, творімо свою автономічну будучину, знаймо добре, що ми в себе дома, серед своєї рідної сем'ї, у своїй рідній хаті, що нам ніхто її не дасть, ніхто не відійме, ніхто ж і не обігріє та й не освітить її так, як ми самі» [Вибрані листи...: 268].

З нездійснених прогнозів, проаналізованих у цій статті, можна винести ще один урок. Якщо перший стосуєть-

ся еколінгвістики, то цей другий – лінгвістики загалом. Ми не вміємо прогнозувати. Мову пізнаємо виключно в її теперішньому та минулому станах, майбутнє ж мови взагалі не розглядаємо як предмет пізнання. Проблема прийдешнього нас нітрохи не цікавить. Ми вважаємо, що проблема ця ненаукова, а передбачення взагалі не є завданням науки.

Проте погляд цей глибоко помилковий. Мета науки не зводиться лише до пошуків істини. Крім пізнавальної, освітньої, світоглядної та практичної функцій вона має ще одну, не менш важливу функцію – прогностичну. Наука покликана не просто досліджувати, а й давати на цій основі обґрунтовані прогнози, з'ясовуючи, як досліджуване явище розвиватиметься в майбутньому. Раціональне пізнання майбутнього цілком можливе, хоч воно й матиме свою специфіку: результатом буде знання не фактичне, а гіпотетичне, не остаточно доведене, а більш чи менш імовірне.

Не випадково фахівці з інших наук уже давно зацікавилися майбутнім об'єктів свого дослідження. З минулого століття прогностичний аспект розробляється, наприклад, у біології, екології, геології, енергетиці, інформатиці, криміналістиці, наукознавстві тощо. Прогнозування переконливо довело свою корисність у конкретних царинах практичної діяльності. До найрозвиненіших на сьогодні галузей прогнозування належать технологічне, економічне, демографічне, військове, політичне, біологічне, медичне, природниче, екологічне, юридичне, космічне, містобудівне. Прикметно, що інтерес певної науки до майбутнього приходить не відразу. Спочатку вона зосереджена на описах, потім на історії, тоді на узагальненнях і лише на зрілих стадіях усвідомлює потребу в прогнозуванні.

Що ж до мовного прогнозування, то воно не лише не належить до розвинених, а перебуває фактично в зародковому стані. Чому так сталося? Чи має воно реальні перспективи?

Яка його практична корисність? Чи можна вести його на строго наукових засадах? Відповіді на ці запитання – справа наступних розвідок» [10, с. 17–19].

Завдання 16. Лінгвістичний навчальний музей, експозицію якого побудовано на засадах метатеорії мовознавства (єдиної операційної системи знань про мову й лінгвістику), створено у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка К. М. Тищенко. Які виміри мовного знака представлені в музеї?

«Після долучення цього четвертого незалежного виміру лінгвістичних знань (Ма: QLPGV) стає досяжним чотиривимірний їх розподіл, а впорядковане ціле набуває вигляду *епістемо-гносео-аспекто-семіологічної метатеорії-εγας* (Μεγας).

Відтепер у межах ЗАГАЛЬНОЇ МЕТАТЕОРІЇ МОВОЗНАВСТВА вже можна розрізнити низку її складників, відмінних за потужністю. Передусім це базові одновимірні (а тому й не сприймані як «метатеоретичні») способи упорядкування знань: конкретнонаукові – Мс, Ма (семіологічний, аспектологічний) і загальнонаукові – Мε, Μγ (епістемологічний, гносеологічний). При переході до неодновимірних (власне метатеоретичних) способів упорядкування стає помітно, що дво- і тривимірних різновидів метатеорії може бути по три: Μεs, Μγs, Μas; Μεγs, Μεas, Μγas. В історичних рамках дисциплінарності модель метатеорії набуває сатурації на етапі чотиривимірної метатеорії Μεγas; (епістемо-гносео-аспекто-семіологічної).

Ця найповніша на сьогодні метатеорія Μεγas постає як метатеоретичний простір для упорядкування сюжетів/фрагментів знань про мову **за чотирма незалежними параметрами**: (Мс) семіологічного статусу / масштабу об'єктів (що це: етномови?, діалекти?, ідіолекти?, тексти?, слова?);

(Mε) епістемологічного статусу знань (що це: події/ факти?, галузі?, концепції?, одиниці?, закономірності?); (Mγ) гносеологічного / дослідного статусу знань (це стосується: проблем?, методів?, аргументів?, гіпотез/ теорій?, апробації?); (Mα) аспектологічного статусу знань (пов'язаність їх появи з певним панівним історичним аспектом науки): вони докритичні?, мовні/ «емічні»? мовленнєві?, глосогенетичні?, еволюційні? (див. табл.).

Маючи тепер на вході певний фрагмент науки про мову, експерт здатний «калібрувати»/маркувати його, вказавши при цьому його справжню сутність за чотирма незалежними параметрами (ε, γ, α, ζ), кожний з яких дає вибір з п'яти класифікаційних маркерів (FBNHR, OEUYA, QLPGV, SDITW). Навчальні сюжети виявляють по 4–5 ознак, дослідні – більше.

То справді, «чи є зайвим метатеоретичний простір»? У пошуках актуальної сфери застосування викладеного зупинімося, наприклад, на чинній УДК. На свій час як УДК, так і «вітчизняна» ББК (1960–2017) були видатними досягненнями – при тому, що апріорність обох у виборі базових понять – безсумнівна. Очікувана думка експертів про УДК на базі іманентних категорій за 30 років так і не озвучена. Однак ця неминуча перспектива потребує попередньої фахової оцінки в окремо взятому секторі знань. Придатна для цього й наша галузь. Ось зразки маркування у Mεγζα; хрестоматійних фрагментів лінгвістичних знань: латинський текст/ речення T_S; китайське слово W_S; викуті слова NW_{IS}; морфеми NL – лексичні NL_w граматичні NL_T, конкретної мови NL_S, NL_{WS}, NL_{TS} аломорфи NL_p словоформи NP; словник лінгвістичних термінів N_{AY}L_{DS}; концепція/ доктрина/теорія етномовної відносності H_AL_pS (для декого вона є гіпотезою: H_YL_pS; для довідника – і тим, і іншим H_{AY}L_pS); атлас/словник діалекту F_{EDS}/NW_{DS}; IV правило Зипфа

$R_A V L_{PW}$; правило Асколі $R_E V_D S$; довідник з граматики білоруської мови $N_A L_P T_S$; підручник з діалектології $B_A L_P D_S$; з погляду філологів стаття з біології є T_{DBS} . Щоб скинути ці спроби до кошика з «таблицями Лулія», освіти не треба. Сподіваймося на «освічене вухо», яке почує в них пріоритетні метаномени, складені виключно з *позначень іманентних категорій*.

Отриманий результат відповідає методичним вимогам системного аналізу й математичного моделювання – повноти, простоти, однорідності й формалізації. Перевірено й сумісність звучання символів параметрів. Цей простір, у разі багатший від версії 1989 р., далі заповнюють (аналогічно до вихідної матриці – 1989 і детальних матриць книжки 2000 р.) блоки лінгвістичних знань, проте цей етап викладу виводить нас за межі обсягу й теми статті.

Отже, проблема метатеорії мовознавства постала саме як дидактична, з потреб оптимізувати зміст викладу і структуру підручника. У дослідженнях ця проблема мало актуальна: крім вузького кола теоретиків, соціум її не зауважив. Помітнішим став її суспільний прояв: за музеєм як унаочненням метатеорії мовознавства визнано лідерство. Один з аспектів її може бути корисним, зокрема, для неапріорної УДК, адже, на відміну від її «квазіаксіоматики», простір метатеорії мовознавства утворено осями з іманентними ознаками описуваних знань» [12, с. 17–18].

ТЕСТ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ № 4

Завдання. Визначте, які твердження вірні (В), а які – ні (Н):

1. Термін «прикладна семіотика» з'явився в 1905 році.
2. Терміном «прикладна семіотика» називають науково-практичний напрямок, який пов'язаний з вивченням проблем представлення знань в інтелектуальних комп'ютерних системах з позицій семіотики.
3. Методи прикладної семіотики базуються на аналогії між когнітивними системами людини та системами представлення знань у системах штучного інтелекту.
4. Формалізація – це процес відображення результатів мислення, опису фактів і подій в абсолютно точних поняттях і твердженнях.
5. Ступінь формалізації залежить від мети формалізації, від задач для вирішення яких потрібний даний опис (даний вид формалізації).
6. Модель об'єкта – це досить універсальний, ускладнений варіант реального об'єкта, який створений людиною за допомогою знаків.
7. Модель – це опис реального об'єкта, який відображає якості цього об'єкта.
8. Різниця між моделлю та знаком полягає у тому, що знак необов'язково має матеріальну основу, а моделлю може бути тільки матеріальний, реально існуючий об'єкт чи явище.
9. Моделі можуть бути реальними й ідеальними.
10. Матеріальні моделі використовуються для отримання кількісних характеристик процесів і явищ, які вивчаються.
11. Інформаційні моделі використовують у навчанні для представлення якісних характеристик реальних об'єктів.
12. Основними характеристиками моделі є адекватність людини об'єкту моделювання (відповідність моделі об'єк-

ту моделювання), ізоморфізм моделі (однакова інформація про об'єкт, який моделюється), гомоморфізм моделі (подібність).

13. Прикладом перевірки адекватності моделі є співставлення результатів моделювання з результатами фактичних параметрів об'єкту у різних умовах.

14. Прикладом гомоморфізму моделі є математична формула.

15. Прикладом ізоморфізму моделі є співвідношення між сценарієм і кінофільмом, який створений за цим сценарієм.

16. Значення символічних семіотичних збільшується тому, що символи дозволяють зрозуміти те, що людина не може сприйняти органами чуття, а сучасний світ характеризується збільшенням несенсорної інформації.

17. Етнічна мова – це, в основному, система символічних знаків, яка дозволяє продукувати знання.

18. Етнічна мова займає положення між біосеміотиками та семіотиками культури.

19. Мова – найбільш надійне джерело передачі інформації у порівнянні з художніми семіотиками і штучними семіотиками (символіка математики, логіки, технологій).

20. Серед тенденцій у розвитку знакових систем виділяють роль візуальної, абстрактно-символічної інформації.

Рекомендована література

1. Агеев В. Н. Семіотика. М. : Весь мир, 2002. С. 179–237.

2. Берестенев Г. И. Познание – символ – культура // Когнитивные исследования языка. 2009. № 5. С. 95–106.

3. Куранова С. І. Семантична координата моделювання дискурсу-портрета мовної особистості // Мовознавство. 2020. № 2. С. 59–74.

4. Лотман Ю. М. О семиосфере // Труды по знаковым системам. Тарту. 1984. С. 10–22.
 5. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций : учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений. М. : Изд. центр «Академия», 2004. 432 с.
 6. Молчанова Г. Г. Методы исследования в межкультурной коммуникации: символ как когнитивная память культуры // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2006. № 1.
 7. Никитина Е. С. Семиотика. Курс лекций : учебное пособие для вузов. М.: Академический Проект; Трикста, 2006. 528 с. («Gaudeamus»).
 8. Поспелов Д. А., Осипов, Г. С. Прикладная семиотика // Новости искусственного интеллекта. 1999. № 1.
 9. Самигуллина А. С. Когнитивная лингвистика и семиотика // ВЯ. 2007. № 3. С. 15–22.
 10. Селігей П. О. Нездійснені мовні прогнози: уроки дає історія // Мовознавство. 2020. № 4. С. 3–22.
 11. Степанов Ю. С. Семиотика: антология. 2-е изд., испр. и доп. М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. 702 с.
 12. Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства у своєму часі й соціумі // Мовознавство. 2021. № 3. С. 3–24.
 13. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Петрополис, 1998.
-
-

A ROSE FOR EMILY
by William Faulkner

I

When Miss Emily Grierson died, our whole town went to her funeral: the men through a sort of respectful affection for a fallen monument, the women mostly out of curiosity to see the inside of her house, which no one save an old man-servant--a combined gardener and cook--had seen in at least ten years.

It was a big, squarish frame house that had once been white, decorated with cupolas and spires and scrolled balconies in the heavily lightsome style of the seventies, set on what had once been our most select street. But garages and cotton gins had encroached and obliterated even the august names of that neighborhood; only Miss Emily's house was left, lifting its stubborn and coquettish decay above the cotton wagons and the gasoline pumps--an eyesore among eyesores. And now Miss Emily had gone to join the representatives of those august names where they lay in the cedar-bemused cemetery among the ranked and anonymous graves of Union and Confederate soldiers who fell at the battle of Jefferson.

Alive, Miss Emily had been a tradition, a duty, and a care; a sort of hereditary obligation upon the town, dating from that day in 1894 when Colonel Sartoris, the mayor--he who fathered the edict that no Negro woman should appear on the streets without an apron--remitted her taxes, the dispensation dating from the death of her father on into perpetuity. Not that Miss Emily would have accepted charity. Colonel Sartoris invented an involved tale to the effect that Miss Emily's father had loaned money to the town, which the town, as a matter of business, preferred this way of repaying. Only a man of Colonel Sartoris' generation and thought could have invented it, and only a woman could have believed it.

When the next generation, with its more modern ideas, became mayors and aldermen, this arrangement created some little dissatisfaction. On the first of the year they mailed her a tax notice. February came, and there was no reply. They wrote her a formal letter, asking her to call at the sheriff's office at her convenience. A week later the mayor wrote her himself, offering to call or to send his car for her, and received in reply a note on paper of an archaic shape, in a thin, flowing calligraphy in faded ink, to the effect that she no longer went out at all. The tax notice was also enclosed, without comment.

They called a special meeting of the Board of Aldermen. A deputation waited upon her, knocked at the door through which no visitor had passed since she ceased giving china-painting lessons eight or ten years earlier. They were admitted by the old Negro into a dim hall from which a stairway mounted into still more shadow. It smelled of dust and disuse--a close, dank smell. The Negro led them into the parlor. It was furnished in heavy, leather-covered furniture. When the Negro opened the blinds of one window, they could see that the leather was cracked; and when they sat down, a faint dust rose sluggishly about their thighs, spinning with slow motes in the single sun-ray. On a tarnished gilt easel before the fireplace stood a crayon portrait of Miss Emily's father.

They rose when she entered--a small, fat woman in black, with a thin gold chain descending to her waist and vanishing into her belt, leaning on an ebony cane with a tarnished gold head. Her skeleton was small and spare; perhaps that was why what would have been merely plumpness in another was obesity in her. She looked bloated, like a body long submerged in motionless water, and of that pallid hue. Her eyes, lost in the fatty ridges of her face, looked like two small pieces of coal pressed into a lump of dough as they moved from one face to another while the visitors stated their errand.

She did not ask them to sit. She just stood in the door and listened quietly until the spokesman came to a stumbling halt. Then they could hear the invisible watch ticking at the end of the gold chain.

Her voice was dry and cold. "I have no taxes in Jefferson. Colonel Sartoris explained it to me. Perhaps one of you can gain access to the city records and satisfy yourselves."

"But we have. We are the city authorities, Miss Emily. Didn't you get a notice from the sheriff, signed by him?"

"I received a paper, yes," Miss Emily said. "Perhaps he considers himself the sheriff . . . I have no taxes in Jefferson."

"But there is nothing on the books to show that, you see We must go by the--"

"See Colonel Sartoris. I have no taxes in Jefferson."

"But, Miss Emily--"

"See Colonel Sartoris." (Colonel Sartoris had been dead almost ten years.) "I have no taxes in Jefferson. Tobe!" The Negro appeared. "Show these gentlemen out."

II

So she vanquished them, horse and foot, just as she had vanquished their fathers thirty years before about the smell.

That was two years after her father's death and a short time after her sweetheart--the one we believed would marry her --had deserted her. After her father's death she went out very little; after her sweetheart went away, people hardly saw her at all. A few of the ladies had the temerity to call, but were not received, and the only sign of life about the place was the Negro man--a young man then--going in and out with a market basket.

"Just as if a man--any man--could keep a kitchen properly, "the ladies said; so they were not surprised when the smell developed. It was another link between the gross, teeming world and the high and mighty Griersons.

A neighbor, a woman, complained to the mayor, Judge Stevens, eighty years old.

“But what will you have me do about it, madam?” he said.

“Why, send her word to stop it,” the woman said. “Isn’t there a law? “

“I’m sure that won’t be necessary,” Judge Stevens said. “It’s probably just a snake or a rat that nigger of hers killed in the yard. I’ll speak to him about it.”

The next day he received two more complaints, one from a man who came in diffident deprecation. “We really must do something about it, Judge. I’d be the last one in the world to bother Miss Emily, but we’ve got to do something.” That night the Board of Aldermen met--three graybeards and one younger man, a member of the rising generation.

“It’s simple enough,” he said. “Send her word to have her place cleaned up. Give her a certain time to do it in, and if she don’t. . .”

“Dammit, sir,” Judge Stevens said, “will you accuse a lady to her face of smelling bad?”

So the next night, after midnight, four men crossed Miss Emily’s lawn and slunk about the house like burglars, sniffing along the base of the brickwork and at the cellar openings while one of them performed a regular sowing motion with his hand out of a sack slung from his shoulder. They broke open the cellar door and sprinkled lime there, and in all the outbuildings. As they recrossed the lawn, a window that had been dark was lighted and Miss Emily sat in it, the light behind her, and her upright torso motionless as that of an idol. They crept quietly across the lawn and into the shadow of the locusts that lined the street. After a week or two the smell went away.

That was when people had begun to feel really sorry for her. People in our town, remembering how old lady Wyatt, her great-aunt, had gone completely crazy at last, believed that

the Griersons held themselves a little too high for what they really were. None of the young men were quite good enough for Miss Emily and such. We had long thought of them as a tableau, Miss Emily a slender figure in white in the background, her father a spraddled silhouette in the foreground, his back to her and clutching a horsewhip, the two of them framed by the back-flung front door. So when she got to be thirty and was still single, we were not pleased exactly, but vindicated; even with insanity in the family she wouldn't have turned down all of her chances if they had really materialized.

When her father died, it got about that the house was all that was left to her; and in a way, people were glad. At last they could pity Miss Emily. Being left alone, and a pauper, she had become humanized. Now she too would know the old thrill and the old despair of a penny more or less.

The day after his death all the ladies prepared to call at the house and offer condolence and aid, as is our custom Miss Emily met them at the door, dressed as usual and with no trace of grief on her face. She told them that her father was not dead. She did that for three days, with the ministers calling on her, and the doctors, trying to persuade her to let them dispose of the body. Just as they were about to resort to law and force, she broke down, and they buried her father quickly.

We did not say she was crazy then. We believed she had to do that. We remembered all the young men her father had driven away, and we knew that with nothing left, she would have to cling to that which had robbed her, as people will.

III

She was sick for a long time. When we saw her again, her hair was cut short, making her look like a girl, with a vague resemblance to those angels in colored church windows--sort of tragic and serene.

The town had just let the contracts for paving the sidewalks, and in the summer after her father's death they began the work.

The construction company came with niggers and mules and machinery, and a foreman named Homer Barron, a Yankee-- a big, dark, ready man, with a big voice and eyes lighter than his face. The little boys would follow in groups to hear him cuss the niggers, and the niggers singing in time to the rise and fall of picks. Pretty soon he knew everybody in town. Whenever you heard a lot of laughing anywhere about the square, Homer Barron would be in the center of the group. Presently we began to see him and Miss Emily on Sunday afternoons driving in the yellow-wheeled buggy and the matched team of bays from the livery stable.

At first we were glad that Miss Emily would have an interest, because the ladies all said, "Of course a Grierson would not think seriously of a Northerner, a day laborer." But there were still others, older people, who said that even grief could not cause a real lady to forget noblesse oblige – without calling it noblesse oblige. They just said, "Poor Emily. Her kinsfolk should come to her." She had some kin in Alabama; but years ago her father had fallen out with them over the estate of old lady Wyatt, the crazy woman, and there was no communication between the two families. They had not even been represented at the funeral.

And as soon as the old people said, "Poor Emily," the whispering began. "Do you suppose it's really so?" they said to one another. "Of course it is. What else could . . ." This behind their hands; rustling of craned silk and satin behind jalousies closed upon the sun of Sunday afternoon as the thin, swift clop-clop-clop of the matched team passed: "Poor Emily."

She carried her head high enough--even when we believed that she was fallen. It was as if she demanded more than ever the recognition of her dignity as the last Grierson; as if it had wanted that touch of earthiness to reaffirm her imperviousness. Like when she bought the rat poison, the arsenic. That was over

a year after they had begun to say “Poor Emily,” and while the two female cousins were visiting her.

“I want some poison,” she said to the druggist. She was over thirty then, still a slight woman, though thinner than usual, with cold, haughty black eyes in a face the flesh of which was strained across the temples and about the eyesockets as you imagine a lighthouse-keeper’s face ought to look. “I want some poison,” she said.

“Yes, Miss Emily. What kind? For rats and such? I’d recom--”

“I want the best you have. I don’t care what kind.”

The druggist named several. “They’ll kill anything up to an elephant. But what you want is--”

“Arsenic,” Miss Emily said. “Is that a good one?”

“Is . . . arsenic? Yes, ma’am. But what you want--”

“I want arsenic.”

The druggist looked down at her. She looked back at him, erect, her face like a strained flag. “Why, of course,” the druggist said. “If that’s what you want. But the law requires you to tell what you are going to use it for.”

Miss Emily just stared at him, her head tilted back in order to look him eye for eye, until he looked away and went and got the arsenic and wrapped it up. The Negro delivery boy brought her the package; the druggist didn’t come back. When she opened the package at home there was written on the box, under the skull and bones: “For rats.”

IV

So the next day we all said, “She will kill herself”; and we said it would be the best thing. When she had first begun to be seen with Homer Barron, we had said, “She will marry him.” Then we said, “She will persuade him yet,” because Homer himself had remarked--he liked men, and it was known that he drank with the younger men in the Elks’ Club--that he was

not a marrying man. Later we said, "Poor Emily" behind the jealousies as they passed on Sunday afternoon in the glittering buggy, Miss Emily with her head high and Homer Barron with his hat cocked and a cigar in his teeth, reins and whip in a yellow glove.

Then some of the ladies began to say that it was a disgrace to the town and a bad example to the young people. The men did not want to interfere, but at last the ladies forced the Baptist minister--Miss Emily's people were Episcopal-- to call upon her. He would never divulge what happened during that interview, but he refused to go back again. The next Sunday they again drove about the streets, and the following day the minister's wife wrote to Miss Emily's relations in Alabama.

So she had blood-kin under her roof again and we sat back to watch developments. At first nothing happened. Then we were sure that they were to be married. We learned that Miss Emily had been to the jeweler's and ordered a man's toilet set in silver, with the letters H. B. on each piece. Two days later we learned that she had bought a complete outfit of men's clothing, including a nightshirt, and we said, "They are married." We were really glad. We were glad because the two female cousins were even more Grierson than Miss Emily had ever been.

So we were not surprised when Homer Barron--the streets had been finished some time since--was gone. We were a little disappointed that there was not a public blowing-off, but we believed that he had gone on to prepare for Miss Emily's coming, or to give her a chance to get rid of the cousins. (By that time it was a cabal, and we were all Miss Emily's allies to help circumvent the cousins.) Sure enough, after another week they departed. And, as we had expected all along, within three days Homer Barron was back in town. A neighbor saw the Negro man admit him at the kitchen door at dusk one evening.

And that was the last we saw of Homer Barron. And of Miss Emily for some time. The Negro man went in and out

with the market basket, but the front door remained closed. Now and then we would see her at a window for a moment, as the men did that night when they sprinkled the lime, but for almost six months she did not appear on the streets. Then we knew that this was to be expected too; as if that quality of her father which had thwarted her woman's life so many times had been too virulent and too furious to die.

When we next saw Miss Emily, she had grown fat and her hair was turning gray. During the next few years it grew grayer and grayer until it attained an even pepper-and-salt iron-gray, when it ceased turning. Up to the day of her death at seventy-four it was still that vigorous iron-gray, like the hair of an active man.

From that time on her front door remained closed, save for a period of six or seven years, when she was about forty, during which she gave lessons in china-painting. She fitted up a studio in one of the downstairs rooms, where the daughters and granddaughters of Colonel Sartoris' contemporaries were sent to her with the same regularity and in the same spirit that they were sent to church on Sundays with a twenty-five-cent piece for the collection plate. Meanwhile her taxes had been remitted.

Then the newer generation became the backbone and the spirit of the town, and the painting pupils grew up and fell away and did not send their children to her with boxes of color and tedious brushes and pictures cut from the ladies' magazines. The front door closed upon the last one and remained closed for good. When the town got free postal delivery, Miss Emily alone refused to let them fasten the metal numbers above her door and attach a mailbox to it. She would not listen to them.

Daily, monthly, yearly we watched the Negro grow grayer and more stooped, going in and out with the market basket. Each December we sent her a tax notice, which would be

returned by the post office a week later, unclaimed. Now and then we would see her in one of the downstairs windows--she had evidently shut up the top floor of the house--like the carven torso of an idol in a niche, looking or not looking at us, we could never tell which. Thus she passed from generation to generation--dear, inescapable, impervious, tranquil, and perverse.

And so she died. Fell ill in the house filled with dust and shadows, with only a doddering Negro man to wait on her. We did not even know she was sick; we had long since given up trying to get any information from the Negro

He talked to no one, probably not even to her, for his voice had grown harsh and rusty, as if from disuse.

She died in one of the downstairs rooms, in a heavy walnut bed with a curtain, her gray head propped on a pillow yellow and moldy with age and lack of sunlight.

V

The Negro met the first of the ladies at the front door and let them in, with their hushed, sibilant voices and their quick, curious glances, and then he disappeared. He walked right through the house and out the back and was not seen again.

The two female cousins came at once. They held the funeral on the second day, with the town coming to look at Miss Emily beneath a mass of bought flowers, with the crayon face of her father musing profoundly above the bier and the ladies sibilant and macabre; and the very old men --some in their brushed Confederate uniforms--on the porch and the lawn, talking of Miss Emily as if she had been a contemporary of theirs, believing that they had danced with her and courted her perhaps, confusing time with its mathematical progression, as the old do, to whom all the past is not a diminishing road but, instead, a huge meadow which no winter ever quite touches, divided from them now by the narrow bottle-neck of the most recent decade of years.

Already we knew that there was one room in that region above stairs which no one had seen in forty years, and which would have to be forced. They waited until Miss Emily was decently in the ground before they opened it.

The violence of breaking down the door seemed to fill this room with pervading dust. A thin, acrid pall as of the tomb seemed to lie everywhere upon this room decked and furnished as for a bridal: upon the valance curtains of faded rose color, upon the rose-shaded lights, upon the dressing table, upon the delicate array of crystal and the man's toilet things backed with tarnished silver, silver so tarnished that the monogram was obscured. Among them lay a collar and tie, as if they had just been removed, which, lifted, left upon the surface a pale crescent in the dust. Upon a chair hung the suit, carefully folded; beneath it the two mute shoes and the discarded socks.

The man himself lay in the bed.

For a long while we just stood there, looking down at the profound and fleshless grin. The body had apparently once lain in the attitude of an embrace, but now the long sleep that outlasts love, that conquers even the grimace of love, had cuckolded him. What was left of him, rotted beneath what was left of the nightshirt, had become inextricable from the bed in which he lay; and upon him and upon the pillow beside him lay that even coating of the patient and biding dust.

Then we noticed that in the second pillow was the indentation of a head. One of us lifted something from it, and leaning forward, that faint and invisible dust dry and acrid in the nostrils, we saw a long strand of iron-gray hair.

John Steinbeck
The Chrysanthemums

The high gray-flannel fog of winter closed off the Salinas Valley from the sky and from all the rest of the world. On every side it sat like a lid on the mountains and made of the great valley a closed pot. On the broad, level land floor the gang plows bit deep and left the black earth shining like metal where the shares had cut. On the foothill ranches across the Salinas River, the yellow stubble fields seemed to be bathed in pale cold sunshine, but there was no sunshine in the valley now in December. The thick willow scrub along the river flamed with sharp and positive yellow leaves.

It was a time of quiet and of waiting. The air was cold and tender. A light wind blew up from the southwest so that the farmers were mildly hopeful of a good rain before long; but fog and rain did not go together.

Across the river, on Henry Allen's foothill ranch there was little work to be done, for the hay was cut and stored and the orchards were plowed up to receive the rain deeply when it should come. The cattle on the higher slopes were becoming shaggy and rough-coated.

Elisa Allen, working in her flower garden, looked down across the yard and saw Henry, her husband, talking to two men in business suits. The three of them stood by the tractor shed, each man with one foot on the side of the little Ford-son. They smoked cigarettes and studied the machine as they talked.

Elisa watched them for a moment and then went back to her work. She was thirty-five. Her face was lean and strong and her eyes were as clear as water. Her figure looked blocked and heavy in her gardening costume, a man's black hat pulled low down over her eyes, clod-hopper shoes, a figured print dress almost completely covered by a big corduroy apron with four big pock-

ets to hold the snips, the trowel and scratcher, the seeds and the knife she worked with. She wore heavy leather gloves to protect her hands while she worked.

She was cutting down the old year's chrysanthemum stalks with a pair of short and powerful scissors. She looked down toward the men by the tractor shed now and then. Her face was eager and mature and handsome; even her work with the scissors was over-eager, over-powerful. The chrysanthemum stems seemed too small and easy for her energy.

She brushed a cloud of hair out of her eyes with the back of her glove, and left a smudge of earth on her cheek in doing it. Behind her stood the neat white farm house with red geraniums close-banked around it as high as the windows. It was a hard-swept looking little house, with hard-polished windows, and a clean mud-mat on the front steps.

Elisa cast another glance toward the tractor shed. The strangers were getting into their Ford coupe. She took off a glove and put her strong fingers down into the forest of new green chrysanthemum sprouts that were growing around the old roots. She spread the leaves and looked down among the close-growing stems. No aphids were there, no sowbugs or snails or cutworms. Her terrier fingers destroyed such pests before they could get started.

Elisa started at the sound of her husband's voice. He had come near quietly, and he leaned over the wire fence that protected her flower garden from cattle and dogs and chickens.

"At it again," he said. "You've got a strong new crop coming.

Elisa straightened her back and pulled on the gardening glove again. "Yes. They'll be strong this coming year." In her tone and on her face there was a little smugness.

You've got a gift with things," Henry observed. "Some of those yellow chrysanthemums you had this year were ten inches

across. I wish you'd work out in the orchard and raise some apples that big."

Her eyes sharpened. "Maybe I could do it, too. I've a gift with things, all right. My mother had it. She could stick anything in the ground and make it grow. She said it was having planters' hands that knew how to do it."

"Well, it sure works with flowers," he said. "Henry, who were those men you were talking to?"

"Why, sure, that's what I came to tell you. They were from the Western Meat Company. I sold those thirty head of three-year-old steers. Got nearly my own price, too."

"Good," she said. "Good for you."

"And I thought," he continued, "I thought how it's Saturday afternoon, and we might go into Salinas for dinner at a restaurant, and then to a picture show--to celebrate, you see."

"Good," she repeated. "Oh, yes. That will be good."

Henry put on his joking tone. "There's fights tonight. How'd you like to go to the fights?"

"Oh, no," she said breathlessly. "No, I wouldn't like fights."

"Just fooling, Elisa. We'll go to a movie. Let's see. It's two now. I'm going to take Scotty and bring down those steers from the hill. It'll take us maybe two hours. We'll go in town about five and have dinner at the Cominos Hotel. Like that?"

"Of course I'll like it. It's good to eat away from home."

"All right, then. I'll go get up a couple of horses."

She said, "I'll have plenty of time transplant some of these sets, I guess."

She heard her husband calling Scotty down by the barn. And a little later she saw the two men ride up the pale yellow hillside in search of the steers.

There was a little square sandy bed kept for rooting the chrysanthemums. With her trowel she turned the soil over and over, and smoothed it and patted it firm. Then she dug ten

parallel trenches to receive the sets. Back at the chrysanthemum bed she pulled out the little crisp shoots, trimmed off the leaves of each one with her scissors and laid it on a small orderly pile.

A squeak of wheels and plod of hoofs came from the road. Elisa looked up. The country road ran along the dense bank of willows and cotton-woods that bordered the river, and up this road came a curious vehicle, curiously drawn. It was an old spring-wagon, with a round canvas top on it like the cover of a prairie schooner. It was drawn by an old bay horse and a little grey-and- white burro. A big stubble-bearded man sat between the cover flaps and drove the crawling team. Underneath the wagon, between the hind wheels, a lean and rangy mongrel dog walked sedately. Words were painted on the canvas in clumsy, crooked letters. “Pots, pans, knives, sisors, lawn mores, Fixed.” Two rows of articles, and the triumphantly definitive “Fixed” below. The black paint had run down in little sharp points beneath each letter.

Elisa, squatting on the ground, watched to see the crazy, loose-jointed wagon pass by. But it didn’t pass. It turned into the farm road in front of her house, crooked old wheels skirling and squeaking. The rangy dog darted from between the wheels and ran ahead. Instantly the two ranch shepherds flew out at him. Then all three stopped, and with stiff and quivering tails, with taut straight legs, with ambassadorial dignity, they slowly circled, sniffing daintily. The caravan pulled up to Elisa’s wire fence and stopped. Now the newcomer dog, feeling outnumbered, lowered his tail and retired under the wagon with raised hackles and bared teeth.

The man on the wagon seat called out, “That’s a bad dog in a fight when he gets started.”

Elisa laughed. I see he is. How soon does he generally get started?”

The man caught up her laughter and echoed it heartily. “Sometimes not for weeks and weeks,” he said. He climbed stiffly down, over the wheel. The horse and the donkey drooped like unwatered flowers.

Elisa saw that he was a very big man. Although his hair and beard were graying, he did not look old. His worn black suit was wrinkled and spotted with grease. The laughter had disappeared from his face and eyes the moment his laughing voice ceased. His eyes were dark, and they were full of the brooding that gets in the eyes of teamsters and of sailors. The calloused hands he rested on the wire fence were cracked, and every crack was a black line. He took off his battered hat.

“I’m off my general road, ma’am,” he said. “Does this dirt road cut over across the river to the Los Angeles highway?”

Elisa stood up and shoved the thick scissors in her apron pocket. “Well, yes, it does, but it winds around and then fords the river. I don’t think your team could pull through the sand.”

He replied with some asperity, “It might surprise you what them beasts can pull through.”

“When they get started?” she asked.

He smiled for a second. “Yes. When they get started.”

“Well,” said Elisa, “I think you’ll save time if you go back to the Salinas road and pick up the highway there.”

He drew a big finger down the chicken wire and made it sing. “I ain’t in any hurry, ma am. I go from Seattle to San Diego and back every year. Takes all my time. About six months each way. I aim to follow nice weather.”

Elisa took off her gloves and stuffed them in the apron pocket with the scissors. She touched the under edge of her man’s hat, searching for fugitive hairs. “That sounds like a nice kind of a way to live,” she said.

He leaned confidentially over the fence. “Maybe you noticed the writing on my wagon. I mend pots and sharpen knives and scissors. You got any of them things to do?”

“Oh, no,” she said quickly. “Nothing like that.” Her eyes hardened with resistance.

“Scissors is the worst thing,” he explained. “Most people just ruin scissors trying to sharpen ‘em, but I know how. I got a special tool. It’s a little bobbit kind of thing, and patented. But it sure does the trick.”

“No. My scissors are all sharp.”

“All right, then. Take a pot,” he continued earnestly, “a bent pot, or a pot with a hole. I can make it like new so you don’t have to buy no new ones. That’s a saving for you.

“No,” she said shortly. “I tell you I have nothing like that for you to do.”

His face fell to an exaggerated sadness. His voice took on a whining undertone. “I ain’t had a thing to do today. Maybe I won’t have no supper tonight. You see I’m off my regular road. I know folks on the highway clear from Seattle to San Diego. They save their things for me to sharpen up because they know I do it so good and save them money.

“I’m sorry,” Elisa said irritably. “I haven’t anything for you to do.”

His eyes left her face and fell to searching the ground. They roamed about until they came to the chrysanthemum bed where she had been working. “What’s them plants, ma’am?”

The irritation and resistance melted from Elisa’s face. “Oh, those are chrysanthemums, giant whites and yellows. I raise them every year, bigger than anybody around here.”

“Kind of a long-stemmed flower? Looks like a quick puff of colored smoke?” he asked. “That’s it. What a nice way to describe them.”

“They smell kind of nasty till you get used to them,” he said.

“It’s a good bitter smell,” she retorted, “not nasty at all.”

He changed his tone quickly. “I like the smell myself.”

“I had ten-inch blooms this year,” she said.

The man leaned farther over the fence. “Look. I know a lady down the road a piece, has got the nicest garden you ever seen. Got nearly every kind of flower but no chrysanthemums. Last time I was mending a copper-bottom washtub for her (that’s a hard job but I do it good), she said to me, ‘If you ever run acrost some nice chrysanthemums I wish you’d try to get me a few seeds.’ That’s what she told me.”

Elisa’s eyes grew alert and eager. “She couldn’t have known much about chrysanthemums. You can raise them from seed, but it’s much easier to root the little sprouts you see there.”

“Oh,” he said. “I s’pose I can’t take none to her, then.”

“Why yes you can,” Elisa cried. “I can put some in damp sand, and you can carry them right along with you. They’ll take root in the pot if you keep them damp. And then she can transplant them.”

“She’d sure like to have some, ma’am. You say they’re nice ones?”

“Beautiful,” she said. “Oh, beautiful.” Her eyes shone. She tore off the battered hat and shook out her dark pretty hair. “I’ll put them in a flower pot, and you can take them right with you. Come into the yard.”

While the man came through the picket fence Elisa ran excitedly along the geranium-bordered path to the back of the house. And she returned carrying a big red flower pot. The gloves were forgotten now. She kneeled on the ground by the starting bed and dug up the sandy soil with her fingers and scooped it into the bright new flower pot. Then she picked up the little pile of shoots she had prepared. With her strong fingers she pressed them into the sand and tamped around them with her knuckles. The man stood over her. “I’ll tell you what to do,” she said. “You remember so you can tell the lady.”

“Yes, I’ll try to remember.”

“Well, look. These will take root in about a month. Then she must set them out, about a foot apart in good rich earth like

this, see?” She lifted a handful of dark soil for him to look at. “They’ll grow fast and tall. Now remember this. In July tell her to cut them down, about eight inches from the ground.”

“Before they bloom?” he asked.

“Yes, before they bloom.” Her face was tight with eagerness. “They’ll grow right up again. About the last of September the buds will start.”

She stopped and seemed perplexed. “It’s the budding that takes the most care,” she said hesitantly. “I don’t know how to tell you.” She looked deep into his eyes, searchingly. Her mouth opened a little, and she seemed to be listening. “I’ll try to tell you,” she said. “Did you ever hear of planting hands?”

“Can’t say I have, ma am.

“Well, I can only tell you what it feels like. It’s when you’re picking off the buds you don’t want. Everything goes right down into your fingertips. You watch your fingers work. They do it themselves. You can feel how it is. They pick and pick the buds. They never make a mistake. They’re with the plant. Do you see? Your fingers and the plant. You can feel that, right up your arm. They know. They never make a mistake. You can feel it. When you’re like that you can’t do anything wrong. Do you see that? Can you understand that?”

She was kneeling on the ground looking up at him. Her breast swelled passionately.

The man’s eyes narrowed. He looked away self-consciously. “Maybe I know,” he said. “Sometimes in the night in the wagon there--”

Elisa’s voice grew husky. She broke in on him. “I’ve never lived as you do, but I know what you mean. When the night is dark--why, the stars are sharp-pointed, and there’s quiet. Why, you rise up and up! Every pointed star gets driven into your body. It’s like that. Hot and sharp and-- lovely.”

Kneeling there, her hand went out toward his legs in the greasy black trousers. Her hesitant fingers almost touched the cloth. Then her hand dropped to the ground. She crouched low like a fawning dog.

He said, "It's nice, just like you say. Only when you don't have no dinner, it ain't."

She stood up then, very straight, and her face was ashamed. She held the flower pot out to him and placed it gently in his arms. "Here. Put it in your wagon, on the seat, where you can watch it. Maybe I can find something for you to do."

At the back of the house she dug in the can pile and found two old and battered aluminum saucepans. She carried them back and gave them to him. "Here, maybe you can fix these."

His manner changed. He became professional. "Good as new I can fix them." At the back of his wagon he set a little anvil, and out of an oily tool box dug a small machine hammer. Elisa came through the gate to watch him while he pounded out the dents in the kettles. His mouth grew sure and knowing. At a difficult part of the work he sucked his under-lip.

"You sleep right in the wagon?" Elisa asked.

"Right in the wagon, ma'am. Rain or shine I'm dry as a cow in there."

It must be nice," she said. "It must be very nice. I wish women could do such things."

"It ain't the right kind of a life for a woman.

Her upper lip raised a little, showing her teeth. "How do you know? How can you tell?" she said.

"I don't know, ma'am," he protested. "Of course I don't know. Now here's your kettles, done. You don't have to buy no new ones.

"How much?"

"Oh, fifty cents'll do. I keep my prices down and my work good. That's why I have all them satisfied customers up and down the highway."

Elisa brought him a fifty-cent piece from the house and dropped it in his hand. “You might be surprised to have a rival some time. I can sharpen scissors, too. And I can beat the dents out of little pots. I could show you what a woman might do.”

He put his hammer back in the oily box and shoved the little anvil out of sight. “It would be a lonely life for a woman, ma’am, and a scarey life, too, with animals creeping under the wagon all night.” He climbed over the singletree, steadying himself with a hand on the burro’s white rump. He settled himself in the seat, picked up the lines. “Thank you kindly, ma’am,” he said. “I’ll do like you told me; I’ll go back and catch the Salinas road.”

“Mind,” she called, “if you’re long in getting there, keep the sand damp.”

“Sand, ma’am?. .. Sand? Oh, sure. You mean around the chrysanthemums. Sure I will.” He clucked his tongue. The beasts leaned luxuriously into their collars. The mongrel dog took his place between the back wheels. The wagon turned and crawled out the entrance road and back the way it had come, along the river.

Elisa stood in front of her wire fence watching the slow progress of the caravan. Her shoulders were straight, her head thrown back, her eyes half-closed, so that the scene came vaguely into them. Her lips moved silently, forming the words “Good-bye--good-bye.” Then she whispered, “That’s a bright direction. There’s a glowing there.” The sound of her whisper startled her. She shook herself free and looked about to see whether anyone had been listening. Only the dogs had heard. They lifted their heads toward her from their sleeping in the dust, and then stretched out their chins and settled asleep again. Elisa turned and ran hurriedly into the house.

In the kitchen she reached behind the stove and felt the water tank. It was full of hot water from the noonday cooking.

In the bathroom she tore off her soiled clothes and flung them into the corner. And then she scrubbed herself with a little block of pumice, legs and thighs, loins and chest and arms, until her skin was scratched and red. When she had dried herself she stood in front of a mirror in her bedroom and looked at her body. She tightened her stomach and threw out her chest. She turned and looked over her shoulder at her back.

After a while she began to dress, slowly. She put on her newest underclothing and her nicest stockings and the dress which was the symbol of her prettiness. She worked carefully on her hair, pencilled her eyebrows and rouged her lips.

Before she was finished she heard the little thunder of hoofs and the shouts of Henry and his helper as they drove the red steers into the corral. She heard the gate bang shut and set herself for Henry's arrival.

His step sounded on the porch. He entered the house calling, "Elisa, where are you?"

"In my room, dressing. I'm not ready. There's hot water for your bath. Hurry up. It's getting late."

When she heard him splashing in the tub, Elisa laid his dark suit on the bed, and shirt and socks and tie beside it. She stood his polished shoes on the floor beside the bed. Then she went to the porch and sat primly and stiffly down. She looked toward the river road where the willow-line was still yellow with frosted leaves so that under the high grey fog they seemed a thin band of sunshine. This was the only color in the grey afternoon. She sat unmoving for a long time. Her eyes blinked rarely.

Henry came banging out of the door, shoving his tie inside his vest as he came. Elisa stiffened and her face grew tight. Henry stopped short and looked at her. "Why--why, Elisa. You look so nice!"

"Nice? You think I look nice? What do you mean by 'nice'?"

Henry blundered on. “I don’t know. I mean you look different, strong and happy.” “I am strong? Yes, strong. What do you mean ‘strong’?”

He looked bewildered. “You’re playing some kind of a game,” he said helplessly. “It’s a kind of a play. You look strong enough to break a calf over your knee, happy enough to eat it like a watermelon.”

For a second she lost her rigidity. “Henry! Don’t talk like that. You didn’t know what you said.” She grew complete again. “I’m strong,” she boasted. “I never knew before how strong.”

Henry looked down toward the tractor shed, and when he brought his eyes back to her, they were his own again. “I’ll get out the car. You can put on your coat while I’m starting.”

Elisa went into the house. She heard him drive to the gate and idle down his motor, and then she took a long time to put on her hat. She pulled it here and pressed it there. When Henry turned the motor off she slipped into her coat and went out.

The little roadster bounced along on the dirt road by the river, raising the birds and driving the rabbits into the brush. Two cranes flapped heavily over the willow-line and dropped into the river-bed.

Far ahead on the road Elisa saw a dark speck. She knew.

She tried not to look as they passed it, but her eyes would not obey. She whispered to herself sadly, “He might have thrown them off the road. That wouldn’t have been much trouble, not very much. But he kept the pot,” she explained. “He had to keep the pot. That’s why he couldn’t get them off the road.”

The roadster turned a bend and she saw the caravan ahead. She swung full around toward her husband so she could not see the little covered wagon and the mismatched team as the car passed them.

In a moment it was over. The thing was done. She did not look back. She said loudly, to be heard above the motor, “It will be good, tonight, a good dinner.”

“Now you’re changed again,” Henry complained. He took one hand from the wheel and patted her knee. “I ought to take you in to dinner oftener. It would be good for both of us. We get so heavy out on the ranch.”

“Henry,” she asked, “could we have wine at dinner?” “Sure we could. Say! That will be fine.”

She was silent for a while; then she said, “Henry, at those prize fights, do the men hurt each other very much?”

“Sometimes a little, not often. Why?”

“Well, I’ve read how they break noses, and blood runs down their chests. I’ve read how the fighting gloves get heavy and soggy with blood.”

He looked around at her. “What’s the matter, Elisa? I didn’t know you read things like that.” He brought the car to a stop, then turned to the right over the Salinas River bridge.

“Do any women ever go to the fights?” she asked.

“Oh, sure, some. What’s the matter, Elisa? Do you want to go? I don’t think you’d like it, but I’ll take you if you really want to go.”

She relaxed limply in the seat. “Oh, no. No. I don’t want to go. I’m sure I don’t.” Her face was turned away from him. “It will be enough if we can have wine. It will be plenty.” She turned up her coat collar so he could not see that she was crying weakly--like an old woman.

1938

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Історія розвитку семіотики як науки.
2. Знакові імена в історії семіотики.
3. Зв'язки семіотики з різними науками.
4. Когнітивна лінгвістика та семіотика.
5. Мовотворчість як семіотична проблема.
6. Семіотичний континіум.
7. Семіотика культури.
8. Семіотика древніх культів.
9. Семіотика української дійсності.
10. Семіотика реклами.
11. Семіотика фразеологізмів.
12. Семіотика невербальної комунікації.
13. Семіотика живопису.
14. Семіотика звуку.
15. Семіотика мистецького слова.
16. Семіотика театру і кіно.
17. Спеціалізовані штучні семіотики.
18. Штучний інтелект як семіотична проблема.
19. Комп'ютерна семіотика.
20. Гра як семіотичний феномен.
21. Тенденції розвитку знакових систем.
22. Семіотика війни.

ТЕМИ СЕМІНАРІВ

Семінар № 1. Історія семіотики як науки.

ЧАРЛЬЗ МОРРІС – «Основи теорії знаків»

Питання до обговорення

1. Роль Чарльза Морріса у розвитку семіотики як окремої науки.
2. Що таке семіотика?
3. Що таке семіозис?
4. Які існують рівні семіосизму?
5. Що таке знак?
6. Що таке мова з точки зору семіотики?
7. Чи виливає семіотика на тих, хто інтерпретує знак?
8. Які існують розділи семіотики?
9. Яке значення має семіотика для різних наук?

ЖАН ПІАЖЕ – «Психогенез знань та його епістемологічне значення»

ЖАН ПІАЖЕ – «Схеми дій і засвоєння мови»

Питання до обговорення

1. Що таке процес пізнання?
2. Як Жан Піаже пояснює механізм асоціації, асиміляції, акомодатії?
3. Яка роль абстракції у пізнанні?
4. Що таке мова за Жаном Піаже?

РОМАН ЯКОБСОН – «У пошуках мови»

Питання до обговорення

1. Які основні етапи в історії семіотики виділяє Роман Якобсон?

2. Які є семіотичні риси мови?

ЧАРЛЬЗ САНДЕРС ПІРС – «Елементи логіки. Grammatica speculativa».

Питання до обговорення

1. Які основні поняття семіотики обговорює Чарльз Сандерс Пірс?
2. Як він пояснює їх значення?

Семінар № 2. Знакова природа мови.

ГАННА ВЕЖБИЦЬКА – «Семантичні примітиви»

Питання до обговорення

1. Чому семантика – це діяльність?
2. Що таке «семантичне представлення» (репрезентація)?
3. Яка історія пошуку елементарних семантичних одиниць?
4. Що означає постулат мінімізації?
5. Який словник базових слів (мови примітивів) розробила Г. Вежбицька?
6. У чому полягає підхід до опису смислів, який запропонувала Г. Вежбицька?
7. Чому вона називається метамовою?
8. Як можна пояснити наступні висновки:
 - а) методика семантичних примітивів дозволяє стандартно описати смисли;
 - б) ця методика дає можливість зробити міжкультурні порівняння смислів.
9. Що ви знаєте про вклад Г. Вежбицької у розвиток семіотики?

Семінар № 3. Семіотика літератури.

Семіотичний аналіз літературних творів: “A Rose for Emily” W. Faulkner, “Chrysanthemus” J. Steinbeck

Семінар № 4. Прикладні аспекти семіотики. Обговорення рефератів. Обговорення результатів проєктів.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
<i>Розділ 1. Основні поняття семіотики.....</i>	<i>6</i>
<i>Розділ 2. Мова як особлива знакова система.....</i>	<i>40</i>
<i>Розділ 3. Семіотика літератури.....</i>	<i>72</i>
<i>Розділ 4. Прикладна семіотика.....</i>	<i>117</i>
Додаток 1. William Faulkner. Rose for Emily (Текст для аналізу).....	157
Додаток 2. John Steinbeck. The Chrysanthemums (Текст для аналізу).....	168
Додаток 3. Теми рефератів.....	181
Додаток 4. Теми семінарів.....	182

ДЛЯ ЗАДАТОК

ДЛЯ ЗАДАТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

Навчальне видання

ФІЛІППОВА Ніна Михайлівна

**ЗНАК – ІНФОРМАЦІЯ – МОВА:
СЕМІОТИКА ТА КОМУНІКАЦІЯ**

**Навчальний посібник
для самостійної роботи студентів
спеціальності 035 «Філологія»**

Видання друге, доповнене і перероблене

(українською, російською та англійською мовами)

Комп'ютерне верстання *В. В. Москаленко*
Коректор *О. Є. Вакула*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 11,0. Тираж 100 прим. Вид. № 19. Зам. № 2406-20.
Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54025
E-mail : publishing@nuos.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6402 від 19.09.2018 р.